

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kürdistan Cumhuriyeti

İran'da Kürt kimliğinin oluşumu

Abbas Vali



Kürdistan Cumhuriyeti Abbas Vali

ABBAS VALI

Kürdistan Cumhuriyeti

avesta | KÜRT ARAŞTIRMALARI: 341 | 16

The Republic of Kurdistan: The making of Kurdish Identity in Iran

Abbas Vali

Kürdistan Cumhuriyeti, İran'da Kürt kimliğinin oluşumu

İngilizceden çeviren: Zeri İnanç

Yayın Yönetmeni: Abdullah Keskin

Editor: Abdurrahim Özmen

Kapak: Azad Aktürk

Tashih ve Mizanpaj: Avesta

Birinci Baskı: 2010, İstanbul

Baskı: Berdan Matbaası

Sadık Daşdöğen Davutpaşa Cad.

Güven San. Sit. C Blok, No: 239

TOPKAPI / İSTANBUL

Tel: (0212) 613 12 11

© Avesta Yayınları, İstanbul, 2010

Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında yayınevinin izni olmadan
hiçbir şekilde çoğaltılamaz

Sertifika no: 13193

· AVESTA BASIN YAYIN

REKLAM TANITIM MÜZİK DAĞITIM LTD. ŞTİ.

Şehit Muhtar Mahallesi Atıf Yılmaz Caddesi Öğüt Sokak No: 7

BEYOĞLU / İSTANBUL

Tel-Fax: (0212) 251 44 80 - (0212) 243 89 75

Ekinciler Caddesi, Nurlan Apt. Giriş Katı No: 2

OFİS / DİYARBEKİR Tel-Fax: (0412) 223 58 99

www.avestakitap.com / avestayayinlari@yahoo.com

ISBN: 978-605-5585-43-3

ABBAS VALI

Kürdistan Cumhuriyeti

İran'da Kürt kimliğinin oluşumu

İngilizceden çeviren: Zeri İnanc

avesta | KÜRT ARAŞTIRMALARI

Abbas Vali - İstanbul'da, Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji bölümünde Modern Sosyal ve Siyasal Teori profesörüdür. 2006 yılından 2008'e kadar, Irak Kürdistan Federal Bölgesi'nde, Erbil'de, Hewlêr Kurdistan Üniversitesi'nin ilk rektörü olarak görev yapmadan önce, Swansea'de, Galler Üniversitesi'nin Siyaset ve Uluslararası İlişkiler bölümünde Siyasal Teori ve Modern Ortadoğu Siyaseti dersi vermektedir. Çalışmaları arasında *Kapitalizm Öncesi İran; Kuramsal Bir Tarih* (I. B. Tauris, London 1993, Türkçesi: Avesta, 2007), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri* (Mazda Publishers, Costa Mesa, 2003, Türkçesi: Avesta, 2005), *İran'da Kürtler ve Devlet* (I. B. Tauris, London, 2011'de yayımlanacak) ve *Modernite ve Devletsizlik: İslam Cumbhuriyetinde Kürtler* (I. B. Tauris, London, 2011'de yayımlanacak) sayılabilir.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür / 11

Önsöz / 13

Birinci Bölüm

İran'da Kürt ulusal kimliğinin kökeni ve yapısı / 19

Kürt toplumu ve sınırları / 27

Pehlevi mutlakıyetçiliği ve Kürt milliyetçiliğine giriş / 33

Başlangıç: Komeley JK'nın oluşumu / 42

İkinci Bölüm

Komeley JK'dan Mahabad Cumhuriyeti'ne

İKDP'nin oluşum koşulları / 49

Sovyetlerin Kürdistan politikası: Koşullar ve stratejik hedefler / 54

İKDP'nin oluşum koşulları / 74

Üçüncü Bölüm

Mahabad Cumhuriyeti

Siyasal iktidarın oluşumu ve yapısı / 81

Cumhuriyet'in sosyal ve siyasal yapısı / 94

Dördüncü Bölüm

Cumhuriyet'in söylemindeki

belirsizlikler ve tutarsızlıklar / 121

Sonuç / 159

Kürtler ve devlet aklı / 159

Bibliyografya / 185

**Dünya tarihi bir mutluluk sahnesi değildir.
Mutluluk dönemleri boş sayfalardır.**

G. W. F. Hegel
Tarih Felsefesi Dersleri, 'Giriş'

*Bu kitap, çalışmaları ve hayatlarının yönü,
tahripkâr ve kendi çıkarını önde tutan bir hükümetçe
kesintiye uğratılan Erbil Kürdistan Üniversitesi'ndeki
öğrencilerime ve meslektaşlarıma adanmıştır.
Dürüstlükleri ve cesaretlerinden dolayı
onları hiç unutmayacağım.*

Bu kitap Swansea'den Erbil'e, oradan, şu anda yaşamakta olduğum İstanbul'a taşındığım birkaç yıllık bir süre zarfında yazıldı. Yazım süreci, Erbil Kürdistan Üniversitesi'nde çalıştığım Ocak 2006-Mayıs 2008 arasında neredeyse tamamen durdu ve ancak Eylül 2008'de Boğaziçi Üniversitesi'nin Sosyoloji bölümünde profesörlüğe başlamamdan sonra yeniden başladı. Yeniden yazmak, kaçınılmaz olarak, daha önce yazılanların yeniden düşünülmesi ve gözden geçirilmesi anlamına da geliyordu. Kitabın Türkçeye çevrilmesi de aynı çizgiyi izledi; çeviri, kitabın yazımına damgasını vuran sayısız kesintilerle, aralarla dolu bir süreçte gerçekleşti. Zeri İnanç'a, örnek gösterilecek sabrı ve hiç eksilmeyen ilgisinden dolayı içten teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Zeri, İngilizceden Türkçeye bölüm bölüm, neredeyse her bir bölüm yazılmakta iken, bazı zamanlar her bölümün gözden geçirilmiş ve genişletilmiş versiyonları üzerinden metinleri yeniden gözden geçirerek çeviri yaptı. Zeri, özveriyle kendini bu işe adanarak, entelektüel sorumluluğuna yaraşır bir şekilde bu işi başardı. Ona müteşekkirim. Katharine

Hodgkin'e özel teşekkürlerimi sunmak isterim. Bu süre boyunca, bu kitabın hazırlanma sürecine aktif bir şekilde dahil oldu. Kitabın çeşitli versiyonlarına ilgi ve sabırla yaklaştı ve onları her zamanki dikkati ve kavrama gücüyle okudu. Kitabın bölümlerinin son şeklini almasında ve sunumunda, metni okumasının ve isabetli yorumlarının ne kadar önemli olduğu anlaşıldı. Ona minnettarım. Ayrıca Boğaziçi Üniversitesi'ndeki meslektaşlarım Zeynep Gambetti ve Ceren Özselçuk'a da, Türkçe çeviriyi okudukları ve bunu orijinal İngilizcesi ile karşılaştırdıkları, yaptıkları önerilerle kitabın felsefi ve sosyal bilim dilini geliştirdikleri için borçluyum. Kendilerine teşekkür ediyorum. Ayrıca, kitabın yazım sürecinin tamamlanmasından önce Türkçeye çevrilmesini öneren Avesta Yayınları'nın direktörü Abdullah Keskin'e de müteşekkirim. Türkçe metnin tamamlanması ve teslim edilmesi konusunda sonu gelmez gibi görünen ertelemeler karşısında gösterdiği sabır ve anlayış için de Abdullah'a teşekkür etmek isterim.

Abbas Vali

Bu çalışmada, modern İran'da Kürt ulusal kimliğinin, Anayasal dönemde ortaya çıkışından başlayarak, Pehlevi mutlakıyetçi yönetimi altındaki gelişimine ve 1946'da kurulan Mahabad merkezli Kürt Cumhuriyeti ile olgunlaşmasına kadar olan süreçteki oluşumu ve gelişimi incelenmektedir.

Her ne kadar bu incelemenin odak noktalarını, geçmişte yaşanmış olaylar oluşturuyor ise de, bu bir tarih yazımı girişimi değildir ve 1905-1947 arası dönemde İran'da Kürt milliyetçiliğinin oluşumu ve gelişimi konusunda bir tarih inşa etme amacı taşımamaktadır. Bu çalışmada izlenen inceleme yöntemi, tarihçilerin pratiğinden ayrılan bir yöntemdir; tarihçiler geçmiş kavramını, tarihsel söylemin/anlatının dayandığı tek tip bir köken anlamında kullanırlar. Burada ele alınan geçmiş kategorisi, tek tip bir sürece, zamanla ortaya çıkan ve bu süreci canlandıran ve sürece anlam ve yön veren tek bir kökenin oluşturduğu, kesintisiz bir bütünlüğe işaret etmez. Buradaki geçmiş kategorisi, tarihin gelişim seyrini başlangıcından bugüne kadar ayrıntılarıyla ortaya koyan nedensel açıklamalarda bulunmaz. Bu çalışmada ele alınan geçmiş kategorisi, sübjektif ya da objektif, tek bir kökene indirgenemeyecek, farklı tarihlere sahip

güçlerarası ilişkilerin oluşturduğu bir geçmiştir. Bu şekildeki bir geçmiş algılaması, hem konjonktür hem de süreç anlamında söylemsel bir bütünlükten yoksundur.

Bu şekildeki bir geçmiş kavramı, günümüzün post-yapısalcı kuramcılarının tarihle olan ilişkilerini tarihselcilikten (*historicist*) ayırmak ve birçok cepheden kendilerine yöneltilen özcülük suçlamalarından kaçınmak üzere sıkça kullandıkları bir savunma kalkanı olmaktan ya da söylemsel bir stratejiden öte bir anlam taşır. Söylemde, güçler arası ilişkilerin geçmişin belirleyeni olarak anılması, konunun tarihsel gerçekliğine ilişkin skolastik kaygıların ve post-yapısalcıların, kimliği bir mevcudiyet olarak eleştirmesiyle yükselen tarihselci söylemin özcülüğüne dair kaygıların ötesinde bir olanak sunar bizlere; hem egemen olmak için ve hem egemene karşı sürdürülen mücadelenin odağında, sadece Kürt kimliğinin inşasında değil, ayrıca ve daha önemlisi Kürtlerin özgürlük mücadelesinde de, güç sahibi olmanın gerekliliğine vurgu vardır.

Daha da ötesi, bu şekilde bir geçmiş kavramı, bu çalışmada ele alınan Kürt kimliğinin İran'daki jeneolojisi (soykütüğü) bakımından da gerekli bir kuramsal koşuldur. Bu köken, egemen güç ile Kürt toplumunun tarihsel karşı karşıya gelişleriyle üretilen 'farklılık şeceresi' içinde aşamalar halinde inşa edilir ve İran devletinin tarihte Kürt toplumuyla karşı karşıya gelişlerinin çeşitli aşamalarında Kürtlerin farklılığını bastırmak için başvurduğu hâkimiyet ve denetim stratejilerinin yarattığı etkiler üzerinden temsil edilen bir soykütüğüdür. Bu çalışmanın teorik çerçevesini açıklığa kavuşturmak için kısa bir açıklama yapmak gerekiyor.

Bu çalışmada benimsenen incelemeyöntemi ve kuramsal çerçeve, egemen fark kavramını varsayım olarak kabul etmektedir: egemen kimliğin 'kurucu' ögesi (içerisi), aynı zamanda Kürt kimliğini (dışarı) kuran öğedir. Kürt kimliğinin soykütüğü, modern İran'daki egemen kimlikle olan kurucu farkın şeceresinin araştırılmasıdır temel olarak. Bu şecerenin anlatısı, modern İran'daki egemen iktidarın oluşumu ve işleyişine göre inşa edilir. Bu, egemen iktidarın, tarihin çeşitli aşamalarında Kürtlerle karşı karşıya gelişinde, Kürt toplumu üzerinde hâkimiyet kurabilmek için başvurduğu strateji

ve tekniklerin, gemişı bugünle ilişkilendiren bir süreçte Kürtleri birbirine bağlayan bir g oluşturduğu anlamına gelir. Söz konusu bu süreç, iktidar tarafından harekete geçirilen ve devamlı olarak iktidarca temellendirildiği veya kesintiye uğratıldığı için, bütünlüklü bir neden-sonuç mantığı ve dinamiğinden yoksun; aynı zamanda, egemen olma ve denetim sağlama stratejileriyle dağıtılan ve bir araya getirilen, yeniden şekil verilen ve sonra yeniden başlatılan bir süreçtir. Bu şekilde tasavvur edilen bir tarihsel süreç kendiliğinden analize yatkın, verili süreç değildir; böylesi bir tarihsel süreç, siyasal ve kültürel alandaki güç ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkar. Kürt toplumuna boyun eğdirmek için yrtlen strateji ve politikalar zaman içinde değişime uğrar; ve bu sürecin farklı etaplarını katederek ilerlemesi ve yükselmesinin temelini teşkil ederler. Bu bakımdan bu kitap, Foucault'nun kullandığı anlamıyla şimdinin ontolojisi, yani egemen olma mücadelesi ve bunun siyasal, kültürel ve askeri alandaki yansımalarının oluşturduğu bir tarih olarak görülmelidir.

Bu çalışmada geçen Kürdistan terimi, İran egemenliği altındaki etnik-dilsel topluluğu ifade etmektedir. Belirli bitişik coğrafi sınırlardan yoksundur. Bir eyalet yönetim birimi olarak hukuksal-siyasal bir birliği de ifade etmemektedir. Tek tip idari, sosyal ve kültürel süreç ve pratikler yaratabilecek bir otoriteden yoksundur. Modern ulus-devlet ve egemen iktidar, Kürdistan'ı, İran içinde birleşik tek bir eyalet olarak bölgesel ve siyasal bir birlik oluşturmaktan mahrum bırakmıştır. Kürtlerin yaşadığı topraklar önce Pehlevi yönetimi sonra da İslami yönetim altında, çeşitli hükümetler tarafından bölünmüş ve sonra da, çoğu kez bitişiğindeki eyaletlere eklenilen ve mali olarak kendi başına ayakta duramayan idari ve coğrafi birimler olarak daha küçük parçalara ayrılmıştır. Kürt toplumu günümüzde, bölgesel olarak dağınık durumdadır; Kürtler kısım kısım farklı eyalet sınırları içinde kalmışlardır ve bu eyaletlerin idari ve hukuki yargı yetkisine tabi olarak yaşamaktadırlar. Bununla birlikte, Kürt toplumunun bu şekilde bölgesel olarak birbirinden ayrılmış olması, toplumun etnik ve dilsel birliğini ve kültürel bütünlüğünü bozmamıştır. İran'da, Kürt toplumunun etnik ve dilsel

birliği, onun ötekiliğiyle, dolayısıyla egemen kültürden farklılığıyla oluşan bir birliktir. Bu anlamda, Kürt kimliğini belirleyen, toplumu kuran; Kürtlerin ötekiliğini yeniden üreten süreç ve pratikler, aynı zamanda Kürt kimliğinin birlik ve bütünlüğünü de tanımlamaktadır.

Kürt toplumunun inşasında etnik-dilsel farklılığın öncelikli olması, Kürt etnisitesi ve Kürt dilinin, 1946'da Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasından önce de, Kürtlerin egemen güçle karşı karşıya gelme koşullarını belirleyen siyasal meşruiyetin temellerini oluşturduğu anlamına gelmektedir. Egemen iktidar zaten etnik-dilsel farklılığı hedef almıştı. Kürtlerin, bu hâkimiyet kurma ve denetim altında tutma stratejilerine direnmeleri, etnik ve dilsel hakların savunulması için yürütölen bir mücadele biçiminde ifade edildi. Kürt etnisitesi ve dilinin bu şekilde bir hak (doğal haklar) söylemi çerçevesinde savunulması, Kürt toplumunda öteden beri etnisiteye ve dile siyasal meşruiyet kaynakları olarak başvurulduğu, etnisite ile dilin bu zeminde algılandığı anlamına geliyordu. Bu argümanın, bu çalışmadaki etnisite ve ulus terimlerinin kavramsallaştırılması bakımından önemli sonuçları vardır. Bu, etnisitenin, öncelikle siyasal bir kurgu / yapılandırma (*construct*) olduğu; milliyetçi söylem ve pratikte etnisitenin siyasi öneminin, her şeyden önce, toplumda siyasal meşruiyetin kaynağı rolü oynayıp oynamadığına bağlı olduğu anlamına gelir. Bu, etnik ilişkilerin, siyasal bir biçim kazanmadan önce, bireylerin kendilerini özdeşleştirdiğı bir araç olmanın ötesinde bir anlam taşımaması ve tarihsel bir öneminin olmaması demektir. Etnisitenin tek başına bir öneminin olmaması, ulus oluşumuna ilişkin tarihsel süreçte etnisitenin canlandırılması ve harekete geçirilmesi için her zaman kendisi dışında bir güce ihtiyaç duyduğu anlamına gelir. Bu güç ise milliyetçiliktir.

Milliyetçilik, etnisiteyi haklarla ilişkilendirmekle kalmaz, hakları da iktidarla ilişkilendirir. Ama eğer milliyetçilik, bir siyasal meşruiyet kaynağı olarak etnisiteyi belirliyorsa, eğer milliyetçi mücadele sürecinde haklar ve iktidar arasında kavramsal bir ilişki oluşmasına hizmet ediyorsa, buradan, bu sürecin sonucunun da milliyetçilik ile belirlenmek zorunda olduğu ortaya çıkar. Bu, ulus

kavramının da, milliyetçilik düzeyinde algılanması, analiz edilmesi ve teorileştirilmesi gerektiğini söylemek demektir ki bu da, günümüz siyasal ve toplumsal düşüncesinde, ulus kavramı konusundaki inşacı (*constructivist*) görüşleri destekleyen bir teorik argümandır. İnşacılar, ulusun ve ulusal kimliğin altında yatan temel sebebin, öncelikli olarak milliyetçilik olduğunu savunurlar. Onlar açısından ulus, milliyetçi siyasetin bir sonucudur, siyasal bir buluştur ve dolayısıyla modern bir olgudur. Ulusun ve ulusal kimliğin modern oluşu, milliyetçiliğin kökenlerine ilişkin bütün inşacı yaklaşımların temel özelliğidir.

Bugüne kadar çeşitli yerlerde yayımlanan yazılarımda, ulus ve ulusal kimliğe ilişkin inşacı kavramların kuramsal içeriği ve politik karakteri ile hemfikir olduğumu ifade ettim. Ancak, tarihi olgu-kanıtların (*fact-evidence*) gücüne, tarihe ilişkin görüşlerinin geçerliliğinin bir aracı olarak ve bu görüşlerin doğru veya yanlışlığının tek kanıtı olarak başvuran inşacıların, ampirisist epistemolojinin pozitivist zorlamalarını reddettiğimi de belirttim. Yazılarımda, söylemin bu biçimde kabul görüyor olmasının, tarihsel olgu-kanıtların kendi kendine yeten ve kendinden menkul oldukları yönündeki özcü anlayışa dayandığını belirttim. Bunun da Ernest Gellner, Benedict Anderson ve Eric Hobsbawm'ın öncü çalışmalarında ayrıntılı olarak ele alınan ulus ve ulusal kimlikle ilgili inşacı kavramların kuramsal iddialarını ciddi şekilde zayıflattığını öne sürdüm. Benim görüşüme göre, bu yazarların, ulusal kökenin ilkselci ve etnisist tanımlarını inşacı bir bakışla çürütmeleri de aynı ölçüde, tarihsel olgu-kanıtların apaçık birer veri olduklarına dair özcü tasavvura dayanmaktadır. Bu nedenle, ulusal köken konusundaki inşacı tasavvurların söylemde verili olan, bugünde var olan ve bugünü canlandırabilen bir geçmiş kavramı gerektirdiğini ileri sürmek haklılık kazanmaktadır. Dolayısıyla inşacı tarihler bugünden başlar ve bugüne dönerler ama özcü bir kavram olan tarihsel olgu kavramına sıkı sıkıya bağlı bir geçmiş kavramıyla bunu yaparlar.

Bu kitaptaki analizde çok sayıda birincil ve ikincil kaynak kullanılmıştır; bu kaynaklar, anlamlandırdıklarını iddia ettikleri gerçek tarihsel koşulların farklı şekillerde de olsa kavramsal temsili olarak

incelenmiştir. İncelenen döneme dair büyük olaylara ve diplomatik ilişkilere dair Devlet Kayıt Ofisi'nde (*Public Record Office-PRO*) bulunan belgeler, 1942-46 dönemine ilişkin belli başlı Kürtçe gazeteler ve günümüz tarihçileri ve arşivcilerince bir araya getirilen ve basılan Kürt Cumhuriyeti'ne ait resmi belgeler birincil kaynaklar arasındadır. Bu belgeler, kitabın anlatısının yapısını veya yönünü belirlememiştir; bu belgeler siyasal ve kuramsal analiz ve argümanların yerine geçen belgeler olmaktan ziyade, Kürt kimliğinin soykütüğünün çeşitli safhalarına ilişkin, temel siyasal ve teorik görüş ve analizlere örnek teşkil etmek veya bu analiz ve görüşleri desteklemek üzere başvurulmuş belgelerdir. Aksi belirtilmemişse Kürtçe orijinalinden İngilizceye yapılan tüm çeviriler bana aittir.

Bu kitabı araştırma, planlama ve yazma sürecinde çok sayıda insanla çok uzun sohbetlerim oldu; arkadaşlarım, tanıdıklarım ve meslektaşlarım, zamanlarını, bilgilerini ve görüşlerini benimle paylaştılar. Bu kitabı ziyadesiyle zenginleştiren ilgileri ve yardımları için onlara müteşekkirim. Çoğu adının bilinmesini istemedi ama bazılarının bölüm sonu notlarında söz edildi. Biliyorum ki birçok kişi, konuşmalarımızdan çıkardığım sonuçlar konusunda benimle aynı fikirde olmayacak ve bu kitapta ileri sürülen görüşlerin çoğuna itiraz edecek ama ben yine de katkılarından dolayı onlara teşekkür etmek istiyorum. Bu kitapta yer alan görüş ve düşüncelerden sadece ben sorumluyum.

Abbas Vali

İstanbul, Nisan 2010

Kürt tarih yazımına ilişkin görüşlerin önemli bir kısmı, İran Kürdistanı'ndaki milliyetçi hareketin kökenlerini, 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürütülen Şeyh Ubeydullah isyanına dayandırmaktadır. Buna göre, doğuya doğru genişlemesi esnasında İran sınırını aşan ve Urmiye Gölü'nün kuzeybatı bölgesini içine alan bu isyanın, İran'ın Kürt topraklarında modern milliyetçiliğin tohumlarını ektiği ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre, bu milliyetçi hareket o dönemde giderek büyümüş ve 1946'da Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulmasına yol açan olaylarla doruk noktasına ulaşmıştır.¹ Dolayısıyla,

- 1 Bu görüş ilk kez, İran Kürdistanı'ndaki gelişmeleri yakından izleyen Basil Nikitin tarafından ifade edilmiş gibi görünüyor. Daha sonra, Wadie Jwaideh'nin yayımlanmamış ama kapsamlı doktora tezinde *"The Kurdish Nationalist Movement: Its Origins and Development"* (Syracuse University, 1960) tekrar edilmiştir; bu doktora tezi, W. Jwaideh'nin ölümünden sonra Syracuse Üniversitesi tarafından 2006'da aynı isimle basılmıştır, Türkçesi, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul: İletişim Yay, 2007. Bu konuda daha sonra yapılan değerlendirmelerin temel kaynağı Jwaideh'nin çalışmasıdır. Örneğin bakınız: Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism 1880-1925*, Austin: University of Texas Pres, 1989, Türkçesi, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, Ankara: Özgge Yay., 1992. Kürt entelektüelleri arasında da, İran'daki mil-

Kürt güçlerinin 1882-1946 döneminde İran devletine karşı yürüttükleri aktif ya da tepkisel siyasi faaliyetleri, söz konusu güçlerin toplumsal yapısına, siyasal örgütlenmesine, söylemsel formasyonuna ve stratejik hedeflerine bakılmaksızın milliyetçi olarak nitelendirilmektedir.²

Bu çalışmada, İran Kürdistanı'nda Kürt milliyetçiliğinin kökeni ve gelişim süreci konusundaki bu tarihselci (*historicist*) anlayışa ve bu anlayış üzerine kurulu özcü Kürt ulusu kavramına karşı çıkılmaktadır. İran'da Kürt milliyetçiliğinin modern bir olgu olduğu ve bu olgunun, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmış Pehlevi mutlakiyetçiliğinin ardından gelişen sıkıntılı ve çarpık modernitenin neden olduğu sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlerin sonucu olarak ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Kürtlerin, Pehlevi yönetiminin teritoryal merkezileşme politikasına ve tek bir İranlı "ulusal" kimliğinin oluşturulmasına ilişkin kültürel sürece verdiği tepkilerin, Kürt milliyetçi hareketinin söylemsel ve söylemsel olmayan oluşum koşullarını belirlediği ve bu sürecin Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlandığı ifade edilmektedir. Ayrıntılı olarak ele alınacak olan Mahabad Cumhuriyeti'nin, Kürdistan'da modern milliyetçiliğin ortaya çıkışına işaret ettiği ileri sürülmektedir; Cumhuriyet'in sosyal ve kurumsal yapılanması, siyasal ve ideolojik örgütlenmesi, tek bir tarihsel kökene indirgenemeyecek kadar çok ve çeşitli ilişkiler ve güçlerce belirlenmiştir.

İran, kapitalizm öncesi ekonomik yapısının kapitalist dünya piyasasına tedrici entegrasyonu sürecinde 20. yüzyıla girdi; bu, 19. yüzyılın

liyetçi hareketin kökenlerini çoğu zaman Şeyh Ubeydullah Hareketi ile ilişkilendirenler vardır. Örneğin bakınız: Abdurrahman Qasimlo, *Kurdistan and the Kurds*, Prague: Czechoslovak Academy of Science, 1965, Türkçesi, *Kürtler ve Kürdistan*, İstanbul: Avesta Yay., 2009, ve Kemal Mazhar Ahmed, *Kurdistan le Salekani Shari Yekami Jihani da*, Stockholm 1990.

- 2 "Söylemsel formasyon" kavramı burada Foucault'nun kullandığı anlamda kullanılmıştır: özgül söylemlere ve bu söylemlerin söylemsel-olmayan gerçekleşme koşullarına, yani bu söylemleri destekleyen ve sürdürülmesini sağlayan kurumlara, süreçlere ve pratiklere işaret etmektedir. Kürt Cumhuriyeti bağlamında ise, ulusal-demokratik söylemin ortaya çıkışı ve bu söylemi desteklemek ve gelişimini hızlandırmak için oluşturulan halkçı-demokratik kurumlar, süreçler ve uygulamalar dizisi kastedilmektedir. Bkz. Foucault'un çeşitli yazıları, özellikle *Social Science Information* (Vol.10, No.2.) içindeki 'Orders of Discourse'; *The Order of Things*, London, 1974. *The Archeology of Knowledge*, London 1972, Türkçesi, *Bilginin Arkeolojisi*, İstanbul: Birey Yay., 1999.

ilk on yıllarından itibaren işlemekte olan bir süreçti. Mal üretiminin artması ve para ekonomisi, toprak sahibi sınıfın büyük bir çoğunluğunu piyasaya çekmiş; ticaretle uğraşan güçlü orta sınıfın kent merkezlerindeki yoğunluğu artmıştı. Ekonomik gelişme, yeni modernite kültüründen etkilenen toplumsal kesimler arasında siyasi ayrılıklar yaratarak toplumsal karışıklıklara ve ideolojik çekişmelere neden olmuştu. Büyük toprak sahipleri ve ticaretle uğraşan ve büyüyen orta sınıf, kapitalizm öncesi değerlerinden vazgeçecek kadar güçlü olmasalar da, ek gelir elde etmeye şiddetle ihtiyaç duyan ve bu kesimlerin gelirlerine giderek daha fazla el uzatan Kaçar otokrasisinin parçalanmakta olan yapısına muhalefet eder duruma geldiler. Gümüş kurlarındaki düşüş, artan vergiler ve yüksek tarifeler, hem topraktan elde edilen gelirin hem de ticari kârın kaynağı olan tarımsal ürünlerin piyasaya arzını engelliyordu. Bu iki sınıf arasında daha sonra oluşan siyasal ittifak, somut bir ekonomik temele, siyasal bir biçime, söylemsel bakımdan bir bütünlüğe ve halkın desteğine sahipti. Geleneksel ve modern entelijensiya, bu ittifaka aktif destek verdiğinde ve sosyo-ekonomik ve siyasal reform çağrısına arka çıktığında ittifakın ne denli etkin olduğu kanıtlanmış oldu. Otokratik yönetimin yerine anayasal monarşiyi getiren 1906 devrimi, İran milliyetçiliğinin doğuşuna da işaret ediyordu. Anayasal hareket esnasında otokratik yönetime karşı demokratik halk muhalefetine iyice netleştiğinin göstergesi olan İran ulusu kavramı, resmi siyasal söyleme girdi. Anayasada, egemenliğin bölünmez ve sürekli olduğu ilan edildi; bu bölünmezliğin ve sürekliliğin koşulu, İran'ın ulusal birliğinin ve toprak bütünlüğünün sağlanması idi. Egemenlik, düzenli olarak yapılan genel seçimlerde halkın oylarıyla seçilecek hükümetlere ait olacaktı.

1906 Anayasası, kuvvetler ayrılığı ve halk egemenliği demokratik temelleri üzerinde, ulus ve devlet arasında zaten kavramsal bir ilişki kurmuştu. Devletin kurumsal ve örgütsel yapısı Anayasada net bir şekilde belirtilmiş olmasına rağmen, bu yeni devlette vatandaşlığın niteliği ve koşullarının ne olacağı oldukça belirsizdi.³ Birey

3 Bu çalışmada kullanılan '1906 Anayasası' ifadesi ile hem Aralık 1906'da Muzafereddin Şah tarafından imzalanan Anayasa metni hem de bu ana-

ve devlet arasındaki ilişki bakımından hak ve yükümlülükleri tanımlayan demokratik vatandaşlık kavramı anayasada yer alıyordu ama bu kavram, halk egemenliğine ve ulusal kimliğe ilişkin farklı iki kısıtlama dizisi ile zayıflatılmıştı. Anayasa, oy kullanma hakkını okuryazar erkek nüfusla sınırlandırdı; böylece kadınlar ve okur-yazar olmayanlar resmi siyasal sürecin dışında kalmış oldular. 20. yüzyılın başlarında İran toplumunun durumu dikkate alındığında, cinsiyet ve okur-yazarlık kısıtlaması, halk egemenliğini ve siyasal sürece demokratik katılım haklarını çok az sayıda bir vatandaş kitlesiyle, esas olarak büyük kent merkezlerinde yaşayan orta sınıf eğitilmiş erkek nüfusla sınırlamış oluyordu. Böylece, İranlı kadınlar ve kırsal nüfusun erkeklerinin ezici bir çoğunluğu, siyasal süreci etkileyecek herhangi bir hakka sahip olmaksızın, sadece devlete karşı yükümlülükleri olan bir nüfus olarak kalmaya devam etti.

Ulusal kimliği oluşturan unsurlar (tanımlandıkları ölçüde), anayasal devlet yapısında vatandaşlık koşullarına daha da ileri kısıtlamalar getirdi. Anayasa Farsçayı, Kürtçe de dahil diğer bütün yerel ve bölgesel dillerin üzerine koyarak bu dili, ulusun resmi dili, yönetim ve eğitim dili olarak belirledi. Farsça dışındaki yerel ve bölgesel diller ne tanındılar ne de inkar edildiler; aynı şey Fars etnik kimliği dışındaki etnik kimlikler için de geçerliydi. Anayasa etnisite

yasaya yapılan iki ek, yani, Ekim 1907'de Muhammed Ali Şah tarafından imzalanan Ek Anayasa Hukuku kastedilmektedir. Bu metinlerin hiçbirinde vatandaş ve vatandaşlık kavramlarına ilişkin herhangi bir ifade yer almamaktadır. Bu belgelerde, etnik azınlık ve azınlık hakları kavramlarından da söz edilmemektedir (bkz. 4. Not). *Şehrvend*, yani vatandaş kavramı, Farsçada görece yeni bir formdur. İlk olarak 1960'larda, revaçta olan demokratik ve sol edebiyatta görüldü ve o dönemden itibaren İran'ın siyasal ve hukuksal söyleminde kullanılır oldu. 1906 Anayasası, İranlıları hükümdarın tebaası (atba) olarak görüyordu ama *şehrvend* kavramı, genellikle demokratik teorideki vatandaşlık kavramına paralel olarak, hak ve yükümlülüklerle işaret eden bir kavramdı. 1906 Anayasası'nın o yıllarda yapılan bir İngilizce çevirisi için bakınız: E. Browne, *The Persian Revolution of 1905-09*, Cambridge: Cambridge University Press, 1910. 1906 Anayasası ve 1907 tarihli Ek Anayasa Hukuku için bkz.: Hamzavi, A.H., 'The Constitutional Laws of Persia: an Outline of their Origins and Development', *Middle East Journal*, XIII, 4, 1958; Amirarjomand, S. 'The Constitutional Law', Ehsan Yarshater: *Encyclopaedia Iranica*, içinde, Vol. VI. Mazda Publishers, Costa Mesa 1993.

konusunda sessiz kaldı. Etnik ilişkiler, kısmen Fars dili (ve Oniki İmam Şiiliği) ile tanımlanan kısmen soyut bırakılan İran ulusu genel kavramı kapsamında değerlendirildi. Farsça böylece egemenin dili, siyasetin ve iktidarın dili, bilgiye erişme yolu, modernitenin ve ilerlemenin aracı haline geldi.

Vatandaşlar bu şekilde tanımlanan bir İran ulusal kimliğine sahiptiler; bu kimlik, henüz olgunlaşmamış demokratik düzene dahil olmalarının aracı, sivil ve siyasal hak ve yükümlülüklerinin temeli idi. Bu kimlik, birliğin ve sürekliliğin sağlanması için etnik farklılıkların marjinalleştirilmesini ve bu farklılıkların siyasal sürecin dışında bırakılmasını gerektiriyordu. Dolayısıyla, 1906 Anayasası, vatandaşlık koşullarına ilişkin bir etnik tanım içermiyor olsa da, etnik farklılıkların siyasal sürecin dışında bırakılması, etnik kimliğin inkarı ve bu kimliğin sivil ve demokratik haklar alanı ile bağlantısının kesilmesi demekti. Anayasanın bu konuda sessiz kalmasının ardında bu inkar gizliydi ve bu sessizlik, ulusun etnik ve kültürel çeşitliliği konusundaki resmi tutumun ne olduğunu ortaya koyuyordu.

Bununla birlikte, kısa bir süre sonra ortaya çıkan İran milliyetçiliği, resmi söylemdeki bu sessizliği bozdu; bu süreçte, ulusal uyanış ve ilerleme konusundaki tartışmalar, siyasal ve ekonomik modernizasyonun acil bir ihtiyaç olduğu üzerine kuruldu. Milliyetçiler, modernleşmenin her şeyden önce, siyasal ve yönetsel bir merkezîyetçilik gerektirdiğini düşünüyorlardı: modern bir bürokrasi, ulusal bir ordu, tek bir vergi rejimi ve seküler eğitim. Resmi söylemde siyasal merkezîyetçiliğin moderniteyle ilişkilendirilmesi, merkezîleşmemiş güçlerin ve eğilimlerin bundan böyle gerici ve ilerleme karşıtı olmaları anlamında geleneksel; geçmişe gerçek veya hayali bir dönüşü savunuyor olmaları ölçüsünde de, tarihsel gelişmelere karşı çıkan kesimler olarak değerlendirilecekleri anlamına geliyordu. Siyasal merkezîyetçiliğe vurgu -İran toplumunun anayasal dönemdeki sosyoekonomik ve siyasal koşulları bakımından gerekliliği ortaya konmuş olmakla birlikte-, modernleşme söyleminin gizli otoriter yapısını açığa çıkardı; bu otoriter yapı, daha sonra Pehlevi

yönetiminin resmi milliyetçilik politikasının temel bir özelliği haline geldi.⁴

İran Kürtleri anayasal dönemde, yeni yönetimin anayasasında kimliklerinin inkâr edilmiş olmasına karşı çıkacak durumda değillerdi. Tarihte ortak bir varoluş ve ortak bir siyasi hedefe ulaşma ortak bilincine sahip olmak anlamında İran Kürtlerinin kolektif bir Kürt ulusal bilincine sahip olmadığını söylemek abartılı olmaz. Bununla beraber, yanı başındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürt bölgesindeki siyasi ve ideolojik gelişmelerin İran Kürdistanı'nı etkilemiş olduğuna şüphe yoktur. Birleşik bir Kürdistan için mücadele ettiğine inanılan Şeyh Ubeydullah hareketi, İran'daki Kürt bölgesinin önemli bir kısmını içine almıştı. Şeyh Ubeydullah hareketi, İran merkezi otoritesinin yıkılması ve anayasal dönemde sık sık tekrarlanan Türk saldırıları ve müdahaleleri ile daha da güçlenmiş olan milliyetçi düşüncenin İran Kürtleri arasında da filizlen-

- 4 Bununla birlikte, 1906 Anayasası (Ek Anayasa Hukuku), ülkenin bölgesel ve yerel çeşitliliğini tanıdı ve bu çeşitliliğe cevap olmaya çalıştı. Ama bu ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulan *Anjomanha-yeh Welayati ve Iyalati* (il ve Mahalle Dernekleri; Vilayet ve Eyalet Encümenleri/Meclisleri ya da İl Meclisleri ve Yerel Meclisler olarak da çevrilmektedir), aslında yetkilerini merkezden alan idari birimlerdi. Siyasal merkezden eyalet yönetimlerine ve yerel idarelere yetki akışı, kültürel, etnik ve dilsel çeşitlilik konusunda düşünülen çözümün, üzerine inşa edileceği bölgeler düzeyinde teritoryal otonominin gerçekleşmesine bizzat engel oldu. Encümenlerin, merkezi olmayan siyasi yönetim birimleri olmaları öngörülmüştü; aksi halde bir işlevleri olamaz ve varlıklarını sürdüremezlerdi. 1906-1979 yıllarında, İran tarihinde bunun böyle olduğu açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Vilayet ve Eyalet Encümenleri anayasal organlardı; büyük rağbet gördü ve çeşitli hükümetler döneminde, devlete karşı bölgesel muhalefetin sık sık başvurduğu bir araç oldu ama hiçbir zaman hedeflenen amacı yerine getiremedi. Peşpeşe gelen hükümetler, otoritelerini ve kontrolü kaybetme korkusuyla, bu encümenlerin kuruluş amacına uygun bir işlev görmelerine engel oldular. Bu encümenler 1912'den sonra, anayasal hareketin ve bu hareketin temel kazanımı olan anayasal devletin yıkılmasının ardından, otoriter modernleşmenin merkezileşen iktidarının kurbanı oldular. Bkz. Browne age., Abrahamian, E, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton 1982; Keddie, N. *Roots of Revolution*, Yale 1981. Bu konunun Azerbaycan'daki otonomist hareketle ilgili olarak bölgesel bağlamda ele alındığı bir tartışma için bkz. Touraj Atabaki'nin ilginç çalışması: *Azerbaijan: Ethnicity and the Struggle for Power in Iran*, London 2000. Bu kitabın son bölümünde ele alındığı üzere, 1946'da, Mahabad Kürt Cumhuriyeti ile merkezi hükümet arasında uzayıp giden otonomi görüşmelerinin bir sonraki aşamasında da Encümenler önemli olmuştur.

mesine pekâlâ yol açabilirdi.⁵ Ancak, İran'da anayasal düzen yanlısı hareketin geliştiği kargaşalı yıllar boyunca Kürdistan'da, siyasette ve edebiyatta milliyetçi eğilimlere sahip bir Kürt entelijensiyası ortaya çıkmadı. Bu dönemde, yerel veya gelişmemiş de olsa milliyetçi amaçlar güden, modern bir siyasal örgütlenmeye sahip bütünlüklü bir Kürt siyasal gücü de ortaya çıkmadı. Az sayıda aydın arasında hatta bazı çevrelerde cılız da olsa bir milliyetçi düşünce ortaya çıkmış olabilir ama bu dönemde, milliyetçi nitelikte siyasal ve edebi süreç ve pratiklerin varlığına işaret eden herhangi bir siyasal ve edebi söylem yoktur.⁶ Aksine iddialar olmasına rağmen, Kürtler bu dönemde devrimci süreçten büyük oranda uzak durdular ve belgelerle ortaya konan birçok olay, Kürtlerin bu süreçte katılımının karşı devrimci olduğunu ortaya koymaktadır.⁷ Kürt aşiret

- 5 Şeyh Ubeydullah'ın, birleşik ve bağımsız bir Kürdistan'da yaşayan tek bir Kürt ulusu fikrini benimseyen, ilk gerçek Kürt milliyetçisi olduğuna geniş ölçüde inanılmaktadır. Bu görüş genellikle, Şeyh'in 1880 Temmuz ayında, Başkale'deki İngiliz Konsolos Yardımcısı Clayton'a yazdığı ve çokça bahsedilen mektubu referans gösterilerek desteklenmektedir; Şeyh Ubeydullah bu mektubunda "Kürt *ulusu*(nun) ayrı bir halk" olduğunu belirtmekte ve "Biz kendi işlerimizi kendi ellerimizle yönetmek istiyoruz" demektedir (italik yazımlar bana ait; bakınız Olson age., s.2). İngiliz Konsolos Yardımcısı, 'Şeyh'in, kendi yönetimi altında kurulacak bağımsız bir devlette bütün Kürtleri birleştirecek ayrıntılı bir planı olduğuna' inanma eğilimindeydi (Clayton to Trotter, Van, October 27 1880; Turkey no.5, 1891, p.33. Jwaideh'nin kitabında da bundan bahsedilmektedir, age., s.225. Ayrıca bakınız G. Curzon, *Persia and Persian Question*, London 1892). Şeyh Ubeydullah'ın modern Kürt milliyetçiliğinin öncüsü olarak görülüp görülemeyeceği büyük oranda ulus, ulusal kimlik ve milliyetçilik kavramlarından ne anlaşıldığına bağlıdır. Kürt ulusu ve Kürt milliyetçiliği konusunda farklı yorumlar için bkz., A. Vali (ed): *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism* Mazda Publications, 2003 kitabı içinde "Genealogies of the Kurds: Nations and National Identity in Kurdish Historical Writings" başlıklı makalem. (Bu kitap "*Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*" adıyla Türkçe olarak da yayımlanmıştır; Avesta Yayınevi, 2005, İstanbul. - ç.n)
- 6 Kürdistan'da edebiyatın ve siyasal söylemin ortaya çıkışı ve gelişimi konusunda en ayrıntılı ve kapsamlı çalışma olan Amir Hassanpour'un *Language and Nationalism in Kurdistan* (San Francisco: Mellen Research University Press, 1992) kitabı bu görüşü doğrulamaktadır. (Hassanpour'un bu çalışması, "*Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil*" adıyla Türkçe olarak da yayımlanmıştır, Avesta Yayınevi, 2005, İstanbul. - ç.n.).
- 7 Milliyetçi tarih söyleminde, dönemin milliyetçi ve demokratik siyasetine önemli düzeyde bir Kürt katılımının olduğu -bu katılımın temel nedenlerine ilişkin görüşler büyük bir çeşitlilik arz etmekle birlikte- iddia edilmektedir. Abdolcabbar Muhammed Cabbari, Kürdistan'ın büyük kent merkezlerinde

beyleri, Azerbaycan'daki karşı-devrimci güçlerin *eski rejimi* sürdürme ve yeniden inşa etme yönündeki başarısız girişimlerinde bu güçlerin yanında yer aldılar.⁸ Amaçları, en az 16. yüzyıldan beri parçası oldukları ve merkezi siyasal otorite karşısında mali ve idari özerkliklerini güvenceye alan feodal egemenlik yapısını korumaktı.⁹ Bununla birlikte,

yaşayan Kürtlerin Meşrutiyet Devrimi'ne aktif olarak katıldıklarını ve 1905-1911 döneminde Saucbulak (1935'ten beri Mahabad), Saqız ve Sine'de devrimci dernekler kurduklarını ileri sürmektedir. Ayrıca, Simko'nun ağa-beyi Cafer Ağa Şikak'ın, İran'da kurulacak anayasal bir devlet çerçevesinde Kürtlerin özerkliği için mücadele ettiğini söylemektedir; bakınız A. M. Cabbari'nin *Mejuy Roznamaguri Kurdi*, adlı eseri, Kirkuk 1970, s.136. Ancak A. M. Cabbari bu iddialarını destekleyen bir kanıt sunmamaktadır. Qasımlo da, Saucbulak, Sine, Saqız ve Kermanshah gibi büyük kent merkezlerinde *Encümenler*'in (devrimci dernekler) kurulmasından ve Cafer Ağa'nın, Urmiye civarındaki özerklik yanlısı isyanından söz ederek, Kürtlerin Meşrutiyet Devrimi boyunca devrimci siyasete geniş bir katılım sağladıklarını kaydetmektedir. Qasımlo'nun verdiği bilgi Cabbari'nin ifade ettiğinden daha ayrıntılıdır. Qasımlo, Saucbulak Encümeni'nin, 1915'te şehri işgal eden Çar ordusu tarafından öldürülen ve Mahabad Cumhuriyeti'nin devlet başkanı Qazi Muhammed'in büyük amcası olan Qazi Fettah tarafından yönetildiğini; Kermanshah devrimcilerinin şehirde 10 kadar Encümen kurduklarını ifade etmektedir. Bu ayrıntılı bilgiye rağmen, Qasımlo, bu argümanını destekleyici herhangi bir kanıt sunmamaktadır (Ghassemloo, age., s.44). Jwaideh'nin yazdıkları, Qasımlo'nun, Qazi Fettah'ın Meşrutiyet Devrimi'ne katıldığına ve daha sonra Saucbulak'ta Çarlık ordusu tarafından öldürüldüğüne dair açıklamalarını desteklemektedir (age., s.757-8); ancak, Jwaideh'nin, bu konuda yazdıklarını teyit etmek amacıyla söz ettiği iki kaynakta da (B. Nikitine, *Les Kurdes*, Paris 1956, s.36, Türkçesi, *Kürtler 1-2*, İstanbul: Deng Yay., 1991; ve N. Nesyan tarafından yazılan bir Farsça metin, *Marg Bud va Bazaghast ham Bud*, Tehran 1947, s.152) bu görüşün doğruluğunu kanıtlayacak herhangi bir belgeden söz edilmemektedir.

- 8 Kürt aşiret şeflerinin devrim karşıtı siyasete aktif katılımları, anayasal döneme ilişkin tarih kitaplarında büyük ölçüde belgelenmiştir. Örneğin bakınız: A. Kasravi, *Tarikh i Mashruteh i Iran*, Tehran: Amir Kabir, 1961 ve M. Malekzadeh, *Tarikh i Inqilabi Mashrutiat i Iran*, Tehran: Amir Kabir, 1949, 5.vols. Bu konu son olarak, David McDowall'ın *A Modern History of Kurds*, (London: I.B. Tauris, 1994, Türkçesi, *Modern Kürt Tarihi*, İstanbul: Doruk Yay., 2004) kitabında ele alınmıştır.
- 9 Erdalan, Debokori ve Feyzullahbegi gibi bazı büyük Kürt ailelerinin otoritesi, kısmen Tebriz, İsfahan ve Tahran'daki siyasi iktidar merkezleriyle kurdukları iyi ilişkilerden kaynaklanıyor olsa da bu ilişkilerin gelişmesini ve sürdürülmesini sağlayan bölgesel iktidar yapısında edindikleri bu konum asıl olarak Kürt beylikleri ya da aşiret konfederasyonları içindeki pozisyonlarının doğrudan bir sonucuuydu. Kürt beylikleri, aşiretin askeri gücüyle desteklenen, özünde konfedere siyasal oluşumlardı. Öte yandan aşiret konfederasyonları, temel olarak soya dayalı idi. Tebriz'deki İngiliz Konsolosu Walter Smart'ın bu konudaki 1910 tarihli notları,

Meşrutiyet yönetiminde Kürtlerin siyasal görüntüde yer almamasının asıl nedeni yapısalıdır; o dönemdeki Kürt toplumunun temelleriyle doğrudan ilgiliydi.

Kürt toplumu ve sınırları

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Kürt toplumu ağırlıklı olarak pre-kapitalist nitelikte, tarıma dayalı bir toplumdur. Meta ilişkileri, kent ekonomisine de egemen olan tarımsal üretimin pre-kapitalist yapısını hemen hemen hiç etkilememiştir. Dolayısıyla ticaret ve alım-satım ilişkileri gelişmemiştir; üretici güçlerin, sosyal farklılaşmanın ve kültürel ilerlemenin gelişmesine ciddi bir katkısı yoktur. Aşiretlere mensup toprak sahibi sınıfa özgü ilksel ilişki ve sadakat biçimleri ve değerler Kürt kent yaşamına büyük ölçüde egemendir. Kentli nüfus görece azdır ve büyük oranda tarımsal üretime ve toprak sahibi sınıfa bağımlıdır. Kentlerdeki bu nüfus, yüzyılın sonunda Azeri ve Fars entelijensiyasının benimsediği ve telkin ettiği sosyal reform ve siyasal modernizasyon fikirlerine açık ve bütünlüklü bir kent kültürü oluşturacak kadar gelişkin değildir. Çarlık Rusyası'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük kent merkezleriyle ticaret yaparken reform ve ilerleme düşüncesiyle ve modernite kültürüyle tanışmış üst tabaka geleneksel tüccar sınıfı, İran'ın büyük Kürt şehirlerinde kentsel yaşamın kültürel örgütlenmesinde anlamlı bir değişikliğe neden olamayacak kadar az ve zayıftır. Kürt nüfusun siyasal bakımdan aktif hemen hemen tek kesimini, orduları ve yerel maiyetleriyle birlikte, çoğu zaman geleneksel entelijensiya (özellikle Fars ve Arap ve daha dar kapsamda

Meşrutiyet döneminde Kürdistan'ın siyasal ve mali idaresi konusunda, özellikle de merkezi hükümet ile Kürt toprak sahibi sınıf ve aşiret şefleri arasındaki ilişkiler konusunda paha biçilmez bir kaynaktır. Bakınız, F.O. 371/953, Smart to Barclay, Tabriz, 3 Jan. 1910; Barclay to Gray, Tehran 23 Jan. 1910, encl.no.1. Ayrıca bakınız, G. Curzon, age., vol. II, s. 470-72, s.492. Curzon da Tahran'daki merkezi hükümet ile Kürt eyaleti arasındaki gevşek bağlara işaret etmektedir. Ayrıca, Kürt aşiretlerinin askerlik hizmeti karşılığında toprak edindiklerini ve merkezi hükümetin geçmişte, Kürt beyliklerine karşı aşiretçiliği aktif olarak desteklemiş olduğunu belirtmektedir. David McDowall'ın adı geçen eserinde her iki kaynaktan da söz edilmektedir.

Türk edebiyatı ve tarihi konusunda bilgili Sünni genç din adamları) arasında sayılan aşiret reisleri oluşturunuyordu. İran Kürdistanı, diğer parçalara oranla Kürt bölgesinin en az gelişmiş parçası idi. Osmanlı Kürtlerinin aksine, İran Kürtleri 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde seküler bir entelijensiya yaratamamışlardı.¹⁰

Aşiret politikaları, asıl olarak soy ilişkileri üzerinden yürütülüyordu; soya dayalı karmaşık sadakat ilişkileri, yetkinin düzenlenmesi ve kullanılmasında en bütünlüklü yapıyı oluşturunuyordu.¹¹ Aşiret örgütlenmesi dikey bir komuta hiyerarşisine sahipti ve yukarıdan aşağıya bir yetki akışı vardı. Bu dikey komuta yapısı, kendi siyasal örgütlenmelerine sahip alt klan veya aşiretlerin oluşturduğu yatay bir ilişkiler ağına sahipti; bu yapı, yönetici klan veya soyun iktidarını pekiştiriyordu. Kürt aşiretlerinin siyasal ve askeri örgütlenmesi, Kürdistan'ın aşiretler dışındaki tarımsal üretiminde ve İran'ın diğer bölgelerinde egemen olan ekonomik düzenle temelde benzerlikler gösteren bir ekonomik yapıyla desteklenmekteydi.¹² Büyük oranda hayvancılıkla uğraşan göçebe aşiretler haricinde, aşiret topraklarındaki tarımsal üretim, elde edilen ürünün belirli bir miktarını toprak sahibine verme karşılığında toprağı işleme hakkını elde eden aile-

10 Bu konuda bakınız Hassanpour, age. Hassanpour'un, Kürdistan'ın farklı bölgelerinde edebiyat ve kültürel gelişmeler konusundaki ayrıntılı çalışması, 1918'den itibaren Irak, İran ve Türkiye'nin Kürt bölgelerindeki kültürel ve entelektüel gelişmeler üzerine karşılaştırmalı araştırmalar yapmak için temel kaynak niteliğindedir.

11 Aşiret soyundan gelme ile siyasal otoritenin örgütsel yapısı arasındaki karmaşık ilişki Fredrik Barth ve Martin van Bruinessen tarafından bazı ayrıntılı bilgiler içerecek şekilde ele alınmıştır; bkz. F. Barth, *Principles of Social Organisation in Southern Kurdistan*, Oslo, 1953 (Kürdistan'da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri adıyla Türkçe olarak da yayımlanmıştır, Avesta, 1. Basım, 2001, İstanbul, - ç.n.). Ayrıca bkz. M. van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, London: Zed Press, 1992 ("Ağa, Şeyh, Devlet" adıyla Türkçe olarak da yayımlanmıştır, İletişim Yayınları, 5. Basım, 2008, İstanbul, - ç.n.). C. J. Rich'in *Narrative of a Residence in Koordistan* (London, 1836, 2 vols.) isimli kitabı, 19. yüzyılın ilk dönemlerine ilişkin, özellikle aşiretler ve Kürt beylikleri arasındaki ilişkiler ve bunların idari ve siyasi örgütlenmeleri konusunda paha biçilmez bir kaynaktır.

12 Bu konuyla ilgili olarak bakınız A. K. S. Lambton, *Landlord and Peasant in Iran*, London: Oxford University Press, 1953 ve benim çalışmam, *Pre-Capitalist Iran: A Theoretical History*, London: I. B. Tauris 1993, özellikle 7. bölüm. (A. Vali'nin bu çalışması "*Kapitalizm Öncesi İran, Kuramsal Bir Tarih*" adıyla Türkçe olarak da yayımlanmıştır; Avesta, 2007, İstanbul. - ç.n.)

ler -genellikle çekirdek aile- tarafından sürdürülüyordu. Toprağı kullanma hakkı, çoğunlukla soy bağlarından dolayı hane halkına tanınan bir haktı. Üretim ilişkileri, yarıcılık (ortakçılık) ya da aynı biçimde ödenen sabit rant şeklinde düzenlenen kira sözleşmesi ile yürütülüyordu; bu, aşiret içinde bir ekonomik sömürü mekanizmasıydı. Aşiret toprağı aşiret liderinin özel mülkü ve ekonomik gücünün temel dayanağıydı. Bu topraklar ayrıca, Kürt aşiret liderlerinin ve Kürtlerin siyasal ve askeri örgütlerinin, daha geniş anlamda, İran devletinin ve toplumunun güç ve iktidar mekanizmalarına eklenmesinin temel aracıydı.¹³

İran Kürdistanı'nda siyasal örgütlenmenin temelini oluşturan aşiret soyundan olmak, Kürdistan'ın 16. yüzyıldaki ilk bölünmesinden sonra Kürt beyliklerinin zorla yok edilmesinin ardından ortaya çıkan koşulların bir ürünüydü. İran devletinin periferisinde bulunan bu beylikler, kendilerine örgütsel ve işlevsel bir özerklik sağlayan özgül bir vasallık sistemi içinde İran devletine bağımlı bir ilişki içinde olmaya devam ettiler.¹⁴ Kürt aşiretleri ile İran devleti arasındaki ilişki,

13 Bu dönemde, Kürdistan'da aşiret mensubu olan ve olmayan nüfus oranı net olarak bilinmemekle birlikte, mevcut veriler Kürt nüfusunun büyük bir kısmının aşiret mensubu olmadığını göstermektedir (Barth age., van Bruinessen age.). Bununla birlikte, bu çalışmada özellikle aşiret nüfusu üzerinde durulmaktadır. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, aşiret örgütlenmesi o dönemde siyasal otorite açısından en bütünlüklü ve etkin yapıyı oluşturmuştur. Aşiret liderlerinin sahip olduğu güç ve nüfuz, kolaylıkla, şehirlerde ve kırsal kesimde yaşayan ve aşiret mensubu olmayan nüfusa kadar uzanabiliyordu. Aşiret mensubu olmayan toplulukların sosyo-ekonomik yapıları, genellikle bu yapıya denk düşen bir siyasal örgütlenmeden yoksundu. Erdalan gibi bazı soylu ailelerin belirsiz ve çoğu zaman tartışmalı statüsü, Kürdistan'da siyasal gücün örgütlenmesinde aşiretlerin önemini azaltmaz. Bakınız dipnot 9.

14 Kürt beyliklerinin zorla yok edilmesi Safevilerin iktidara gelmesinden önce başlamış ve bu süreç 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra ivme kazanmıştı. Bkz. J.E. Woods, *Aqqoyunlu: Clan, Confederation, Empire: A Study in 15th/19th Century Turko-Iranian Politics*, Minneapolis/Chicago: Biblioteca Islamica, 1976, Türkçesi, *Akkoyunlular; 300 Yıllık Türk İmparatorluğu Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, İstanbul: Milliyet Yay., 1993; A. Al-louche, *The Origins and Development of Ottoman-Safavid Conflict (906-962/1500-1555)*, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1983. Safevi devleti ile Kürtler arasındaki ilişki konusunda bkz. *Eskandar Beg Monshi'nin History of Shah Abbas the Great* (çeviren: R.M.Savory, Boulder; West View Press, 1978, 2 vols.) içindeki önemli (hayli dağınık olmakla birlikte) yazısı. İran Kürdistanı'ndaki beyliklerin siyasal yapısı ve kurumsal örgütlenmesine ilişkin aydınlatıcı kaynaklar çok azdır. Bununla birlikte, var olan kaynakların

aşiret liderlerinin, kendilerine verilen toprak karşılığında devlete silahlı birlikler sağlaması ile sürdürülen feodal bir yapı üzerine inşa edilmişti. Topraktan elde edilen gelir ile askerlik hizmeti sunma arasında bağlantı kurulmuş olması bu ilişkinin en önemli boyutuydu; vergiler, harçlar gibi diğer mali ilişkiler genellikle çok gevşek bir şekilde belirleniyordu ve bu, ekonomik ve siyasal alanlarda kendi aşiret mensuplarıyla ilişkilerini düzenlemekte aşiret liderlerine önemli derecede bir hareket serbestisi sağlıyordu.

Bu egemenlik yapısı, toprak mülkiyeti ve soyun birbiriyle ilişkilendirilmesiyle sürdürülüyor ve yeniden üretiliyordu; bu ilişkilendirme, elde edilen artı-ürünün aşiret mensuplarından alınmasını garanti ediyor ve bu ekonomik fazlanın toprağın mülkiyetini elinde bulunduran aşiret liderinin silahlı birliklerinin masrafları için harcanmasını sağlıyordu. İran devleti ile Kürt aşiret liderleri ve aşiret mensupları arasındaki bu üçlü ilişki Kürdistan'a özgü bir ilişki değildi; İran'da aşiretlere ait topraklarda tarımsal ilişkilerin genel bir özelliği idi.¹⁵ Bununla birlikte, Kürdistan'daki devlet-aşiret ilişkilerini farklı kılan asıl faktör, Osmanlı topraklarıyla sınırdaş olan Kürt bölgesinin stratejik konumuydu. Osmanlı devleti, Safevi hanedanının merkezileştirme ve Şiileştirme çabalarından

aşağıda adı sıralanmış olanlarında, ayrıntılı tarihsel yorumlar yapılmıştır: Mam Sharaf Khanom Ghaderi (Mastooreh Kurdistani), *Tarikh i Ardalan*, Tehran, 1343 (1964/5); Shaikh Muhammad Mardukh, *Tarikh i Kurdistan*, Tehran: Elmi, 1346 (1967/8); Mirza Shokr Allah Sanandaji, *Tohfeh i Naseri: dar Tarikh va Goghrafiayeh Kurdistan*, ed. H. Tabibi, Tehran: Amir Kabir, 1366 (1987/88). Bu kaynaklar, özellikle de Ghaderi ve Sanandaji'nin çalışmaları, Erdalan beyliğiyle ilgilidir ve beyliğin doğuşunu, gelişimini ve Kaçar yönetimi altında yok oluşunu konu almaktadır. Sanandaji'nin çalışması bu bakımdan özellikle ilginçtir çünkü, Nasıreddin Şah'ın hükümdarlığının son döneminde Erdalan beyliğinin yok olmasını, merkezden gelen baskılardan çok beyliğin kendi iç siyasal ve idari yapısının bozulmasına bağlamaktadır. Kürt beyliklerinin siyasal ve idari yapısı konusunda genel bir değerlendirme için bakınız: van Bruinessen, age., ve Rich, age.

- 15 Siyasal otoritenin yapısına ilişkin ayrıntılı bir kuramsal çalışma ve aşiret konfederasyonları ile İran devleti arasındaki ilişkiler için bakınız Vali 1993 age., bölüm 5, özellikle s.155-161; van Bruinessen age., 2. ve 3. bölümler; ve R. Tapper (ed.), *The Conflict of Tribe and the State in Iran and Afghanistan*, London: Croom Helm 1983 içinde, özellikle, van Bruinessen'in "Kurdish Tribes and the State of Iran: the Case of Simko's Revolt" başlıklı makalesi.

giderek daha fazla korkan büyük Kürt beylikleriyle siyasi askeri ittifaklar kurarak Kürt bölgesinin büyük bir kısmını 1514'te kendi topraklarına katmıştı. Sünni Osmanlıların siyasal otonomi ve dinsel özgürlükler konusunda vermiş olduğu sözler, Kürt yöneticilerin taraf değiştirmeye ikna edilmesinde etkili olmuştu. Sonraki İran yönetimleri bu acı deneyimin tekrarlanmasından korktular; o güne kadar varlığını sürdürmüş Kürt beyliklerinin hızla yok edilmesinin ve 1514'ten sonra yavaş yavaş beyliklerin yerine geçen aşiretlerin siyasal olarak örgütlenmesiyle, yeni bir güvenlik ve denetim sistemi oluşturulmasının temel nedeni bu korkuydu.

Böylece, İran devleti Kürt aşiretlerini İran'ın diğer bölgelerindeki aşiretlerden daha sıkı bir siyasal denetime ve daha gevşek bir mali denetime tabi tutarak Kürt aşiretlere yönelik farklı bir tutum benimsedi.¹⁶ Bu politikanın temel amacı, Osmanlı devleti ile sınır ötesi ilişkilerde Kürt aşiretlerinin siyasal ve askeri desteğini almak; bir yandan da İran Kürdistanı'nda büyük ve güçlü aşiret konfederasyonlarının oluşması engellenmiş oluyordu. Bu nitelikteki aşiret konfederasyonları, Kürt beyliklerinin siyasal örgütlenmesinin temeli ve askeri gücünün kaynağı olmuşlardı. İran devleti ile Kürt aşiretleri arasındaki asıl ilişki büyük oranda aralarındaki siyasi ve askeri güç dengelerine bağlı idiyse de, İran devletinin politikaları, aşiretlerin sonraki dönemlerde Kürt siyaseti içindeki yapısal gelişimi ve siyasal eğilimleri üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır.

Kürt aşiret liderlerinin tek işlevi, merkezileşmemiş bir siyasal yapı içerisinde devlete askeri birlikler sağlamak değildi. Kürt beyliklerinin yıkılmasından sonra Kürtlerin yaşadığı kent merkezlerinde oluşan iktidar boşluğu da aşiret liderlerince dolduruldu. Aşiret liderleri bu şehirlere yerel yönetici olarak atandılar ve Kürt şehirleri aşiret gücünün merkezi haline geldi. Böylece, soya dayalı ve ilksel ilişkiler, Kürt kent kültürünün gelişmesini geciktirici etkileriyle birlikte, aşiretlerin olgunlaşmamış siyasal ve idari yapısının sürdürülmesini sağladı. Bu uygulama, 19. yüzyılın sonuna kadar devam etti; düzeltilemez bir siyasal ve ekonomik çöküşün pençesinde kıv-

ranan Kaçar yönetimi, Kürt aşiret şefleri yerine yönetici sınıfın aile üyelerinden kişileri görevlendirme politikası benimsediğinde sona erdi. Bu politika, kısmen Şeyh Ubeydullah hareketinin toplumsal yankılarına karşılık olarak güvenlik kaygısıyla benimsenmiş bir politika olabilir; kısmen de, hızla azalan devlet gelirlerini arttırmak için, o dönemin genel bir pratiği olan para karşılığı görevlendirme uygulamasının genişletilmesi olabilir. Sebep ne olursa olsun, bu benimsenen bir politika olmadı ve mevcut karışık ve hukuksuz durumu daha da kötüleştirdi. Kaçar yöneticileri dışardan getirilmişlerdi ve yerel nüfusa dayalı bir iktidar gücüne ve nüfuza sahip değillerdi. Bu yöneticiler, büyük oranda aşiret şeflerinin siyasi ve ekonomik kontrolü altında olan ve şeflerin rızası alınmadan, onlarla işbirliği yapılmadan yönetim faaliyetlerinin yürütülemeyeceği şehirleri yönettiler. Bu nedenle Kaçar yöneticileri, zayıf otoritelerini sürdürbilmek için yerel şefleri birbirlerine karşı kullanmaya başladılar; Meşrutiyet Devrimi patlak verdiğinde durum tam da buydu.

Aşiret liderliğinin Meşrutiyet döneminde karşı-devrimci siyasete katılımının büyük oranda muhafazakâr sebeplerle ve mevcut düzeni restore edici amaçlar doğrultusunda bir katılım olduğuna kuşku yoktur. Aşiret liderleri bu dönemde, son dört yüz yıldır yetki ve ayrıcalıklarını korumuş olan feodal otokrasinin sürdürülmesi veya yeniden kurulması, ülke kırsalında mevcut toprak mülkiyeti yapısının korunması ve şehirlerde kaybedilen siyasi önderliğin tekrar kazanılması çabası içinde oldular. Anayasada ve anayasal yönetimin resmi söyleminde, İranlı kimliği genel kavramı kapsamında değerlendirilen Kürtlerin, Kürt etnik kimliğinin ve haklarının savunulması gibi düşünceler, aşiret liderlerinin siyasal vizyonunun çok dışında düşüncelerdi. Meşrutiyet döneminde Kürt toplumunun siyasal liderliğinin ulusal bilinçten yoksun olduğunu söylemek abartılı olmaz.

Kürt toplumunun sosyal ve siyasal örgütlenmesinde aşiretçiliğin hâkimiyetinin sürdürülmesini ve yeniden üretilmesini sağlayan ekonomik ve sosyal ilişkilerin özgül niteliği aynı zamanda dönemin Kürt toplumunun sınırlarını da belirliyordu. Kürt olanı Kürt olmayandan ayıran ve sınırları giderek daha belirsiz hale gelen top-

lumsal sınırlardı bu sınırlar: Kürtleri, gergin de olsa, sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirdikleri komşu topluluklardan ayıran sınırlardı. Bu ilişki zaman zaman, aşiretler arası çatışmalardan büyük ölçekli topluluklar arası savaflara kadar uzanan şiddet içerikli bir ilişki olabiliyor ve genellikle, çoğunluğu Sünnî olan Kürtlerle ezici bir çoğunluğu Şîî olan komşuları arasındaki dinsel çatışmalardan kaynaklanıyordu. Anayasal dönemde Kürdistan'da, özellikle dinin çoğu zaman etnik kimliğin önüne geçtiği büyük kent merkezlerinde, toplumsal kimliğin temel unsuru dindi. Buna karşın kırsal kesimde durum farklıydı. Kırsal kesimde, özellikle aşiretlere ait topraklarda, akrabalık ve ilksel ilişkiler, toplumsal bütünlüğün ve kimliğin temel unsurunu oluşturmaktaydı; bu ilişkiler meşruti devrimden sonraki on yıllar boyunca hemen her zaman toplumsal söylem ve pratiklerin seyrini ve yönünü belirlemiştir.

Pehlevi mutlakıyetçiliği ve Kürt milliyetçiliğine giriş

Otokratik egemen gücün yetkilerini hukuk düzeniyle kısıtlama yollarını aramış olan ve ulusun kolektif iradesini ortaya koyan halk hareketinin temel başarısı anayasal bir yönetim kurmak olmuştur. Ama kabaca devrimden birkaç yıl sonra, anayasal olarak egemenliğe ve vatandaşlığa getirilen hukuksal kısıtlamalar ile zaten zayıflatılmış olan bu demokrat liberal düşünce, toplumun aktif kesimleri arasında gelişmekte olan yeni siyasal koşullar içinde hızla yok oluyor gibi görünüyordu. Anayasal yönetim ayakta kalmak için mücadele ediyordu; devrim sonrası gelişen olaylar, yönetimin anayasal organının demokratik ruhunu yok etmişti ve bu durum, Pehlevi mutlakıyetçiliğinin anayasal rejimi yıkmasına kadar sürdü. Meşrutiyet Devrimi'nin zafere ulaşmasını sağlamış olan büyük toprak sahipleri ve ticaretle uğraşan sermaye grupları arasındaki siyasal ittifak ile geleneksel ve modern entelijensiya arasındaki siyasal ve ideolojik aktif işbirliği uzun sürmedi. Tahttan indirilmiş Kaçar hükümdarı ile onun iç ve dış destekçilerinin *eski rejimi* yeniden kurmayı amaçlayan son girişiminin 1912'de anayasal güçler tarafından bastırılmasından kısa bir süre sonra hem bu ittifak hem de aktif iş-

birliğı dağıldı. Toprak sahibi sınıf ile tüccar orta sınıf arasındaki iktidar mücadelesi ve bu mücadelenin, geleneksel ve modern entelijansiyanın halen etkin kesimleri içindeki çeşitli siyasal ve ideolojik uzantıları, devlet iktidarının ülke genelinde kurumsallaşmasını fiilen engellemiş oldu. Modern bir ordu, tek bir vergi rejimi ve evrensel seküler bir eğitim sistemi kurma yönünde tekrar tekrar ortaya konan girişimler başarısız oldu. Hükümetin, ülkede tek bir egemen yapının oluşması için gerekli, etkin düzeyde bir merkezîyetçi yönetim oluşturmadağı ortaya çıktı. Modern kurumsal çerçeve, tek bir İranlı kimliğı inşa edilmesiyle ilgili siyasal ve kültürel süreçleri destekleyecek içerikten yoksundu. Anayasal devrim, Gramsci'nin tanımıyla, pasif bir devrimin tüm özelliklerine sahipti.

Devlet iktidarının kurumsallaşamaması, gitgide büyüyen bir siyasi istikrarsızlığa ve toplumsal karışıklıklara neden oldu ve bu durum, İran hiç istemeyerek Birinci Dünya Savaşı'nın içine çekildiğinde daha da şiddetlendi. Böylece Kürdistan, çarpışan güçlerin savaş alanı haline geldi. Türk, Rus ve İngiliz kuvvetleri bölgeye girdiler ve bölgenin çeşitli kısımlarını sırayla ya da birlikte işgal ettiler; bu, bölgedeki iktidarın ve idarenin yerle bir olmasına ve tarımsal üretimin ve ticaretin bozulmasına neden oldu.¹⁷ Artan toplumsal kaos ve ekonomik kriz, Kürt bölgesi ile merkez arasında zaten incelenmiş olan bağları tamamen kopararak İran'da ilk büyük Kürt isyanına zemin hazırlamış oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, Simko Şikak olarak bilinen İsmail Ağa Şikak, Şikak aşiret konfederasyonunun Abdoyi kolunun lideri, İran hükümetine karşı başlatılan ve "milliyetçi", "otonomi yanlısı", "aşiret başkaldırısı", "düpedüz büyük ölçekli bir eşkıyalık" vb biçimlerde tanımlanan bir harekete önderlik etti. Hem karşıtları hem de taraftarları arasında hareketin milliyetçi, ayrılıkçı olarak nitelendirilmesi, daha negatif anlamda aşiretsel bir hareket veya eşkıyalık olarak değerlendirilmesi kadar ortak bir tutumdur.¹⁸ Ha-

17 Birinci Dünya Savaşı'nın Kürdistan üzerindeki yıkıcı etkileri Ahmed age.'de ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca bakınız Jwaideh, age., ilgili bölümler.

18 Örneğin, hem Kürt milliyetçiliğı karşıtı İranlı Kasravi hem de İran'da Kürt milliyetçiliğinin savunucusu Qasimlo, Simko'yu Kürt milliyetçisi olarak

rekete ve neyi hedeflediğine ilişkin değerlendirmelerin farklılık göstermesinin asıl nedeni, bu hareketin siyasal tarihinin ve liderlerinin çeşitli vesilelerle farklı bağlamlarda söylemiş olduğu ve kayıtl altına alınmış sözlerinin farklı şekillerde yorumlanmasıdır. Kürt yorumcuların, bu harekete ve amacının ne olduğuna ilişkin değerlendirmeleri, bu yorumcuların Kürt milliyetçiliğine, Kürt milliyetçiliğinin kökenine ve gelişimine ilişkin algılamalarıyla yakından ilgilidir; dolayısıyla, daha geniş ölçekte dönemin İran tarihi ve siyaseti temelinde, hareketin toplumsal yapısı, siyasal örgütlenmesi, ideolojik formasyonu ve stratejik hedefleri üzerinde fazla durulmamaktadır.

Simko hareketi, toplumsal yapısı, siyasal örgütlenmesi ve liderliği bakımından ağırlıklı olarak aşiretsel bir hareketti. Hareketin siyasal duruşu, liderliği ve taraftarları açısından da bütünüyle aşiretsel bir hareket idi: aşiret mensubu olmayan Kürtler, Azeriler, Ermeniler ve Asuriler de dahil olmak üzere, bölgenin kentsel ve kırsal nüfusuna yönelik silahlı saldırılar ve yağmalar, aşiret dayanışmasının sürdürülmesi için gerekli gelir kaynaklarının artırılmasının en genel ve etkin yolu olmuş gibi görünmektedir. Bununla birlikte, Kürt milliyetçiliğinin hem karşıtları hem de taraftarlarının söz ettikleri ve aşiret liderliğinin -özellikle Simko'nun- birleşik ve bağımsız bir Kürdistan milliyetçi düşüncesine sahip olduğunu gösteren

nitelemekte ve bağımsız bir Kürt devleti kurma fikrine sahip olduğuna inanmaktadırlar. Ancak Kasravi'ye göre, ister Kürt milliyetçiliği ister başka herhangi bir milliyetçilik olsun, modern milliyetçilik, Doğu'yu mahfetmeyi amaçlayan uzun vadeli bir Avrupa komplosuna işaret eden kötü bir terimdir; dolayısıyla Kasravi'nin Simko'ya milliyetçi demesi, Simko hareketini aşiretsel, eşkıyaca ve yıkıcı olarak olumsuz değerlendirmesinin bir başka biçimde ifade edilmesidir. Qasimlo ise tam tersine, tipik bir milliyetçi yaklaşımla, hareketin aşiretsel yapısını ve yıkıcı niteliğini gözardı etmekte ve stratejik hedeflerine ve kazanımlarına dair bir değerlendirme yapmamaktadır. Bakınız A. Kasravi, *Tarikh i Hijdah Saleh i Azerbayejan*, Tehran: Amir Kabir, 1967, 2 vols., vol.II, s. 830-31; A.R. Ghassemlo, age. 1965, s.72-73. Simko ve hareketine ilişkin milliyetçi bir bakış açısıyla yazılmış ayrıntılı bir tarihsel açıklama için bkz. Hawar, M.R., *Simko: Ismail Aghay Shokak u Bzutnaway Netewayati Kurd*, London 1997. Simko hareketinin gerçekçi ve tarafsız bir değerlendirmesi için bkz. Martin van Bruinessen'in Richard Tapper'ın 1983 (ed.) age. içinde "Kurdish Tribes" başlıklı makalesi.

birçok kanıt vardır. 1919'dan 1926'ya kadar Urmiye'de basılan *Rojî Kurd* gazetesinin editörü Mele Ahmed-Qızılci'ye (Turcanizadeh) göre, bu milliyetçi düşünceler dergide zaman zaman dile getiriliyordu. Sorani lehçesinde yayımlanan bu gazete ile Kürt dili İran Kürdistanı'nda resmi olarak ilk kez kullanılmıştır.¹⁹

Simko hareketinin liderliğinin bağımsız ve birleşik bir Kürt vatanı fikrini benimsemiş olması muhtemel ise de, şüphesiz ki bu hiçbir zaman hareketin stratejik hedefini oluşturmamıştır. *Rojî Kurd*'ün siyasal söylemi, modern milliyetçi söylemin tipik bir özelliği olan demokratik halk siyasetinin en temel kavram ve ilkelerine ciddi şekilde yabancıydı; oysa bu tür kavramlar, Osmanlı'nın son dönemlerinde imparatorluk sınırları içinde yaşayan Kürt entelijensiyasının söyleminin ortak bir özelliği idi. Simko hareketinin bu şekilde nitelendirilmesine karşı çıkan milliyetçi tarih yazımı, hareketin ideolojik formasyonunu ve stratejik hedeflerini genellikle, hareketin merkezi siyasi otoriteye karşı çıkan ve bu siyasi otoritenin Kürdistan'daki varlığına meydan okuyan liderliğinin vizyon ve eylemlerinden söz ederek açıklamaktadır. Bununla birlikte, tarihsel özgürlük ve bağımsızlık süreçlerinin öznesi olarak egemen bir Kürt ulusu düşüncesinin aşiret liderliğinin hem retoriğinde hem de diplomatik açıklamalarındaki söyleminde -Kürtlerin ve bölgenin inişli çıkışlı tarihinde bugüne ulaşabilmiş belgelerde- dikkat çekici yokluğu, Simko hareketinin milliyetçi olduğuna ilişkin güveni sarsıyor gibi görünmektedir. Bu ciddi eksiklik, Simko hareketine ilişkin milliyetçi nitelendirmeler bakımından çok açık bir paradoksa işaret ediyor: halk egemenliği, ulusal haklar ve meşruiyet kavramlarına başvurmadan ulusal baskıya karşı mücadele etme paradoksu. Bu, aşiretsel ve otonomi yanlısı Simko hareketinin doğasına denk düşen bir paradokstur.

Simko hareketi, 1925'te, Rıza Şah'ın kurduğu modern mut-

19 Yazarın, 1919-26'da Urmiye'de çıkan *Rojî Kurd* editörü ve sonraki yıllarda, 1980'lerin başındaki ölümüne kadar Tebriz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi profesörü olan Male Ahmed Qızılci (Turcanizadeh) ile 1970 başlarında yaptığı görüşme. Bu gazete ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız Hassanpour age., Jabbari age., J. Khaznadar, *Rabari Rojnamagari Kurdi*, 1973 ve Hawar, age.

lakıyetçi yönetim tarafından yenilgiye uğramadan önce, İran Kürdistanı'nda belirli bir popülerite ve destek kazanmayı başardı. Rıza Şah, devam etmekte olan iktidar mücadelelerini, 1912'den beri Majlis'te (Meclis) sayıları giderek artan büyük toprak sahipleri ile gelenekçi din adamlarının temsil ettiği muhafazakâr ve siyasal güçler lehine çözümlmek suretiyle, ülkede yeni bir düzen kurmayı başarmıştı.²⁰ Meşrutiyet Devrimi'nin radikal ve ilerici kanadını temsil etmiş olan tüccar orta sınıfın üst ve orta tabakaları ile liberal entelijensiyanın büyük bir kısmı muhafazakâr güçlere katıldılar. Kürdistan'daki Simko hareketinin yanı sıra Azerbaycan ve Gilan'da radikal toplumsal hareketlerin ortaya çıkması, Meclis'teki liberal ilerici ittifakı fiilen dağıtmıştı; güçlü bir merkezi devlete ihtiyaç olduğu algılamasının artması, zaten hassas olan güçler dengesini istikrar, hukuk ve düzen taraftarı güçler lehine bozdu. Siyasal alanda yeni bir grup oluşturan bu güçlerin desteğini alan Rıza Şah yönetimi, özünde büyük toprak sahiplerinin rejimiydi. Bu rejim, geleneksel kapitalizm öncesi iktidar yapısını yeniden oluşturmuş ve bunu modern bir temele oturtmuştu. Gücünü, tarımsal üretimin örgütlenmesinde kapitalist toprak mülkiyeti ile kapitalizm öncesi emek sürecinin birbirine eklemlenmesinden alan ve genişleyen meta ilişkileri, bu tuhaf karma yapının sürdürülmesini sağlayan sistemi oluşturunuyordu.²¹ Rıza Şah'ın yarattığı modern devlet düzeni, öncelikle, bir taraftan tarımsal ürün fiyatlarında tekelleşmeyle diğer taraftan devletin korumacı politikalarıyla desteklenen büyük toprak mülkiyeti üzerine inşa edildi. Buna rağmen, kapitalist sanayileşme ve kalkınma sürecini başlatan modernist mutlakıyetçilik, özünde, biçimsel bakımdan asıl olarak tarıma dayalı, nitelik bakımından

20 Geleneksel ve muhafazakar çevrelerin iktidara gelmeleri, daha sonra devlet organlarında yer almaları ve bu organları denetimleri altına almaları konusunda bkz. E. Abrahamian, 1982, age.; H. Katouzian, *The Political Economy of Modern Iran*, London: Macmillan, 1981; N. Keddie, *Roots of Revolution*, 1981, age. İran Meclisi'nin değişen sosyal bileşimine ilişkin kapsamlı bir araştırma için bakınız Z. Shaj'i'i, *Nemayandegan i Majlis i Showra i Melli dar Bist-u-yek Dawreh i Qanunguzari*, Tehran: Tehran University Press 1965.

21 Bu konuyla ilgili bkz. Vali 1993 age., 7. bölüm ve Sonuç bölümü.

ise pre-kapitalist bir ekonomik temel üzerinde yükselmekte idi.

Rıza Şah, devletin merkezi fonksiyonlarının ülke genelinde uygulanabilmesi için gerekli kurumsal yapıyı, ağırlıklı olarak tarımsal sosyal formasyon biçiminde oluşturdu. Şah'ın siyasal merkezileştirme çabasının temel aracı, kurumsal olarak tek bir vergi rejimiyle ve tarımsal arazilerin mülkiyetinin yeniden düzenlenmesiyle de desteklenen modern bir ordu idi. Şah'ın merkezileştirme politikasının öncelikli stratejik hedefi, muhalefetin ve başkaldırının temel kaynağı ve aracı olan aşiretlerin siyasal yapısını ve askeri örgütlenmesini ortadan kaldırmaktı. Bu politikanın kapsamı Kürdistan'ı aşıyor, İran genelindeki aşiretçiliği hedef alıyordu. Aslında siyasi ve askeri bakımdan, ülkenin güney ve güneybatısındaki aşiretler, özellikle Bahtiyari ve Kaşkayi aşiretleri, merkezi hükümetin siyasi otoritesine karşı gelen Kürt aşiretlerinden daha büyük bir tehdit oluşturuyorlardı. Türkiye'de, Kürtlere ve onların siyasal emellerine düşman, güçlü ve merkezi bir askeri devletin kurulması ve Irak'ta Haşimi iktidarının güçlenmesini sağlayan gelişmeler, Kürt aşiretleri arasında etnik veya milliyetçi hareketlerin ortaya çıkma riskini büyük oranda azaltmıştı. Dolayısıyla, Rıza Şah yönetiminin teritoryal merkezîyetçilik politikasının stratejik hedefini, Kürt aşiretlerinin etnik kimliklerinden ziyade siyasi ve askeri örgütlenmelerinin yok edilmesi oluşturuyordu.²² İran Kürdistanı genelinde bütünsel bir

22 Yine de bu, Rıza Şah yönetimindeki devletin, Kürtlerin, İran'ın 'ulusal' egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit oluşturabileceğiyle ilgilenmediği ya da teritoryal merkezîyetçilik ve kurumsal modernleşme süreçlerini bozma potansiyeline sahip bir faktör olduğunu dikkate almadığı anlamına gelmez. Tam tersine, son yıllarda yapılan akademik araştırmalar, İran devletinin 1920'lerden itibaren, komşu Osmanlı devleti sınırları içindeki Kürt bölgesinde yaşanan gelişmelerden kaygı duyduğunu ve özellikle Milletler Cemiyeti'nde Kürtlerin nasıl temsil edildiğini ve Kürt sorununun Milletler Cemiyeti'nde nasıl ele alındığını yakından takip ettiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı topraklarında bağımsız bir Kürt devletinin kurulması tehdidi karşısında ne yapılacağı konusunda bir değerlendirme yapan İran'ın Milletler Cemiyeti temsilcisi Foroughi, Tahran hükümetine, siyasal bir zorlama veya Kürt etnik kimliğinin baskı altına alınmasından ziyade kültürel bir asimilasyon politikası benimsemesini tavsiye etti. Türkiye'de cereyan eden Şeyh Said isyanının çapı ve gücü ile Simko'nun bölgede yürüttüğü faaliyetlerin istikrarı bozucu etkileri karşısında sarsıntı geçiren ve o dönemde Türkiye'de İran Büyükelçisi olan Foroughi, 1927'de, Kürt isyanlarına karşı İran-Türkiye işbirliğiyle ortak önlemler alınmasını önerdi. Foroughi'nin gizli yazışmalarından alıntılar *Yaghma*'da (vol.3 no.7, 1329/1950 ve vol.2 no.8, 1337/1958)

milliyetçi ideoloji ve programa sahip, etkin bir Kürt siyasal örgütlenmesinin olmayışı bu argümanı desteklemektedir. Kürt etnik kimliği, 1930'lar boyunca Pehlevi mutlakıyetçiliği açısından ciddi bir tehlike değildi. Siyasal istikrarsızlığın temel kaynağı ve devletin Kürdistan'daki otoritesini asıl tehdit eden şey aşiretçilikti.

Simko'nun 1930'da ölümünden sonra, teritoryal merkeziyetçilik siyaseti ve Kürdistan'da devlet iktidarının güçlendirilmesi, Pehlevi mutlakıyetçiliğinin ikili karakterini en açık biçimiyle ortaya çıkardı: biçim olarak kapitalist, nitelik olarak pre-kapitalist devlet iktidarı. Devlet iktidarının merkezileştirilmesi ve güçlendirilmesinin, Kürdistan'ın sosyoekonomik yapısı ve siyasal örgütlenmesi bakımından iki sonucu oldu. Bir taraftan, gerçekte veya potansiyel olarak düşman aşiret liderlerinin geleneksel siyasal tabanlarını ve askeri alandaki becerilerini büyük oranda zayıflatarak Kürt aşiretlerinin siyasal ve askeri örgütlenmesine ve aşiret ağalığına ciddi bir darbe indirdi; diğer taraftan, aşiretlerin sahip olduğu gücün ekonomik temellerini sağlamlaştırarak, aşiret topraklarının mülkiyetinin hukuksal-siyasal çerçevesini yeniden yapılandırdı. Bu, aşiret ağalarının istemeyerek ama direnç göstermeden kabul ettikleri, havuç ve sopa politikasının tipik bir örneğiydi. Böylece, Kürt toprak sahibi sınıf, Pehlevi mutlakıyetçiliğinin ekonomik ve siyasal iktidar mekanizmalarına yeniden dahil edilmiş oldu.

Kürt aşiretlerinin silahsızlandırılmasını ve aşiret topraklarının mülkiyetine ilişkin siyasal statüsünün yeniden tanımlanmasını, İran ulusal kimliğinin tek bir kültürel temelde yeniden yapılandı-

yayımlandı; Hassanpour'un adı geçen eserinde her iki yazıdan da yorumlarıyla birlikte söz edilmektedir. 1930'ların ortalarına kadar süren iktidarın güçlendirilmesi girişimlerinden sonra, İran devletinin bir Kürt tehlikesinden kaygı duyması için hemen hemen hiçbir neden kalmamıştı. Kürt aşiretlerin silahsızlandırılması, büyük Kürt kent merkezlerinde çok sayıda taraftarı olan etkin bir Kürt siyasi örgütünün olmadığı gerçeği ile birleştiğinde, mutlakıyetçi devletin siyasal istikrarına yönelik bir Kürt tehdidi (tümüyle ortadan kaldırılamamışsa da), büyük oranda marjinalleştirilmiş oluyordu. İran'ın, anti-komünist ittifak temelinde Kürt sorununu bölgesel bir sorun haline getiren 1937 tarihli Sadabad Paktı'na katılması, devletin, bölgesel koşulların daha uygun olması halinde Kürtlerin devlete yönelik bir tehdit unsuru olabileceği kaygısının devam ettiğini göstermektedir.

rılması girişimleri izledi. Ülkeyi savunmanın, etnik kökeni, inancı veya sosyal statüsüne bakılmaksızın her erkeğin doğal görevi olarak görüldüğü zorunlu askerlik hizmeti getirilmesi bu yönde atılan ilk adım oldu. Bu anlamda bir ulusal görev, modern ordunun ideolojik temelini oluşturmaktaydı. Devletin vatandaşlarından askerlik hizmeti talep etmeye hakkı vardı ve bu hizmetin yerine getirilmemesi ihanetle eşdeğerdi. Böylece, Kürt erkekleri yeni orduda askerlik yapmakla yükümlü hale geldiler ve yeni ulusal bayrak altında askerlik yapmaya başladılar. Geleneksel ilksel bağlılıkların yerini, ulusal egemenliği temsil eden devlete bağlılık almak zorundaydı. Askerlik hizmetinin ideolojik işlevi, etnik ve ilksel bağlılıkların yerine geçecek yeni ve tek bir bağlılık yaratmaktı.

Milliyetçi olduğu şüphe götürmez bu resmi söylemin genele yayılmasını sağlamanın en güçlü ideolojik aracı olarak ilköğretimin zorunlu hale getirilmesiyle bu yapı daha da sağlamlaştırıldı. Pehlevi devletine memur yetiştirecek devlet okulları ve yeni ulusal müfredat, yeni nesillerde bir ulusal kimlik duygusu yaratacak şekilde düzenlendi. Ancak, ne yeni ulusal ordu ne de yeni ulusal eğitim sistemi tek bir resmi dil olmadan bu işlevi yerine getiremezdi. Bu durumda, İran'da konuşulan diğer bütün dillerin baskı altına alınmasıyla, zaten İran'ın resmi dili ilan edilmiş olan Farsçanın egemenliğinin iyice pekiştirilmesi gerekiyordu. 1935'te çıkarılan bir kararnameyle Kürtçenin yazı dili olmasına son verildi ve böylece Kürt etnik kimliğinin en önemli unsuru yasaklanmış oldu.²³ Kürtçenin ve diğer bölgesel dillerin yasaklanması, tek bir İranlı kimliği oluşturulmasının söylemsel bir koşuluydu. Yeni ulusal kimliğe, geçmişteki etnik ve ilksel bağlarla ilişkinin kesildiğini ortaya koyan yeni bir görünüm de kazandırıldı; bu yeni ulusal kimlik Avrupalı bir görünüme sahipti. Devlet, Avrupa tarzı kıyafetler giyilmesini zorunlu hale getirerek kadınların ve erkeklerin yerel kıyafet giymelerini yasakladı.

Pehlevi yönetimince inşa edilen tek ve bölünmez ulus ve ulusal

23 Bu kararname metni ve Kürdistan'daki uygulaması konusunda bakınız: Has-sanpour, age.

kimlik kavramı, etnik farklılıkları ve kültürel çoğulculuğu inkâr ediyordu; bu durumda etnik farklılıklar, ulusal kimlik söyleminin stratejik hedefi haline geldi. Kürtler farklıydı ve bu farklılığın herhangi bir şekilde ifade edilmesi, egemenin (yani egemen Fars etnisitesinin) kimliğine ve ülke topraklarındaki bölünmez otoritesine karşı gelmek demektir. Dolayısıyla, Kürt dilinin, tarihinin ve kültürünün yasaklanması ve Kürt etnik kimliğinin inkârı, Pehlevi yönetimindeki İran'da ulusal kimliğe ilişkin söylemsel stratejilerin ayrılmaz bir parçasıydı. Otoriter modernleşmenin pozitivist mantığı üzerine kurulan resmi söylem, Kürtleri, egemenin ötekisine dönüştürmenin aracıydı. Modernite söyleminde, egemen ve öteki konusunda birbirine zıt imajlar çoğaldı; bu söylem, aşiretsel-kırsal olanı kentli-uygar olanla karşı karşıya getirdi. Kürtçe artık farklı olmanın dili değil öteki olmanın, muhalif olmanın ve ihanetin diliydi; bu dil, egemenin kimliğini ve yeni düzenin meşruiyetini sorguluyordu.

Dolayısıyla, Kürt kimliğinin yasaklanması, kapitalist teşebbüs ve liberal bir siyasal kültür oluşmadan ortaya çıkan ve kısa ve karmaşık bir tarihe sahip İran ulus devletinin kendini tanımlamasının özünde var olan bir özellikti. Kürt dilinin yasaklanması, Kürtlerin yazı alanından dışlanması demektir. Bu, İran Kürdistanı'nda sivil toplumun kısa sürede yok olacağının, siyasal olanla kişisel olan arasında bağ kuran ve yeni yeni gelişen söylemsel formasyonun bir anda ortadan kaybolacağının işaretiydi. Sivil toplumun bu şekilde yok edilmesi, farklılıkların ve Kürt etnik kimliğinin kamusal düzeyde ifade edilmesi durumunda şiddet kullanılacağı anlamına geliyordu.

Bu resmi söylem Kürtlerin etnik kimliğini elinden alıyordu. Kürtler, İranlı olarak Fars etnisitesi, kültürü ve tarihinden kaynaklanan unsurların oluşturduğu yeni bir kimlik edinmişlerdi. İran Kürdistanı'nda Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışının temel nedeni, Kürtlerin dayatılan bu kimliğe direnmeleri ve kendi farklılıklarını ifade etmekte ısrarlı olmalarıydı. Böylece, egemen olana göre öteki konumunda olmaları, Kürt ortak kimliğinin kaynağı haline geldi ve bu kimlik Pehlevi mutlakiyetçiliğinin hegemonyacı söylemine karşı çıkan bir kimlik oldu. Yeni milliyetçi söylemin yaratıcıları ve

uygulayıcıları, Rıza Şah'ın okullarında ve askeri garnizonlarında eğitim görmüş kentli entelijensiya idi. Teritoryal merkezîyetçilik siyaseti ve İran ulusal kimliğinin inşasına ilişkin kurumsal süreç ve uygulamalar, Kürt siyasetinin merkezini kırsaldan şehirlere zaten kaydırmıştı. 1942'de Komeley JK'nın (*Komele Jiyanewey Kurdistan/ Kürdistan Diriliş Cemiyeti*) kurulması, İran Kürdistanında modern milliyetçi düşünce ve pratiklerin ortaya çıkışına işaret ediyordu.

Başlangıç: Komeley JK'nın oluşumu

Yarı gizli olan ve geniş kabul gören bu örgüt, 16 Ağustos 1942'de Mahabad'da kuruldu. Doğu Kürdistan'ın Mukriyan bölgesinde ve büyük olasılıkla Mahabad'da da kurulan bir başka gizli örgüt olan *Kürdistan Özgürlük Cemiyeti*'nden (*Komeley Azadîxwazî Kurdistan*) doğdu. Kurucuları, çoğunluğu modern kesimden olmak üzere, geleneksel ve modern kentli küçük burjuva Kürtlerden oluşuyordu. Kurucuların büyük bir kısmı, Kürdistan'da modern devletin siyasi, ekonomik ve idari fonksiyonlarıyla ortaya çıkan ya da bu fonksiyonlarla ilişkili mesleklere sahiptiler; örgüt bünyesinde, toprak sahibi ya da ticaretle uğraşan orta sınıf mensubu kişilerin sayısı önemsenmeyecek kadar azdı.²⁴ Rıza Şah'ın 1941 Eylülünde tahttan çekilmesi ve mutlakîyetçi rejimin yıkılmasının ardından, Komeley JK'nın kurulması, Kürdistan'da sivil toplumun yeniden uyanışına

24 Komeley JK'nın oluşumu, gelişimi ve dağılması ile örgütün toplumsal yapısı, ideolojik duruşu ve siyasal stratejisi konusunda farklı görüşler için bkz: H. Arfa, *The Kurds: An Historical and Political Study*, London: Oxford University Press, 1966, Türkçesi, *Kürtler: Tarih&Politika*, İstanbul: Avesta 2006; W. Eagleton, *The Kurdish Republic of 1946*, London: Oxford University Press, 1963, Türkçesi, *Mehabat Kürt Cumhuriyeti 1946*, Almanya: Komkar Yay., 1989; A. Roosevelt, 'The Kurdish Republic of Mahabad', *Middle East Journal* vol.1 no.3, July 1947; N. M. Amin, *Hokoumati Kurdistan*, Utrecht: KIB 1993; J. Nebez, *Gowari Nishti-man: Zimani Hali Komali J.K.*, Stockholm: Azad Verlag, 1985; S. M. Samadi, *Negahi Deegar be Komala i J.K.*, Mahabad 1984. Shamzini, A. *Julanewey Rezgari Nishti-man Kurdistan*, Sentry Lekolinaway Stratejî Kurdistan, Sulaimani 1998, s. 230-40. Komeley JK'nın oluşum koşulları ve gelişimi konusunda daha yeni araştırmalar için bkz. Gohary, H. *Komala-i Jiyanawey Kurdistan*, Stockholm 1999. Karimi, A. *Jiyan ve Besarhati Abdulrahmani Zebihi* (Mamosta Ulama), Zagros Media, Goteborg 1999, özellikle s. 62-142.

işaret ediyordu. Kürtçe yazma, yeniden uyanışın en açık göstergesi olarak, kısa sürede entelektüel alana hakim oldu. Kürtçe, Kürt entelijensiyası içindeki küçük bir grubun siyasal ve kültürel söyleminin dili haline geldi; siyasal alanda böyle bir grubun varlığı, İran Kürdistanı'nda meta ilişkilerinin, seküler eğitimin ve modern idari süreçlerin geliştiğinin bir göstergesiydi.

Komeley JK, üyelik için etnik kriter konusunda ısrarcı idi: Kürdistan'ın bütün parçalarından Kürtler örgüte katılabiliyorlardı. Kürdistan'da yaşayan Hristiyanların, özellikle de Asurilerin örgüte üye olmaları mümkün idiyse de Komela'nın tüzüğünde Kürdistan'ın resmi dininin İslam olduğu ifade edilmişti ve örgütün resmi yayım organı *Niştiman*'ın ambleminde *Kur'an*'dan bir ayet vardı.²⁵ Bununla birlikte *Niştiman*'ın söylemi seküler bir söylemdi ve çoğunlukla popülist ve pratik kaygılarla dine başvuruyordu. Kürt toplumunun geleneksel kesimlerinin, özellikle de, örgütün radikal halkçı-milliyetçi retoriğinde güvenilmez addedilen toprak sahibi sınıfın, ticaretle uğraşan kesimin ve din adamlarının örgüte yönelik ateizm ve komünizm suçlamalarına karşı koyabilmek için çoğu zaman İslami referanslara başvuruluyordu.²⁶

Komela'nın ideolojik söyleminde, sosyal ve ekonomik meseleler genellikle Kürt toplumunun sınıfsal yapısıyla ilişkilendiriliyordu. *Niştiman*'da, Kürt toplumunda “zenginler ve fakirler” arasındaki sosyal eşitsizlikten; toprak sahipleri ile tüccarların zenginliklerinin aksine, Kürt halk kitlelerinin, özellikle köylülerin yoksulluğundan ve cehaletinden sık sık söz edilmektedir. Bu konuların dile getirilme-

25 *Niştiman*, Temmuz 1943'ten Mayıs 1944'e kadar 9 sayı yayımlandı. İlk 6 sayısı Nebez'in adı geçen eserinde yeniden basıldı. Bu paha biçilmez kaynağı, modern Kürt tarihi ve siyasetiyle ilgilenen araştırmacılara sunduğu için Nebez'e teşekkür edilmelidir. *Niştiman*'ın bir arada yayımlanan 7-9. sayılarını bana temin ettiği için Hasan Qazi'ye müteşekkirim.

26 Komela'nın bu tür suçlamalara yanıtı için bkz. *Niştiman* sayı 5 ve 6. *Niştiman*'da, Ekim Devrimini ve Lenin'i öven makalelerin yayımlanması nedeniyle bu tür suçlamalar daha da artmış gibi görünmektedir. Komela'nın tüzüğünde, gelecekteki bağımsız Kürt devletinin resmi dininin İslam olacağı öngörülmüştür (Madde 7, *Niştiman*'ın 6. sayısında yayımlanmıştır). Tüzükte ayrıca, İslamın prensiplerine uygun seküler yasaların gerekliliği üzerinde durulmuştur.

si, zaman zaman Lenin'in ve Sovyetler Birliği'nin başarılarını yücelten yazılara ve şiirlere yer verilmesiyle birleştğinde, örgüte yönelik komünizm ve ateizm suçlamalarını kışkırtmaya yetiyordu. Oysa, *Niştiman*'ın söyleminde sınıfsal kategoriler yoktu.²⁷ *Niştiman*'da ele alman toplumsal ve ekonomik sorunlar, Kürt toplumunun ekonomiyile ilgili kesimlerinin öznel nitelikleri ve çıkarları ile ilişkilendiriliyordu. Örneğin, tarımsal alandaki ekonomik sömürü -çok yüksek oranlardaki rantlar ve köylünün aşırı derecede sömürülmesi-, ülke kırsalında mülkiyet ilişkilerinin egemen yapısıyla değil, toprak sahiplerinin açgözlü ve etik olmayan faaliyetleriyle bağlantılandırılıyordu. Benzer şekilde, şehirlerdeki sermaye birikimi ve gitgide büyüyen ekonomik eşitsizlik ele alınırken, ekonomik bir kavram olan ticari kârdan söz edilmiyordu. *Niştiman*'ın söyleminde, mevcut koşulları değiştirmeyi ve yoksulların ve sömürülenlerin mağduriyetlerini gidermeyi amaçlayan bir sosyal reform savunuculuğu da yapılmıyordu. Bunun yerine, sömürünün hafifletilerek bu zor koşulların iyileştirilmesi, toprak sahiplerinin yardımseverliğine ve insaniyetine bırakılıyordu. Komela'nın radikalizm algısı, Kürt toplumunun ahlaki eleştirisi ile sarmalanmış bir radikalizm olarak kaldı; bu, geçiş sürecindeki toplumlarda, geleneksel olarak tarımsal popülizme eşlik eden bir radikalizmdi. *Niştiman*'ın söylemindeki "halk" kavramı, popülist söylemin kavramsal yapısında var olan bu kategorinin temel özelliklerine sahiptir. *Niştiman*'ın söyleminin milliyetçi karakteri, onu, ana akım tarımsal popülizmden farklılaştırmıyor. Aslında, *Niştiman*'ın söylemindeki Kürt halkı ve Kürt ulusu kavramlarının sürekli olarak birbirini kapsayacak şekilde kullanılması, *Niştiman*'ın milliyetçi mesajının radikal karakterini

27 Nebez, *Niştiman* için kaleme aldığı önsözde bu konuya doğru bir şekilde değinmektedir; Komela'nın Marksist-Leninist bir örgüt olmadığını, özgür ve bağımsız bir Kürt devleti kurulmasını öngören halkçı-demokratik programının ardında, gizli bir komünist gündeminin olmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte, Komela'nın popülist sosyal programı ya da bu programın örgütün milliyetçi ideolojisiyle ilişkisi üzerinde durmamaktadır. Popülizm ve milliyetçiliğin sürekli karşı karşıya gelişi ve bu iki kavramın Komela'nın siyasal ve ideolojik söyleminde birbirine eklenmesi, İran'ın Kürt bölgesinde modern bir Kürt ulusal kimliğinin inşa edilmesinde önemli olmuştur.

açıklar niteliktedir ve bu, çoğu zaman, örgütün ideolojik formasyonunda Marksizm-Leninizmin gizli bir etkisi olduğu yönünde bir yanlış anlamaya neden olmuştur.

Niştiman'ın söyleminde Kürt halkı ve Kürt ulusu kavramları eşanlamlıdır ve çoğu kez birbirinin yerine kullanılmıştır. Kürt halkı/ulusu kavramı, derginin bir hayli heterojen yayın çizgisi bakımından merkezi önemdedir ve bu kavram, bu heterojen yapıyı bağımsız bir Kürt anavatanı ortak teması etrafında birleştirir. Bu tema, Komela'nın temel stratejik hedefini oluşturmaktadır ve örgüt tüzüğünde açık bir şekilde ifade edilmiştir.²⁸ Bu tema, ister şiir ister düzyazı biçiminde olsun, *Niştiman*'ın söyleminin kavramsal yapısı hakkında bilgi verir ve ona belirli bir milliyetçi anlam yükler. Bağımsız bir Kürt anavatanının oluşması, Kürt tarihinin öznesi olan Kürt ulusunun ortak çabalarıyla ulaşılabilecek bir hedef olarak algılanmaktadır. Kürt tarihinin bu biçimde öznesi olan Kürt ulusu kavramı, katı biçimde milliyetçi bir modelde, tek ve içinde farklılıklar taşımayan bir bütünlüğe işaret etse de, Komela'nın programında ve tüzüğünde yer alan milliyetçi hedefin temelini oluşturan siyasal strateji bunun böyle olmadığını göstermektedir.

Bu siyasal stratejinin en çarpıcı yanı silahlı mücadeleyi reddetmesidir: Komeley JK, askeri/silahlı eylemlerin olmadığı, bütünüyle sivil-siyasal bir milliyetçi stratejiyi savunur. Kürdistan'ın bütün parçalarında o zamana kadar egemen olan klasik Kürt askeri-siyasal yöntemlerinden bu kadar radikal bir farklılaşma çok anlamlıdır.²⁹ Bu sadece, Komela'nın, kara ile kuşatılmış topraklarda siyasal, lojistik ve teknolojik bakımdan üstün güçlere karşı askeri bir eylemde bulunmanın yarar getirmeyeceği düşüncesinde olduğunu göstermiyor; ayrıca, Kürdistan'daki askeri gücün sosyal yapısı, si-

28 Bkz. Nebez'in adı geçen eserinde *Niştiman*, Sayı 1. Komela'nın tasavvur ettiği anavatan büyük Kürdistan'dır; Kürt sorununun tartışıldığı "Taran-Angara" (Tahran-Ankara) adlı bir makalede (*Niştiman*, sayı 3-4, s. 30-33), bu sorunun 1919'dan itibaren, General Şerif Paşa'nın Versay Barış Konferansı'na sunduğu ünlü önerilerinden beri, yerel bir sorun olmaktan çıktığı ifade edilmektedir. Bu tarihten sonra, Kürt sorununun uluslararası bir sorun haline geldiğinin daha fazla inkâr edilemediği belirtilmektedir.

29 Bkz. Nebez'in adı geçen eserinde *Niştiman*, sayı.1

yasal örgütlenmesi ve ideolojik eğilimi konusunda radikal bir değerlendirme yapmış olduğunu da gösteriyor. Bu askeri gücü geleneksel olarak elinde bulunduran, kontrol eden ve kullananlar Kürt aşiret liderleri idi ve silahlı aşiret birlikleri bu gücün belkemiğini oluşturuyordu. Dolayısıyla, askeri gücün dahil olduğu bir milliyetçi stratejiyi savunmak, aşiret liderleri ile iktidarı paylaşmak ve nihayetinde, bu liderlerin gelip geçici muhafazakâr siyasal heveslerine ve kısa vadeli kişisel çıkarlarına -ki bu, Mahabad'da kurulan Kürt Cumhuriyeti'nin hızla yok olmasında belirleyici bir faktör olacaktı- yenilmek anlamına gelirdi. Kürt hareketlerinin sosyal yapısı ve siyasal örgütlenmesinde soya dayalı ve ilksel bağlılıkların egemen olması, Kürdistan'da ulusal bilincin ve modern milliyetçi siyasal faaliyetlerin gelişmesine zarar vermişti. Kürt toplumunun ve siyasetinin bu yapısal özelliğinin acı bir şekilde farkına varılması, Komela'nın tüzüğüne ve siyasal yapısına çok açık bir şekilde yansdı. Silahlı mücadeleyi milliyetçi hedeflere ulaşmanın araçlarından biri olarak görmeyi reddetmek, toprak sahibi sınıfın ve aşiret liderlerinin, hareketin siyasal örgütlenmesinden ve liderliğinden dışlandığı anlamına geliyordu.³⁰ Komela'nın genel olarak Kürt toprak sahibi sınıfın ve özel olarak aşiret liderliğinin rolü konusundaki bu tutumu, 1944'te Kürdistan Demokrat Partisi'ne dönüşmesinden önceki kısa ömründe sergilediği siyasal pratikle uyumlu bir tutum oldu.

İdeolojik olarak, toprak sahibi sınıfın ve aşiret liderliğinin milliyetçi hedefe ulaşma sürecinden dışlanması, Kürt ulusu kavramının siyasal zeminde yeniden tanımlanma çabasına işaret etmektedir. Komela'nın söyleminde, ulusal tarihin tek öznesi olan Kürt ulusu kavramı ile milliyetçi siyasal pratiğin, içinde farklılıklar barındıran öznesi olan Kürt ulusu kavramı birbirinden ayrıdır. Komela'nın

30 Nebez, Komela'nın stratejisindeki bu köklü değişimden söz etmektedir fakat bu değişimin sosyal ve siyasal önemini görememektedir. Nebez'e göre, sivil-demokratik yoldan bağımsızlığa ulaşmak için silahlı mücadelelenin reddedilmesi, klasik Kürt liderliği geleneğinden bir kopuştur ve bu, Komela'nın, destek almaya çalıştığı Sovyetler Birliği ve Büyük Britanya'dan yayılan yabancı ideolojilerin örgüt üzerindeki etkisini göstermektedir (Nebez, age., s. 34-35).

ideolojik retoriğini ortaya koyan birinci Kürt ulusu kavramı, etnik ilişkiler temelinde tanımlanmıştır ve ulus bünyesindeki sosyo-ekonomik ve siyasal farklılıkları marjinalleştirme işlevi gören bir kavramdır; ulus, Kürdistan'da tek ve bağımsız bir Kürt anavatanı yaratma misyonuna sahip ve milliyetçi tarihin tek ve homojen bir öznesi olarak sunulur. Komela'nın siyasal stratejisini destekleyen ikinci Kürt ulusu kavramı ise, etnik ilişkileri aşan sosyo-ekonomik ve siyasal farklılıklara başvurmaktadır. Dışardan bakınca tek ve bütünlüklü bir yapı, içerden bakınca farklılık, modern bir siyasal kimliğe işaret eder. Bu hiçbir zaman sabit ya da değişmez bir kimlik değildir; milliyetçi siyasete katılan güçlerin birbirleriyle mücadelesi ve ilişkileri sürecinde sürekli olarak yeniden tanımlanan bir kimliktir. Komela'nın söyleminde, etnik milliyetçilik ile tarımsal popülizm arasında kararsız kalınması ve Kürt ulusu ile Kürt halkı kavramlarının sürekli olarak birbirinin yerine kullanılması, her şeyden önce, İran Kürdistanı'nda ortaya çıkan ulusal kimliğin kırılan bir kimlik olduğunu ortaya koymaktadır.

İkinci Bölüm

Komeley JK'dan Mahabad Cumhuriyeti'ne İKDP'nin oluşum koşulları

Komeley JK kısa ömürlü oldu; kapatılmadı veya dağılmadı ama gücünün ve popülaritesinin doruğunda iken feshedildi ve 15 Ağustos 1945'te, İran Kürdistanı Demokrat Partisi'ne (İKDP) dönüştürüldü.¹

- 1 İKDP'nin 15 Ağustos 1945 (16 Aab 1945) tarihli kuruluş bildirgesinde, İran Anayasa Hukuku (1906) çerçevesinde bölgesel otonomi talep eden 61 tüccar, devlet memuru, din adamı, toprak sahibi ve aşiret liderinin imzası vardı. Kürtçe ve Farsça yayımlanan bildirge, Kürtlerin taleplerini savaş sonrası şartlar bağlamında, özellikle de 'tarihi Atlantik sözleşmesi'nde verilen sözler bağlamında temellendiriyor ve İran'da ulusal baskının son bulmasını talep ediyordu (Aslında sözü edilmesi gereken Atlantik Sözleşmesi değil Atlantik Şartı olmalıdır: Atlantik Şartı'nın temel ilkeleri, Roosevelt, Stalin ve Churchill tarafından 4-11 Şubat 1945'te Yalta Konferansı'nda tartışıldı. Bu konferansta daha sonra, Birleşmiş Milletler'in 25 Nisan 1945'te toplanması ve Birleşmiş Milletler olarak anılacak örgüt için bir şartın tartışılması ve hazırlanması çağrısında bulunuldu). Bildirgede "[ulusal] haklarımız niçin hiçe sayılıyor, Kürdistan'ın özerk bir eyalet olmasına ve anayasa hukukunda söz edilen eyalet encümenleri aracılığıyla kendi kendisini yönetmesine neden izin vermiyorsunuz?" diye soruluyordu. İKDP, bu ulusal hedefe ulaşmak için kurulmuş bir örgüt olarak takdim ediliyordu. Parti programında (Bölüm 2, Madde 4), "mevcut durumda partinin en önemli hedefinin, İran devlet sınırları içinde yaşayan Kürt halkının haklarını korumak" olduğu ifade edilmişti. Programda "Kürdistan'da halk temel olarak demokrasiden ya-

Bu dönüşümün, Komeley JK'nın milliyetçi düşüncesine ve reformist programına son vererek, örgütün siyasi projesini gömmüş olduğuna yaygın olarak inanılmaktadır. Ancak, konuyu etraflıca bilen kesimlerin bu dönüşümün gerçek nedenlerine ilişkin görüşleri bundan çok farklıdır. Popüler ve gitgide büyüyen bu örgütün liderliği, kendi siyasi projesinden neden vazgeçti ve örgütün varlığına neden son verdi? Bu zekice bir politik davranış mıydı yoksa Sovyetler Birliği'nin örgüt üye-

rarlanabilmeli ve halkın, ulusal ya da dinsel ayrımcılığa uğramadan ulusal danışma meclisi [Maclis] seçimlerine katılma hakkı olmalıdır" deniyordu (Her iki açıklamadan da Mahmud Male İzzet'in age.'de söz edilmektedir; 1984, s. 74-77). İKDP bu otonomi projesine bağlı kaldı ve partinin programı Cumhuriyet yönetimi süresince bir değişikliğe uğramadı. Ancak İKDP'nin kesin kuruluş tarihine ilişkin olarak akademisyenler arasında bir anlaşmazlık vardır. Örneğin Cemal Nebez, partinin resmi yayınlarında kabul edilen tarih olduğu halde burada da kullanılan tarihe itiraz etmektedir. Zebihî'den alıntı yaparak, İKDP'nin aslında 15 Kasım 1945'te (Nebez, 1985, s.67) kurulduğunu belirtmektedir. William Eagleton da, Komeley JK'nın İKDP'ye dönüştürülmesinin, Kasım 1945'te, Mahabad'da Qazi Muhammed tarafından resmi olarak açıklandığını belirtmektedir (Eagleton, age., s.57). Ben de, Stockholm'de yayımlanan ve Kürt diliyle ilgili bir dergi olan *Gzing*'de yayımlanmış bir makalemden, İKDP'nin kuruluşu ve Komeley JK'nın varlığına son verme tarihi konusunda hata yapmıştım. Benim verdiğim tarih yukarıda sözü edilen her iki tarihten de farklıydı (*Gzing*, No:13, 1997, s. 31-38). Bu derginin yayın kurulu üyesi olan Ali Kerimi, o zaman benim verdiğim tarihe haklı olarak itiraz etti; *Kurdistan*'ın 1. sayısında (Aralık 1945) yer alan açıklamalara gönderme yaparak, söz konusu tarihin Kasım ayı ortalarına denk geldiğinin kesin olduğunu ifade etti (*Gzing*, sayı 14, 1997, s. 23-29). Zebihî'nin otoritesini kabul ederek daha önce verdiğim tarihi bir kez daha gözden geçirmeye karar verdim ve Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin 60. yıldönümü nedeniyle Şubat 2005'te Erbil'de yapılan bir konferanstaki konuşma metnimde ben de bu tarihi kullandım. Ancak izleyiciler arasında bulunan ve uzun süre İKDP üyeliği yapmış bir kişi bu konuda hatalı olduğumu belirtti ve hatamı düzeltti. Ağustos ayı ortalarında Mahabad'da basılmış ve Qazi Muhammed'in 15 Ağustos 1945'te İKDP'yi resmi açış törenini duyuran bir bildiriden söz etti ve bu bildirinin, resmi kayıtlarda geçen tarihin doğruluğunun reddedilemez bir kanıtı olduğunu ortaya koydu. Bu, İKDP'nin gerçekte Ağustos ayı ortalarında Mahabad'da kurulmuş olduğunu gösteriyor. Zebihî, Nebez ve Eagleton'ın ileri sürdükleri tarihin, Komeley JK'nın resmi feshediliş tarihi olması pekâlâ mümkündür ve İKDP'nin kuruluşu Komela'nın feshinden üç ay önce gerçekleşmiş olabilir. Ayrıca, İKDP'nin Ağustos ayı ortalarında kurulması ile Kasım ayı ortalarında resmi açılışı arasında üç aylık bir zaman da söz konusu olabilir. Adının saklı kalmasını isteyen bu dosta, hatamı düzeltmemi sağladığı için müteşekkirim.

rinde kurmaya çalıştığı dış siyasal baskılara teslim oluş muydu?

Ana akım milliyetçi görüşe göre bu kaçınılmaz dönüşüm, Kıt tarihi ve siyasetinin doğal gelişim sürecine uygundur ve İKDP, Komeley JK'nın siyasi projesinin temel noktalarını benimsemiş ve onun ideolojik duruşunu temsil etmiştir. İKDP'nin resmi yayını organı *Kurdistan*'ın söyleminde Komela'nın tarımsal popülizmi retoriğinin hiç olmayışı ve Komela'nın merkez komitesinin kilit önemdeki üyelerinin (özellikle örgütün geniş bilgi birikimine sahip başkanı Abdülrahman Zebihî'nin) yeni örgütün liderleri arasında yer almayışı ya önemsiz addedilerek üzerinde durulmamakta ya da ana akım milliyetçilerin yazılarında ve konuşmalarında kullandıkları ve nadiren ne anlama geldiği belirtilen ve geniş kapsamlı bir ifade olan 'değişen koşullar'la açıklanmaktadır. İKDP üyeleri ve onun ateşli destekçileri arasında yaygın bir görüş de olsa bunun tek taraflı bir görüş olduğu açıktır. Bu bakış açısı, dönüşüm sürecine yön veren siyasal ve ideolojik koşulları fazla önemsememekte; bu koşulların, elde edilen sonucun -İKDP'nin ve daha sonra Mahabad Cumhuriyeti'nin kuruluşu- siyasal ve ideolojik yapısını ne şekilde belirlediği üzerinde ise çok daha az durmaktadır.²

Çoğunlukla popülist-Marksist terminolojiyle dillendirilen radikal milliyetçi görüş bundan farklıdır. Buna göre, Komeley JK'nın feshedilmesinin, örgütün radikal siyasi projesine karşı çıkan ve bu projenin, bölgedeki güvenliğine ve stratejik çıkarlarına aykırı sonuçlar doğuracağından korkan Sovyetlerin bu bölgede yürüttüğü siyasete Komeley JK liderliğinin politik teslim oluşu anlamına gelmektedir.

2 Bu, öncelikle İKDP'nin benimsediği bir görüştür ve partinin resmi ve yarı resmi söyleminde ilan edilmiş, ayrıca partinin kuruluşundan itibaren İran içinde ve dışında yayımlanan partizan milliyetçi yazılarda da benimsenmiş bir görüştür (Qasimlo, *Chil Sal Khabat la Penawi Azadi; Kurdayeti la Mejuy Hizbi Demokrati Kurdistanî Iran*, Vol. 1, 1988, Kürtçesi: *Çil sal xebat di riya azadiyê de*, (Avesta, İstanbul, 2002); Ghani Blorian's memories, Alekok, Stockholm, 1997; H. Gohary, *Komala-i Jiyanawey Kurdistan*, Stockholm 1999). Irak KDP'sinin resmi ve yarı resmi yayınlarında da, Komeley JK'nın yerine KDP'nin kurulması, İran'daki Kürt milliyetçiliğinin tarihsel gelişim sürecinde doğal bir olay olarak değerlendirilerek aynı tutum sergilenmektedir. Bu çalışmanın son bölümünde, bu olaylı dönüşüm ve bu dönüşümün söylemsel ve söylemsel olmayan sonuçları daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Bunun yanı sıra İKDP ve Mahabad Cumhuriyeti'nin siyasi ve askeri örgütlenmesinde büyük bir temsil gücüne sahip aşiret liderlerinin, toprak sahibi sınıfın ve ticaret burjuvazisinin destek ve işbirliğini güvence altına alabilmek için, *Kurdistan* söyleminde radikal halkçı retoriğe yer verilmemiş ve halkçı reformist tedbirler marjinal düzeyde kalmıştır. Komeley JK'nın İKDP'ye dönüşümü bu şekilde gerçekleşmiş ve bu dönüşüm, örgütü radikal köklerinden ve devrimci çizgisinden ayırarak milliyetçi düşüncede tahrifat yaratmıştır.

Bu görüş, Mahabad Cumhuriyeti'nin doğuşu ve yıkılışı konusunda çeşitli Marksist analizler ileri süren günümüz radikal solunun temel görüşüdür.³ Bu görüş, özellikle Kürt entelijensiyasının İran Kürdistanı Devrimci İşçiler Örgütü (Komeley Şorişgerî Zehmetkêşanî Kurdistanî İran-KSZKI) etrafında bir araya gelen kesimlerinin benimstedikleri bir görüştür. Bu Maocu örgüt, 1979 İran devriminden kısa bir süre sonra ortaya çıkan, eğitim görmüş Kürt gençlerinin önemli bir kesiminin ilgisini çekmiş olan ve bölgede yeniden canlanan sosyalist İKDP'nin büyüyen egemenliğine meydan okuyan bir örgüttür. İKDP liderliğini kıyasıya eleştirmek ve İKDP'nin radikal siyasi projeye ve milliyetçi hareketin devrimci ideallerine ihanet ettiğini söyleyerek, partiyi reformist ve oportünist bir politika yürütmekle suçlamak için geçmişte sık sık bu görüşe başvuruluyordu. Bu, geleneksel Marksist terminoloji kullanılarak veya kullanılmayarak, halen popülist solun dile getirmeye devam ettiği bir görüştür.⁴

3 Örneğin bkz. Amir Hassanpour'un bu konudaki argümanı: "Komeley JK'nın ardılı İran Kürdistanı Demokrat Partisi (İKDP), İkinci Dünya Savaşı sonrası yılların elverişli koşulları altında Kürt Cumhuriyeti'ni kurabildi. Bununla birlikte, Cumhuriyet'in liderleri anti-feodal kampanyalarının tonunu düşürmekle kalmadılar ayrıca geleneksel liderlerin yönetimde yer almalarını sağlayarak, bu liderlerin desteğini de kazanmaya çalıştılar. Ancak bu geçici bir uzlaşma olacaktı. Geleneksel aşiret liderlerinin çoğu, merkezi hükümetin bu otonomist devleti yıkmaya yönelik saldırıları öncesinde ve sırasında Cumhuriyet karşıtı bir tutum sergilediler." (Hassanpour, 1992, age., s. 59). Hassanpour daha sonraki yazılarında da bu konudaki görüşünü çeşitli biçimlerde tekrarlamaktadır. Örneğin bkz. Ali Kerimi'nin Zebihî üzerine yazdığı kitabın 'Giriş' bölümü.

4 Komeley JK'nın devrimci karakterde bir örgüt olarak kabul edilmesi, sonra da Qazi Muhammed'in örgütün bu niteliğini tahrif etmesi ve Sovyetler Birliği'nce desteklenmesi, İran Kürdistanı Devrimci İşçiler Örgütü'nün (KSZKI- Komele-

Marksist-Leninist söylemin Komeley JK'nın İKDP'ye dönüşümü konusundaki temel argümanı doğru gibi görünmektedir ama kıs-
men doğrudur. Doğrudur, çünkü, mevcut veriler, İKDP liderliğinin,
hem bölgesel etnik milliyetçilik hem tarımsal popülizm bakımın-
dan Komela'nın radikal siyasi projesini, Mahabad Cumhuriyeti'nin
kurulduğu Ocak 1946'dan önce, ciddi şekilde terk etmiş olduğunu
gösteriyor. Kürt toprak sahibi sınıfını, özellikle de güçlü aşiret lider-
liğini, hareketin toplumsal yapısına, siyasi ve askeri örgütlenmesi-
ne dahil eden milliyetçi siyasetteki bu yön ve hedef değişikliğinin,
İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, Sovyetlerin bölgedeki
güvenliği ve stratejik çıkarlarıyla yakından bağlantılı olduğu da doğ-
rudur.⁵ Ancak milliyetçi liderliği, hareketin belirtilen amaç ve he-

Şorışgerî Zehmetkêşanî Kurdistanî İran), İKDP tarihini ve siyasetini ve partinin
İran Kürdistanı'nda Kürt kitlelerini temsil ettiği iddiasını inkar eden devrimci
kimliğinin tanımlanması çabaları bakımından çok önemlidir. KSZKI liderliği,
genellikle, İran Kürdistanı'ndaki devrimci geleneği, Komeley JK ile başlayıp
KSZKI ile biten bir çizgi olarak sunar. KSZKI'nın siyasal evriminin ve 1978-
79'daki kuruluşundan itibaren çeşitli bölünmeler yaşamış olmasının, örgütün
devrimci kimliğini etkilememiş olması ilginçtir. Komeley JK'nın yüceltilmesi
ve İKDP'nin eleştirilmesi, örgütün kendi devrimci kimliğinin tarihsel oluşu-
munu tanımlama çabalarında değişmez bir tutumdur. KSZKI bugüne kadar,
örgütün kurucularının da sebebini hemen açıklayamadıkları nedenlerle, kendi
oluşum ve gelişim sürecine ilişkin tarihini ortaya koyamamıştır.

- 5 Komeley JK'nın bastırılması ve yerine İKDP'nin kurulması fikrinin, özü
itibariyle Sovyetlerin kendi bölgesel/küresel çıkarları için geliştirdiği bir
tertip olduğu düşüncesi, salt radikal Marksist-popülist solla sınırlı bir dü-
şünce değildir; bu, Kürt Cumhuriyeti'nin oluşumunu ve dağılmasını, SSCB
ile Batı arasındaki soğuk savaş bağlamında gören çevrelerin de benim-
sediği bir görüştür. Örneğin bkz. Roosevelt'in çalışmaları (age., 1947) ve
Eagleton (age., 1963). Öte yandan Noşirvan Emin'e göre, Cumhuriyet li-
derliğinin Sovyetler Birliği ile ilişkisi, Cumhuriyet'in kısa sürede yıkılma-
sına da neden olan siyasal sürecin dinamiklerini oluşturuyordu. Emin, iç
sosyo-ekonomik ve siyasal koşullar ile söz konusu koşulların bu tarihsel
kavşakta, hareketin karakterini ve sonucunu belirlemekteki rolü üzerinde
çok az durmaktadır; bkz. Emin (1993, age.). Borhaneddin Yassin ise Kürt
Cumhuriyeti'nin doğuşu ve çöküşü üzerine yaptığı araştırmada daha faz-
la bilgi vermekte ve "iç" ve "dış" koşullar arasındaki ilişkiye dair daha
dengeli bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Borhaneddin Yassin, iç ve dış
koşullar arası bu ilişkinin, Cumhuriyet yönetiminin, aralarında bir bağ
kurduğu modernite ve gelenek diyalektiğinden süzülen bir ilişki olduğunu
ifade eder. Yassin, haklı olarak, büyük önem taşıyan 1941-47 yılları arasın-
daki dönemde Sovyetler Birliği'nin, İran Kürtlerine yönelik kendine özgü
net ya da tek bir politikasının olmadığına işaret eder. Yassin, Hassanpour

deflerini değiştirmeye zorlayan belirleyici faktör Sovyet baskısı olsa da bu, hikâyenin sadece bir yönüdür. Marksist-Leninist analizler, bu dönüşümün İran'daki Kürt toplumunun içinde bulunduğu durumla doğrudan ilgili yapısal koşullarını değerlendirmekten uzaktır. Bu analizler, kitlesel bir siyasi örgütlenmenin ve modern halk siyasetinin politik, ekonomik ve kurumsal gerekliliklerini de dikkate almamaktadır. Oysa ilerde ele alınacak olan bu koşullar, Sovyetler Birliği'nin kendi güvenliğiyle ilgili ve stratejik değerlendirmelerinden çok daha önemliydi. Bu koşullar sadece İKDP'nin oluşum koşullarını belirlemekle kalmadı ayrıca, Mahabad Cumhuriyeti'nin siyasal yapısını ve toplumsal karakterini de belirledi. Diğer bir deyişle, Mahabad Cumhuriyeti'nin doğuşunu, gelişimini ve yıkılışını belirleyen asıl neden söz konusu koşullardı. Ama İKDP'nin oluşum koşullarını ele almadan önce, İran'da Kürt milliyetçiliğinin gelişmesi bakımından kritik ve belirleyici bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin rolü üzerinde kısaca durmakta yarar var.

Sovyetlerin Kürdistan politikası: Koşullar ve stratejik hedefler

Cumhuriyet'in kurulması ve yıkılması konusunda yakın dönemde yapılan araştırmaların çoğunluğunun merkezinde, 1941-47 yılları arasında Sovyetlerin Kürdistan'daki politikasının niteliği ve nasıl bir seyir izlediğiyle ilgili hem Marksist-popülist hem de merkez-sağ milliyetçi argümanlar yer almaktadır. Bu tür analizlerin özünü oluşturan ortak argümanda, yalnızca İKDP'nin muhafazakâr gelenekselci çizgisine yönelik suçlamalar değil ayrıca hayati önemdeki bu dönemde Sovyetlerin bölgeye ilişkin dış siyaseti, güven vermeyen ve ilkesiz pragmatizmi ortamında oluşan Kürt Cumhuriyeti'nin doğu-

(age., 1995) ve Emin'in yaptığı gibi geniş çaplı ve yararsız genellemelerden kaçınsa da, bu konudaki analizleri, metodolojik gereklilikleri "olgular"ın ötesine geçmeye engel teşkil eden "deneyci" tarih yazımı ile ciddi şekilde sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla Yasin, Cumhuriyet'in varoluş koşullarını ve öne sürdüğü modernite ve gelenek diyalektiğinin dinamiklerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyamamaktadır ve söyledikleri sadece bir yorum olmaktan öteye geçememektedir; bkz. Yasin (age., 1995).

şuna ve talihsiz bir şekilde yıkılışına ilişkin suçlamalar da yer alır.

Merkez-sağ milliyetçilere göre, İKDP'nin oluşumu ve Cumhuriyet'in kuruluşu, süregiden ve gitgide daha da şiddetlenen iktidar siyaseti sürecinde, küçük ve Kürtler gibi devletsiz, güçsüz ve bağımlı ulusların sadece birer piyon oldukları, daha büyük bir "Sovyet oyunu"nun bir parçasıdır. Dolayısıyla, Sovyet politika yapıcılarının, Kürtlerin milliyetçi emellerini manipüle ettiği ve bunu kendi bölgesel ve küresel siyasi ve stratejik hedeflerine ulaşmak için kullandığı ileri sürülmektedir. Genel olarak yoğun bir şekilde anti-Marksist ideolojik önyargılarla bezeli merkez-sağ milliyetçi görüş, Sovyetler Birliği'ni, rejimin tipik özellikleri olarak görülen ve siyasi ve ideolojik sisteminin özünde var olan siyasi oportünizm ve Mak-yavelist pragmatizmle suçlar.⁶

Öte yandan Marksist-popülist görüş ise Sovyet politikasını Stalinist revizyonizmle; "gerçek" devrimci Marksist-Leninist çizgiden sapmakla; Kürdistan'daki milliyetçi hareketin halkçı demokratik davasına ihanet etmekle suçlar. Marksist-popülist argümanda altı çizilmesi gereken nokta, Komeley JK'nın kuruluşunun, İran Kürdistanı'nda 'burjuva-demokratik' bir ulusal özgürlük hareketinin başlangıcına işaret ettiği ve bu hareketin, Stalinist ihanet sonucunda yenilgiye uğramadan önce hızla yayıldığı görüşüdür.

6 Bu, özellikle İKDP'nin şu andaki ve geçmişteki üyeleri arasında, liderleri veya sadece üye olanları arasında sıklıkla rastlanan bir tutumdur; örneğin bkz. Ghassemlou, A.R. Kurdistan and the Kurds, London, 1980,. Qasimlo burada İKDP'nin oluşumuna ve Cumhuriyet'in kuruluşuna giden yoldaki milliyetçi mücadele sürecinde Komeley JK'ya kısaca değinip geçmektedir. Qasimlo İKDP'nin tarihine ilişkin daha sonraki bir çalışmada ise Komeley JK'nın varlığına son verilmesini, siyasi olarak bir halk tabanı yaratamamasına bağlayarak meseleyi çok daha ayrıntılı olarak ele almaktadır; *Chil Sal Khabat la Penawi Azadi; Kurdayeti la Mejuy Hizbi Demokrati Kurdistanî Iran*, Vol. I, 1988. Bunun dışında Cumhuriyet'in inişe geçmesi ve yıkılmasının sebepleriyle ilgili düşüncelerini eskisinden daha fazla dile getiren ve parti mensubu olmayan kişiler de vardır. Mahmud Mela İzzet'in Kürt Cumhuriyeti'nin doğuşu ve yıkılışı konusundaki çalışmada, farklı bir tarzda da olsa, aynı görüş dile getirilmektedir. Mela İzzet, milliyetçi tarihi kesintisiz bir gelişim süreci olarak ele alan özcü geleneğe uygun olarak, Komeley JK'nın feshedilmesini ve İKDP'nin kuruluşunu doğuran siyasi ve sosyal koşullar üzerinde hiç durmamaktadır. Bkz. Mahmud Mela İzzet, *Komary Milly Mahabad*, Stockholm 1984.

İlerde ele alınacak olan bu bakış açısı, bir yandan, Kürt milliyetçi hareketinde ulusal kimliğin inşasına ilişkin, öte yandan, Sovyetlerin Kürdistan politikasının niteliğine ve stratejik hedeflerine ilişkin çok sayıda varsayıma dayanmaktadır. Bu varsayımların teorik ve ampirik zeminlerde sorgulanması durumunda söz konusu Marksist-popülist argümanın sürdürülmesi mümkün değildir.⁷

Marksist-popülist yaklaşımın Kürt hareketini “burjuva-demokratik” ulusal özgürlük hareketi olarak nitelendirmesi, sınıfsal temelde özcü ve indirgemeci bir değerlendirmedir. Toplumsal yapısına bakılarak hareketin siyasal kimliği konusunda sonuçlara varılmaktadır; buna göre, toplumda egemen olduğu varsayılan sınıf, yani ulusal burjuvazi ve orta tabaka, bu siyasal kimliği oluşturmaktadır. Bu değerlendirme, aynı derecede indirgemeci bir varsayıma; sözü edilen bu toplumsal güçlerin kapitalist gelişim sürecinde ve anti sömürgeci/anti emperyalist mücadeleler döneminde, milliyetçiliği kendi sınıf ideolojileri olarak benimsedikleri varsayımına dayanmaktadır. Bu çifte indirgemecilik, Marksist-popülist argümanı desteklemekte ve hareketin burjuva demokratik ulusal özgürlük hareketi olarak tanımlanmasının özünü oluşturmaktadır.

I. Pehlevi rejiminin 1941’de yıkılmasından sonra İran Kürdistanı’nda başlayan bu hareketin milliyetçi nitelikte bir hareket olduğuna kuşku yoktur. Kentli küçük burjuvaların ve orta tabakanın, hareketin siyasal ve örgütsel formasyonu ve gelişiminde öncü bir rol oynadığı da doğrudur. Ama ne hareketin milliyetçi kimliğine ne de kentli, Kürt orta sınıfların siyasal pozisyonlarına bakılarak bu kesimlerin sınıfsal yapısına ve çıkarlarına ilişkin bir sonuca varılamaz. Marksist-popülist bakış açısı, sınıf kimliğiyle

7 Bu tutum en iyi biçimde Amir Hassanpour tarafından dile getirilmiştir; bkz. çeşitli yazıları, özellikle John Fron(ed.)’un *Iran, a Century of Revolution: Social Movements in Iran*, Minneapolis 1994, içindeki *Nationalist Movements in Azerbaijan and Kurdistan 1941-46* başlıklı yazısı. A. Hassanpour daha sonraları da bu konudaki argümanının temel hatlarını *Gzing*’in 13. (1996) ve 15. (1997) sayılarında yer alan makalelerinde ve Ali Kerimi’nin (ed.) *Jıyan u Beserhati Abdulrahmani Zebihî “Mamosta Ulema”(Abdulrahman Zebihî: Yaşamı ve Başından Geçenler)*, Goteborg, 1999 için yazdığı giriş bölümünde tekrarlamıştır.

ulusal kimliği birleştirmekte ve kapitalizme geçişin yaşandığı ve ulus devletlerin ortaya çıktığı tarihsel süreçte milliyetçiliğin burjuva demokratik bir ideoloji olduğu varsayımına dayanarak, ulusal kimliğin varlığından sınıfsal bir kimliğin var olduğu sonucunu çıkarmaktadır.

Daha önce ifade edildiği üzere sınıfsal ilişkilerin ve sınıf kimliklerinin, etnik ilişkileri aşan ve ulusal kimliğin iç sınırlarını belirleyen siyasi, ekonomik ve kültürel güçlerin ve bu güçler arası ilişkilerin biçim değiştirmesinde önemli bir rol oynadıkları doğrudur. Kürt toprak sahibi sınıfın Komeley JK'nın yürüttüğu teritoryal milliyetçi siyasi süreç ve stratejiden dışlanmasının, Komeley JK'nın milliyetçi söylemi üzerinde ve dolayısıyla *Niştiman*'ın ulusal kimliğin inşasına ilişkin söyleminde doğrudan bir etkisi olduğu daha önce belirtilmişti. Sonraki bölümde ise, toprak sahibi sınıfın, İKDP eliyle yürütölen otonomi yanlısı milliyetçi siyasi sürece dahil edilmesinin, Kürt ulusal kimliğinin inşası konusunda Kürdistan söyleminde ciddi bir değişiklik yarattığı ortaya konacaktır. Çünkü toprak sahibi sınıfın milliyetçi siyasi sürecin dışında bırakılması ya da bu sürece dahil edilmesi, iki farklı milliyetçi siyaset biçiminin, sırasıyla teritoryal milliyetçiliğin ve bölgesel otonominin varoluş koşullarını yaratır; bu iki farklı siyaset biçiminden hangisinin benimsendiği ise Kürtlere göre 'öteki' konumdaki Farlarla Kürtler arasında farklı iki ilişki biçimi yaratır.

İran'da Kürt ulusal kimliğinin dışsal sınırlarını belirleyen 'ben' ve 'öteki' arasındaki ilişki, bir kimlik ve farklılık ilişkisidir; 'öteki'den etnik ve kültürel farklılıklardır. Bununla beraber, ulusal kimliğin dışsal sınırlarını belirleyen etnik ve kültürel farklılıklar hiçbir zaman önceden var olan farklılıklar değildirler; bu farklılıklar, milliyetçi söylemlerle inşa edilirler. Milliyetçi söylemler, biçimsel anlamda çeşitlilik gösterebilirler ve aslında gösterirler de ama belirli bir sınıfın çıkarlarına indirgenemez ya da burjuva veya diğer bir sınıfsal kategoriyle açıklanamazlar. Özgöl siyasi konjonktürlerde, sınıfsal ilişkilerin belirli bir biçim alması ve sınıfsal çıkarların çakişması, milliyetçi söylemlerde etnik ve kültürel farklılıkların ifade edilme biçimini kuşkusuz etkiler ama farklılıkları oluşturan

sınıfsal ilişki ve çıkarlar değildir. Etnik ve kültürel farklılıkların ulusal farklılıklar olarak, ulusal kimliği oluşturan unsurlar olarak inşa edilmesinde belirleyici bir rol de oynamazlar. Ulusal farklılıklar milliyetçi söylemlerle inşa edilirler ve genel olarak ulusal kimliğin belirleyeni/kurucusu olmaya devam ederler.

Bununla birlikte, Marksist-popülist bakış açısına göre, ulusal kimliğin dışsal sınırlarını belirleyen etnik ve kültürel farklılıklar, tarihsel farklılıklar olmanın ötesinde farklılıklardır. Bu farklılıklar, kavramsal yapısı öncelikli olarak sınıfsal ilişki ve çıkarlarla, özellikle ulusal burjuvazinin ilişki ve çıkarlarıyla belirlenen milliyetçi söylemlere yatkındırlar. Bu nedenle etnik ve kültürel farklılıklar, sınıflar arası ekonomik ilişkileri birleştiren tek unsur olarak algılanırlar ve ulusal kimliğin inşasındaki rolleri, milliyetçi söylemin özgüllüğüyle değil, milliyetçi ideolojinin toplumsal yapısıyla ilişkilendirilir. Marksist-popülist söylemde milliyetçilik söylemsel bir özerkliğe sahip değildir ve ulusal kimlik, belirli sınıfsal ilişkilerle doğan ve bu ilişkilerle sürdürülen tarihsel bir yapıdır; milliyetçiliğin yaşaması bu ilişkilerin varlığına bağlıdır.

Bu genel kuramsal argüman, sözü edilen dönemde Sovyetlerin Kürdistan'daki milliyetçi harekete ilişkin politikası konusundaki Marksist-popülist algılama hakkında büyük ölçüde fikir veriyor. Buna göre, Stalinist rejimin revizyonist özünü ortaya koyan Sovyet siyaseti Marksist-Leninist düşünceye aykırıdır; bu siyaset, ortaya çıkmakta olan iki kutuplu uluslararası siyasal sistemde statükonun korunması taraftarı tutumuyla, ilerici nitelikte bir burjuva demokratik milliyetçi harekete ihanet etmektedir. İran Kürdistanı'nda milliyetçi hareketin sınıfsal karakteri konusunda Sovyetlerin nasıl bir algılamaya sahip olduğunu ortaya koyan veya bununla ilgili güvenilir kanıtlar, resmi politik açıklamalar veya parti bildirileri mevcut değilse de, Sovyet siyasetinin ardındaki politik ve ideolojik düşünce tarzını tahmin etmek zor değil.

Sovyet politikasının katıksız oportünizmi bir yana, politika belirleme ve karar verme süreçlerine doğrudan ve dolaylı olarak katılmış ve bölgede yaşanan olayların gidişatını etkilemiş olan Sovyet yöneticileri, özellikle de Sovyet-Azeri siyasi ve askeri yetkilileri,

Kürt hareketine ve daha sonraları aldığı siyasal biçime hiçbir zaman burjuva-demokratik bir hareket olarak yaklaşmamışlardır. İronik bir şekilde, Sovyet politikasının Marksist-popülist eleştirisini oluşturan sınıf temelli milliyetçilik anlayışının kendisi, hareketin burjuva-demokratik bir hareket olarak görülmemesinin en muhtemel sebebi olabilir. Aslında, Sovyet yaklaşımı ve bu yaklaşımın Marksist-popülist eleştirisi, aynı özcü ve indirgemeci teorik ve kavramsal çerçeveye sahiptir; İran'daki Kürt toplumunun tarihsel gelişimi konusunda ayrı iki özcü bakış açısını temel alırlar.

Sovyet bakış açısına göre, 1940'ların başlarında İran'daki Kürt toplumu, büyük ölçüde feodal bir toplumdur; bu topluma aşiretçilik, din ve gelenekler egemendir. Kürt toplumu, burjuva-demokratik nitelikte gerçek bir milliyetçi hareket yaratmakta ve sürdürmekte yapısal olarak yetersizdir.⁸ Kürt siyasetinin ve toplumunun, Kürt toprak sahibi sınıfın (özellikle aşiret liderlerinin) Kürt hareketinin siyasi ve askeri örgütleri içindeki güçlü varlığına dikkat çekilerek algılanıyor olması; hareketin liderliğinin muhafazakâr bir bakış açısına sahip oluşu ve halkın sosyo-ekonomik reform taleplerine direnç göstermesi ve resmi söylemde dinin giderek daha fazla yer tutması gibi sebepler Sovyetlerin -en azından Azerbaycan'daki hareketle karşılaştırıldığında- Kürt milliyetçi hareketine ve daha sonra da Mahabad Kürt Cumhuriyeti'ne burjuva-demokratik bir hareket olarak yaklaşmamasının temel nedeni olmuş gibi görünmektedir. Sovyet politikasını belirleyen uluslararası

8 Bununla ilgili olarak bkz. Amir Hassanpour'un Gzing'in 13. sayısında (1997) ele aldığı Sovyet belgesi. Bu belge, Stalin dahil Sovyet yöneticilerinin bu sürece dahil olduklarını ve özellikle Stalin olmak üzere, Kürt hareketi konusunda esas olarak sosyal sınıf temelli bir anlayışlarının olduğunu ve hareketin kentli karakterini inkar etmekte hiç tereddüt etmediklerini; hareketin siyasal ve kültürel anlamda karmaşık yapısını, büyük ölçüde milliyetçi harekete karşı olan ve bu hareketi yıkmak için sonunda merkezi yönetimin güçleri arasına katılan Kürt aşiret ağalarının siyasal ve ekonomik çıkarlarına indirgediklerini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kürt milliyetçiliği ve milliyetçi hareketler konusundaki sınıfsal analize ilişkin kuramsal önermelere katılan Hassanpour, Sovyetlerin bu resmi tutumunu, 1941-46 döneminde İran'daki Kürt hareketine Stalinist bir ihanet olarak görmektedir çünkü Stalinist bakış açısı, Kürt hareketinin kendine özgü burjuva milliyetçi karakterini görememiştir.

ve bölgesel kaygılar ve bu politikayı tayin eden diğer hususlar bir yana, Sovyet politikalarını ve kararlarını belirleyenlerin, özellikle de ideolojik bakımdan şevkle çalışan inançlı siyasi komiserler ile bölgede görev yapan memurların, Kürt hareketi ve bu hareketin geleneksel liderliği konusunda fazla bilgili olmadıkları görülmektedir. Ancak bu, Sovyet politikasını ve alınan kararları belirleyenlerin Kürt hareketine doktoriner bir yaklaşım gösterdikleri biçiminde anlaşılmamalıdır. Çünkü, bu dönemde Sovyetlerin yaklaşımını belirleyen ve Sovyet-Kürt ilişkisinin sınırlarını değiştiren şeyin, ideolojik heveslerden ziyade siyasal pragmatizm olduğuna şüphe yoktur.

Daha da ötesi, Sovyetlerin Kürt toplumuna ilişkin özcü analizi ve Kürt toplumunun sosyo-ekonomik yapısı ve siyasal örgütlenmesi dikkate alındığında Sovyetlerin Kürdistan'da oluşan ulusal kimlikten hoşnut olması için bir neden kalmamış oluyor. Sovyet bakış açısının Marksist-popülist eleştirisinde olduğu gibi, Stalin'in millet ve milliyetçilik kavramlarıyla belirlenen resmi çizgiye uygun hareket eden Sovyetlerin, ulusal kimliği, kapitalist gelişmenin ilk evrelerinde liberal-demokratik burjuvazinin bir özelliği olan sosyal sınıf ilişkilerine indirgemekten farklı bir bakışı olamazdı. Dolayısıyla, Kürt toplumunun ekonomik ve siyasal örgütlenmesinde feodal ilişkilerin ve aşiret güçlerinin hâkimiyeti, Kürt hareketinin, milliyetçi ve burjuva-demokratik bir hareket olarak nitelendirilmesi için gerekli yapısal temellerden yoksun olduğu şeklinde algılandı.

Sovyetlerin genel olarak İran'daki ve özel olarak Kürdistan ve Azerbaycan'daki öncelikli hedefi, toplumsal düzeni ve siyasal istikrarı korumaktı. Kürdistan'da konumlanan Sovyet güçleri, bu hedefe ulaşmak için yerel nüfusun bazı kesimlerinin kendileriyle işbirliği yapmalarını sağlamaya büyük bir çaba gösterdiler ve bu işbirliğini geliştirdiler. Siyasi ve entelektüel olarak güçlü yerel elit, pragmatik gerekçelerle Sovyetlerin işbirliği önerilerine olumlu bakan kesim oldu. Daha sonra görüleceği üzere, Kürdistan'da düzenin ve istikrarın korunması politikası, öncelikle aşiret liderleriyle ve geleneksel ve modern, kentli küçük burjuva kesimlerin çeşitli tabakalarından milliyetçi entelijensiya ile işbirliğine gidilmesine neden oldu.⁹

9 Bunun için bkz. Bullard'ın Aralık 1941 başlarında, Sovyetlerin Kürdistan'daki

Hem Kızıl Ordu'dan hem de hızla yayılmakta olan radikal popülist milliyetçilikten korkan aşiret liderleri, Sovyetlerin bu işbirliği çağrısını önemsediler. Rıza Şah'ın aşiretleri dağıtmasına ve silahsızlandırmasına karşı çıkmış ve bunun sonucunda ağır hapis cezalarına çarptırılmış, sürgün edilmiş, toprak mülkiyetini ve siyasal otoritesini kaybetmiş olan küçük bir aşiret liderleri grubunun da Sovyetlerin bu işbirliği çağrısını dikkate almaları için güçlü sebepleri vardı.¹⁰

amaç ve hedeflerine ilişkin olarak Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu rapor. Bu kritik dönemde Tahran'da İngiliz elçi yardımcısı olarak görev yapan Bullard Sovyetlerin Kürt hareketine ilişkin ihtiyatlı tavrını ve kayıtsızlığını çok açık bir dille doğrulamaktadır. Bullard'ın raporunda üzerinde durduğu nokta, Sovyetlerin İran Kürdistanı'nda ya da daha genel olarak bölgenin tümünde statükoyu rahatsız edecek bir tutum içinde olma niyetinde olmadığıdır. Bullard şöyle der: "Sovyet yöneticilerinin özerklik yanlısı bir Kürt hareketini teşvik ettiğini söylemenin doğru olmadığına inanıyorum. Hatta Sovyetlerin Kürtlere karşı İran hükümetine yardım ettiğine dair şeyler duydum." Aynı belgede Bullard, İran'ın Eylül 1941'de İngiliz ve Sovyet ordularınca işgal edilmesinden önce, Rıza Şah yönetiminin son yıllarında, Kürtlerin otonomi taleplerinin olduğunu ve Kürtler arasında bir huzursuzluğun hüküm sürmekte olduğunu açıkça ifade etmektedir. Ülkenin işgal edilmesi ve merkezi yönetimin yıkılması, Kürtleri, taleplerini yükseltmek ve içinde bulundukları koşullardan daha çok şikâyetçi olmak ve bunları daha özgürce dile getirmekte iyice cesaretlendirdi. Bullard, eğer İran başarılı bir şekilde tampon devlet görevi görecekse, azınlıklara kötü davranması üzerinde durulması gerektiğini ifade ediyor. Diyor ki: "Eğer Pers ülkesi tampon bir devlet olmayı sürdürecekse merkezi hükümet güçlü olmak zorundadır ama bu, merkezi yönetimin azınlıklara ilişkin tutumuna kayıtsız kalacağımız anlamına gelmez çünkü azınlıkların hoşnutsuzluğu tampon devletin zayıflamasına neden olur." F.O. 248/1405

- 10 Rıza Şah yönetimi döneminde Kürdistan'da devlet-aşiret ilişkilerinin ayrıntılı bir açıklaması için bkz. F.O. 248/1400 (1937) içindeki yazışmalar. Bu yazışmalar inanılmaz ölçüde ayrıntılıdır; yazışmalarda Rıza Şah yönetiminin yıkılması sonucunu doğuran hayati önemdeki son birkaç yıl boyunca, Kürt aşiret topraklarında teritoryal merkezîyetçilik siyasetinin sosyal, ekonomik ve siyasal etkileri konusunda ayrıntılı yorumlar yer almaktadır. Aşiretlerin Rıza Şah'ın politikalarına muhalefeti bu dosyadaki birçok yazışmada açık bir dille belirtilmiştir; bkz. Tebriz'deki İngiliz Konsolosu R.W. Urquhart'ın Tahran'daki İngiliz Elçiliği ile yazışmaları ve gönderdiği raporlar, özellikle 18 Haziran 1937 tarihli rapor. 1920'lerde ve 1930'larda Pehlevi yönetimi süresince Kürt aşiretleri, aşiret gücünün siyasal yapısı ve örgütlenmesindeki değişimler, özellikle Rıza Şah'ın Kürdistan'daki politikalarına direnen aşiret liderlerinin siyasal statüsü ve hedefleri ve nihayetinde bu liderlerin hapsedilmeleri veya sürgüne gönderilmeleri konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. FO 371/3858, 4147, 4192, 4930, 5067, 6347, 6348, 6434, 6442, 7781, 7802, 7803, 7805, 7806, 7807, 7808, 7826, 7827, 7835,

Topraklarına geri dönmüş, siyasi ve ekonomik gücünü yeniden kazanmış bu liderler için, Sovyetlerin bölgedeki askeri varlığı ve Sovyet korumasının sağlayacağı yarar, hem komünistlerin bölgede muhtemel bir sürekli hâkimiyetinden hem de radikal teritoryal milliyetçilikten duyulan korkuya, geçici bir süre için olsa bile, baskın geliyordu. Aynı şekilde, milliyetçi küçük burjuva kesim de, gelişmekte olan milliyetçi hareket ve ortaya çıkan milliyetçi siyasal otorite açısından her zaman bir tehdit oluşturan İran ordusunu bölgeden uzak tutmak için Sovyet koruması sağlamanın yollarını aradı. Ticari burjuvazinin aksine, küçük işletmeler ve maaşlı orta sınıf, İran pazarlarına ulaşamamanın yaratacağı zarardan çekinmediler."

Kürdistan'da düzenin ve istikrarın sürdürülebilmesi, farklı ve birbiriyle çelişen ekonomik ve siyasi çıkarları olan ve bu haliyle de Sovyetlerin bölgedeki sabit olmayan siyasetini çoğu kez tehlikeye

7844, 9009, 9010, 9018, 10097, 10098, 10124, 10158, 10833, 10841, 10842, 11484, 11491, 12264, 12265, 12288, 12291, 13027, 13760, 13781, 16063, 16076, 17912, 17915, 18987, 20037, 23261. Ayrıca bkz. Eagleton 1963 age., van Bruinessen 1983 age., Hassanpour, 1992, age., McDowall, D. 1996, age. Kürt aşiret liderlerinin sosyoekonomik koşulları, siyasal konumları ve faaliyetleri, İngiliz-Sovyet işgali karşısındaki tutumları ve Tahran'daki merkezi yönetime ilişkin tutumları konusunda bkz.: FO 248/1224, 1225, 1226, 1246, 1278, 1331, 1400, 1405 1410, ve FO 371/1965, 2125, 2361, 2422, 2799, 3195, 3316, 3481, 4076, 5068, 6342, 6389, 6670, 6751, 6846, 6954, 6967, 6994, 7129, 7227, 7251, 7499, 8292, 8432, 8463.

- 11 Kanımca Jwaideh, pazarların önemi üzerinde fazla durmakta ve sözünü ettiği Kürt tüccar topluluğunun tek tip bir sosyoekonomik birim olmadığı gerçeğini dikkate almamaktadır. Bu dönemde söz konusu tüccar topluluğunun önemli bir kesimi, hâlâ bölgesel ve yerel pazarlarla ilişki içindeydi. Azerbaycan ve Hemedan'ın ötesindeki pazarlarla devamlı ve gelişen ilişkiler içinde olan tüccarlar Mahabad'da hemen hemen hiç yoktu. Bu, Bokan ve Saqız gibi, bölgedeki diğer Kürt şehirleri için de geçerli bir durumdu. Mahabad'da, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Türkiye'si ve Çarlık Rusyası ile ticaret yapan birkaç tüccar aile vardı; örneğin Tacirbaşı ailesi. Bu ailelerce işletilen ticari kuruluşlar, 1917 Bolşevik devriminden ve 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ya yok olmuş ya da ancak yerel ve bölgesel pazarlarda varlık gösterebilen küçük ve daha az kârlı birimlere ayrılmışlardır; Jowaideh 1965, age. Bu konuda ayrıca bkz. Samadi, 1997, age. ve bu dönemde hem İran genelindeki hem de Kürdistan bölgesindeki mal üretimi, alışveriş ve ticaret için bkz. Bkz. Entner, M. L., *Russo-Persian Commercial Relations 1828-1914*, Florida 1965, ve Issawi, C. *The Economic History of Iran 1800-1914*, Chicago 1971. Fateh, M. K., *The Economic Position of Persia*, London 1926.

sokan yerel toplumsal güçler arasında bir denge kurulmasını gözetecek şekilde davranmayı gerektiriyordu. Eylül 1941'den, Sovyet askeri birliklerinin Kürdistan bölgesinden bütünüyle çekildiği Mayıs 1946 tarihine kadar olan dönemde, Sovyet politikasında değişmeyen tek şey, Kürtlerin toplumsal ve siyasal güçleri arasındaki 'istikrarsız uzlaş dengesi'ni sürekli olarak korumaya çalışmak oldu. Kürdistan'da statükonun sürdürülmesini tehdit eden, yalnızca hassas uzlaş dengeleri değildi; savaş sırasında ve sonrasında Sovyetlerin bölgesel ve uluslararası stratejisindeki değişimler de bu statükonun korunmasını tehdit ediyordu. Sovyetlerin savaş dönemindeki lojistik ve güvenlikle ilgili gereksinimleri hiçbir zaman sabit ya da sürekli olmadı; Sovyetlerin bu alandaki gereksinimleri hem İkinci Dünya Savaşı sırasında hem de soğuk savaşın ilk evrelerinde ve Batı ile her karşı karşıya gelişinde hatırı sayılır ölçüde değişti.

Sovyetlerin İran Kürdistanı'nda yürüttüğü politika, iç ve dış koşulların kesişme noktasında oluşan bir politikaydı. Sovyet politikası, kendine özgü varyantları ve belirleyici unsurları olan, tek bir nedene ya da aynı siyasal ve stratejik ilişki ve çıkarlara indirgenemeyecek, söz konusu ilişki ve çıkarlar sonucunda ortaya çıktığı iddia edilemeyecek iç ve dış koşulların sonucunda şekillenen bir politikaydı. Bu gözlemden çıkarılacak sonuç, İran Kürdistanı'ndaki Sovyet politikasının ne tek ne de sabit bir politika olduğudur. Sovyet politikası, siyasal ve stratejik öncelikleri doğrultusunda farklı biçimler alarak hatırı sayılır ölçüde değişime uğruyordu. İngiliz ve Amerikan belgeleriyle de net olarak doğrulanan bu husus, İran Kürdistanı'nda milliyetçi hareketin yükselişi ve düşüşünde Sovyetlerin rolüne ilişkin değerlendirmeler açısından çok önemlidir.¹² Ancak önemine rağmen bu husus

12 Britanya'nın bu döneme ilişkin diplomatik kayıt ve raporlarında, Sovyetlerin İran Kürdistanı'ndaki stratejik çıkarları meselesine oldukça geniş bir yer verilmektedir. Bu kayıt ve raporlarda, Sovyetlerin Kürt milliyetçi güçleriyle ilişkilerinin niteliği ve gelişimi üzerine çeşitli yorumlar yapılmakta ve bu güçlerin İran'ın egemenliği çerçevesinde özerk bir Kürdistan projesiyle ilgili siyasal amaçları ve hedefleri konusunda düzenli olarak yapılan değerlendirmeler yer almaktadır. Sovyet politikasının 1944'ten önceki muhafazakâr karakteri ve savaşın sonuna yaklaşıldığı aylarda amaç ve hedeflerindeki değişiklikler, aşağıda belirtilen F.O.(Dışişleri Bakanlığı)

Marksist-popülist yaklaşımın baş aktörlerince hiç dikkate alınmamaktadır. Marksist-popülist değerlendirmeye göre Sovyet politikası tek ve sabit bir politikadır; Kürdistan'da milliyetçi siyasetin kendine özgü tarihsel koşullarının çoğu zaman gözardı edilmesi pahasına, eleştirel yorumlarının temelini bu varsayım oluşturur.

Sovyetlerin İran Kürdistanı'ndaki politikasıyla ilgili İngiliz ve Amerikan resmi belgelerini okuyanlar, bu konudaki algılama ve analizlerin dikkat çekici benzerliği karşısında hayrete düşer. İngiliz ve Amerikalı diplomatların, bölgede görevli memurların ve elçilik müsteşarlarının hazırladıkları raporlar, Sovyetler Birliği'nin net bir Kürt politikasının olmadığını, özellikle bir Kürt ulusal devleti kurma davasında siyasal bir sorumluluk almadığını tereddüde yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır. Sovyetlerin işgal altındaki Kürt topraklarına ilişkin politikası daha çok, bölgedeki genel stratejisiyle yakından bağlantılı bir politikaydı ve Eylül 1941'den itibaren geliştirdiği politik yaklaşımı yansıtıyordu. Bu raporlar ayrıca, Sovyet stratejisinin savaş boyunca ve savaştan sonra hatırı sayılır ölçüde değiştiğini ve bu politika değişikliğinin, Sovyetlerin güvenlikle ilgili ve lojistik ihtiyaçlarındaki değişimi yansıttığını göstermektedir. Ancak Kürt siyasetinin kendine özgü koşulları söz konusu olduğunda, Sovyetlerin yürüttüğü politika ve aldığı kararlar, sırasıyla İran hükümeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yönelik

belgelerinde açıkça ifade edilmiştir: FO 371/7674, 8156, 5068. 38421, 4322, 1019, 1215, 4322, 4911, 1679, 2864, 1311, 1476, 5979, 3625, 1507, 1941, 2003, 1940, 2268, 3094, 5270. ABD'nin görüş ve yorumları için ayrıca bkz. Binbaşı Richard A. Mobley'in Mayıs 1979'da Georgetown Üniversitesi'nde (Washington D.C.) verilen "İslam Dünyasında Modernleşme" konulu ders kapsamındaki seminer sunumu: 'A Study of Relations Between the Mahabad Republic and the Azerbaijan Democrat Republic; The Turbulent Alliance and its Impact Upon the Mahabad Republic of 1946'. Mobley'in sunumu, bu döneme ait ABD resmi kayıtlarını kullanması sebebiyle özellikle önemlidir. Bkz. 'The Tribal Problems in Iran's Domestic and Foreign Policy', R&A 2707, 15 March 1945, Diplomatic History Branch, National Archives, s. 23-30; bölgesel temelde bir tartışma ve Sovyetlerin savaş döneminde Kürtlere yönelik politikasının yerel siyasal sınırları için bkz. Mobley (1979, age., s.19-20)'de sözü edilen kaynaklar. Hasan Qazî'ye, bu harika kaynağa dikkatimi çektiği ve bana bir kopyasını sağladığı için müteşekkirim. Bu konu, elinizdeki bu çalışmanın sonraki bölümlerinde çeşitli şekillerde ele alınacaktır.

Sovyet siyaseti ile bir arada giden iki farklı ilişkiler dizisinden süzülüp gelen bir politika olmuştur. Bu noktada, Sovyetler Birliği'nin bölgesel kaygıları, özellikle Türkiye ile ilişkileri ve daha az önemli olarak Arap devletleriyle, öncelikle de Irak'la ilişkileri de dikkate alınmalıdır; her iki ülke de, farklı ölçülerde de olsa, Sovyetlerin İran Kürdistanı'ndaki politikası konusunda hassas ve kaygılı olmuşlardır.¹³

O dönemde Tahran'da bulunan İngiliz ve Amerikalı diplomatik temsilcilikler, Sovyetlerin işgal altındaki İran'a ilişkin politikasının ve karar-alma yönteminin tek ve açık bir politika ve yöntem olmadığının farkındaydılar. Küresel iktidar mücadelesinde daha geniş kapsamlı ve uzun vadeli değerlendirmeler yapma becerisine sahip Tahran'daki Sovyet diplomatlarının Moskova'daki Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) genel siyasal ideolojik emirleri ile kısıtlandıklarının da çok net bir şekilde farkındaydılar. Bu mesele Britanya'nın Tahran'daki diplomatik temsilcisi Sir Reader Bullard tarafından ortaya kondu; Bullard, "asıl zorluk, Sovyetlerin işgal altındaki bölgeye ilişkin siyasal çizgisinin, Tahran'daki Sovyet diplomatik temsilcisinin, üzerinde hemen hiçbir etkisinin olmadığı bir örgüt tarafından yürütülmesidir" diye düşünüyordu.¹⁴ Sir Anthony Eden bu meseleyi Molotov'a ilettiğinde Sovyetlerin Batılı güçlerle anti-faşist bir ittifak kurma ihtiyacının diğer tüm uzun vadeli değerlendirmeleri önemsizleştirdiği bu savaş döneminde Molotov, dış politikanın belirlenmesinde siyasal birlik içinde olunmadığı ve ideolojik önyargıların geçerli olduğu iddialarına cevap vermekte gecikmedi. 'İngiliz elçi yardımcısı Sir R. W. Bullard'ın ifade ettiği üzere, Sovyet askeri birliklerinin bulunduğu İran topraklarındaki Sovyet politikasının, Sovyet Büyükelçisinin, üzerinde hemen hiç etkinliğinin olmadığı örgütlerce yürütüldüğü değerlendirmesi temelsizdir.'¹⁵ Ancak Molotov'un bu inkârı, Azerbaycan'daki Sovyet dış politikası-

13 Bunun için bakınız (Dışişleri Bakanlığı) FO Dosyaları, FO 371/27155, 27215, 31388. Konuyla ilgili Amerikan resmi kayıtlarında bu konuya yer verildiğinin kanıtı olarak bkz. Borhanedin, A. Yassin, 1995, age., özellikle 4. ve 5. bölümleri, ayrıca Mobley (1979, age.)

14 Bkz. FO 248/1410

15 Bkz. FO 248/3322

ın, SBKP ile yakın ilişki içindeki bazı örgütlerce yürütüldüğü yönündeki İngiliz algısını değiştirmemiş gibi görünmektedir.

İran devletinin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla olduğunu ilan etmiş olan İngiliz hükümeti, Sovyetlerin Kürt siyasetini ve Kürtlerin merkezi Tahran yönetiminden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanma yönündeki siyasi çabalarını yakından izliyordu. Sovyet işgalinin ilk evrelerine ilişkin raporlar, Sovyetlerin özel bir 'Kürt siyaseti'nin olmadığını ve yerel düzeyde, mevcut düzeni bozucu ya da muhafazakâr nitelikte, tek bir strateji doğrultusunda faaliyet yürütmediğini göstermektedir. Aslında İngiliz kaynaklarında, Sovyetlerin yerel siyasi faaliyetlerinin belirli bir yapısının ve temelini olmadığı, doğrudan savaşın gidişatına bağlı olarak o anın gerektirdiği şekilde 'doğaçlama' faaliyetler, özellikle de İran-Türkiye sınırı boyunca, Kürt bölgesinden geçen askeri malzemenin sevkiyat yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla belirlenen faaliyetler olduğu ifade edilmektedir.¹⁶

Sovyetleri sıkıntıya sokan ve daha sonra da devam eden iki sorun var-

16 İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Araştırma Departmanı tarafından 22 Mart 1946'da hazırlanan 'Kürt Sorunu' adlı bir gizli raporda şu değerlendirme yapılmaktadır: 'İngiliz ve Rus birliklerinin [bölgeye] girişinden hemen sonraki aylarda, her iki hükümetin de politikası, Türk sınırının her iki tarafında da Kürtlerin yaşıyor olması gerçeğine göre belirlendi. Bizler, Kürt sorunu konusundaki Türk hassasiyetlerinin her zaman tam olarak bilincinde olduk ve Pan-Kürtçülüğü teşvik veya Türkiye Kürtlerini kışkırtma olarak yorumlanabilecek İran'la ilgili işlere her türlü müdahaleden bilinçli olarak kaçındık.' Rapor Rus politikasını şu şekilde tanımlamaya devam etmektedir: 'Öte yandan Ruslar, bir şekilde kafaları karışık görünmekle ve yürüttükleri politika anlık bir politika izlenimi vermekle birlikte, Azerbaycan-Türkiye sınırında birbirlerine dost aşiretler olması nedeniyle bir süre takıntılı bir kaygı içinde oldular. Askeri pozisyonun iyileşmesi ve durumun net olarak ortaya çıkması (bu, Rusların, çalkantılar içindeki aşiretlerin İran'ı baştan başa geçen sevkiyat yolları açısından nasıl bir tehlike oluşturabileceğini anlamasına neden oldu) Rusların tutumunu değiştirdi; 1942 sonuna gelindiğinde Ruslar, Kürt aşiretlerinin sessiz kalmalarını sağlamaya ve onlarla Fars yöneticileri arasında kurulu dengeyi korumaya çalışıyorlardı.' Kürtlerin bu Rus politikasına cevabı konusunda Rapor'da şöyle söylenmektedir: 'Kürtler haklı olarak hayal kırıklığına uğradılar; Rusların, Kürt hareketini Kürtlerin birliği (Fars hükümetinin müdahalesinden kurtulma anlamında) yönünde desteklemeyi zımnen onayladıklarını sanmışlardı ve bu onları geri çekmişti.' Bkz. FO 371/52702.

di: ülke kırsalındaki boyun eğmeyen aşiretler ve kent merkezlerinde büyüyen milliyetçilik eğilimleri.⁷ Sovyetlerin ilk zamanlar oldukça 'kararlı' bir şekilde Kürt aşiretleriyle dostluk kurma ve yerel düzeyde işbirliği siyaseti güttüğü ve böylece Kürt kent merkezlerindeki milliyetçi kesimlerin siyasi emellerine ve bu yöndeki faaliyetlerine ikinci derecede bir önem atfetmiş olduğu görülmektedir. Çünkü Sovyetlere göre, Pehlevi yönetiminin yıkılması ve bu yönetime hasım aşiret ağalarının ve aşiret liderlerinin topraklarına geri dönmüş olması nedeniyle aşiretlerin isyan etmesi ve kırsal bölgelerde huzursuzluk çıkması, yaşanması muhtemel gerçek bir tehlikeydi. Bu, büyük oranda aşiret topraklarından geçen askeri sevkıyat yollarının korunmasında somut ve ciddi bir tehlike demektir. Sovyet politikasının bu önceliği dikkate alındığında, kısa bir süre önce Komeley JK'yı kurmuş olan kentli milliyetçi güçlerle Kürt toprak ağaları ve aşiret liderleri arasındaki ihtilaf ve her an ortaya çıkabilecek düşmanlık ortamında, Sovyetlerin Kürt toprak ağalarından ve aşiret liderlerinden yana bir tutum içinde olduğunu görmek şaşırtıcı değildir. Sovyetlerin Komeley JK'yı ve onun teritoryal milliyetçi programını soğuk karşılaması ve daha sonra, harekete dost olmayan ve hasım toprak ağalarıyla aşiret liderlerini milliyetçi siyasal sürece dahil etmesi için örgütün liderliğine baskı yapması bu bağlamda değerlendirilmelidir.⁸

17 İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın belgeleri, Sovyetlerin, savaşın seyrinin Alman ordusu aleyhine yön değiştirdiği ve Kızıl Ordu'nun saldırıya geçtiği 1944'e gelinceye kadar Kürt aşiret liderlerine yaranmaya çalıştıklarını göstermektedir. Bkz. 16. Notta sözü edilen Gizli Rapor, s. 5.

18 Komeley JK liderliği, ama özellikle örgütün başkanı Abdülrahman Zebihî, Tebriz'deki Sovyet yetkilileriyle doğrudan bir ilişki içindeydi; Kürdistan'ın hem belli başlı şehirlerindeki hem de kırsal kesimindeki gelişmeler konusunda Sovyet yetkililerine düzenli olarak bilgi aktarıyordu. Zebihî'nin Tebriz'deki Sovyet Konsolosluğu'na yazdığı ve Rahim Seyif Qazî'nin 1980'lerde Bakü'deki devlet arşivlerini taramasıyla ortaya çıkardığı mektuplar (1944-45'te Azerice yazılmış toplam 7 mektup), Sovyetlerin Komela'ya desteğini güvence altına almayı ve böylece, Kürt ve İran siyasi arenasında, Sovyetlerin dikkatini örgütün programına, faaliyetlerine ve Sovyet yanlısı duruşuna çekmeyi amaçlayan girişimlerdir. Zebihî'nin, Kürt aşiret mensubu toprak ağaları konusunda hatırı sayılır bir pragmatizm sergilediğini görmek ilginçtir; Zebihî, aşiret mensubu toprak ağalarına, politik amaçlar güden heterojen bir siyasal güç muamelesi yapar. 11 Eylül 1944 tarihli mektupta, İran'ın bölgedeki askeri faaliyetlerinin yarattığı tehlikeye vurgu yaparak, Sovyet müsteşarını Bane bölgesinde bir aşiret ağası olan Heme Reşid Han'a destek vermesi için ikna etmeye çalışır; Zebihî'ye göre Heme Reşid,

İngiliz resmi raporlarında, İkinci Dünya Savaşı sürecinde Sovyetlerin İran Kürdistanı'ndaki politikasının nedenlerinden biri olarak bölgesel meselelere daha fazla ağırlık verilmektedir. Buna göre, bölgesel kaygılar, özellikle savaşın en kritik döneminde Türkiye ile sürdürülen ilişkiler, İran Kürtleriyle ilgili politikanın belirlenmesi ve yürütülmesinde öncelikli bir öneme sahipti. Bu birçok sebeple böyleydi. Birincisi, Almanların bölgeye nüfuz etmesine ve savaşın lojistik desteğini kesme girişimlerine karşı, öncelikle de Rus cephesine giden askeri sevkiyat yollarının güvenliğini sağlamak açısından Türkiye bir siper olarak görülüyordu. Sovyetler, Türk hükümetinin iyi niyetini ve işbirliğini garanti etmek istiyordu ve bunun için öncelikle bölgeyle ilgili aynı siyasi kaygılara sahip Britanya'ya güvenmek zorundaydı. Bununla birlikte, Türk hükümeti Sovyetlerin İran Kürdistanı'ndaki faaliyetlerinden kuşku duyuyor ve bu faaliyetlerin, Türkiye'nin güney ve güneydoğu-

İran'ın bölgede askeri anlamda ilerlemesi halinde buna karşı koymayı düşünen bir ağıdır. Zebihî aynı mektupta, İran hükümetiyle gizli ilişkiler içinde olan bölgedeki Kürt aşiret liderlerinin, Sovyet çıkarları açısından bir tehlike oluşturduğu konusunda Sovyet konsolosunu uyarır. 5 Ekim 1944 tarihli bir başka mektupta ise işbirlikçi aşiret liderleri adları ile belirtilmiştir: Qerani Ağa Mameş, Abdullah Ağa Mengur, Bayiz Ağa Gewrek ve Qazi Muhammed. Qazi Muhammed'in aşiret lideri olarak listeye dahil edilmiş olması, özellikle listedeki kişilerin sonraki iki yılda Mahabad'da kurdukları siyasal ve kişisel ilişkiler dikkate alındığında, Zebihî'nin siyasal pragmatizminin bir başka göstergesidir. Bu mektuplar ve Zebihî'nin işaret ettiği başlıca üç işbirlikçi, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra nasıl bir siyasal gelecekle karşılaşılacağına işaretlerini vermektedir. Zebihî'nin mektubunun ana teması ve tonlaması, *Kurdistan*'ın sayfalarında, Qazi Muhammed tarafından sık sık dillendirildi; Qazi Muhammed, Cumhuriyetin kendini savunmak için bağımlı olduğu aşiret liderlerinin ihanet etmesi tehlikesine karşı halkı uyarıyordu. Zebihî'nin mektupları B. Lavin tarafından *Hawar*'da yayımlandı (Sayı 2, 1997) ve daha sonra Hamid Gohery (1999, age.) tarafından yeniden basıldı. Ali Kerimi'ye, bu mektuplara dikkatimi çektiği için ve Nisan 1998'de bana *Hawar*'ın bir kopyasını gönderdiği için teşekkür ederim. İlginçtir, yukarıda sözü edilen İngiliz Gizli Raporu'nda, Zebihî'nin onlarla ilişki kurmaya çalıştığı dönemle aşağı yukarı aynı dönemde, Komela'nın Rus yetkililere yaklaşmasından söz edilmektedir. Bununla birlikte raporda 'Ruslar, Parti ile Jiyana Kurd cemiyetinin üyelik konusundaki çekişmelerini bir sonuca bağlama konusunda bazı zorluklarla karşılaşmış gibi görünmektedir' denmektedir. Parti kelimesiyle burada muhtemelen İKDP kastedilmektedir; sözü edilen üyelik konusunda çekişme ise, partinin Komeley JK'nın yerine geçtiği dönem olan 1945 yılı Ağustos ayı ortaları ile Kasım ayı ortalarına denk gelen dönemde yaşanmış olmalıdır.

sundaki Kürt bölgesinde istikrarı bozucu bir etki yaratması ihtimalinden korkuyordu. Bu konu, Eden tarafından 1942 Haziran sonlarında J. Maisky'ye sunulan memorandumda net bir şekilde öne çıkmaktaydı:

Moskova'daki görüşmemiz sırasında Monşer Stalin'in, Türk hükümetinin Almanya'ya karşı siper olma pozisyonunun sürdürülmesinin teşvik edilmesi gerektiği konusunda görüş belirtmiş olmasından hareketle, Sir Hugh Knatchbull-Hugessen'in, [Türk hükümetinin] İran Kürdistanı'ndaki duruma ilişkin endişelerinin, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi önündeki asıl engeli oluşturduğu kanaatinde olduğunu belirtme gereği duyuyorum. (FO 248/3321)

Aynı memorandumda, Türk hükümetinin endişelerinin asıl sebebinin, 'tanınmış bazı Kürtlerin aynı yıl içinde Bakü'ye yaptığı ziyaret' olduğu ifade edilmektedir. Sovyet hükümeti, Eden'e cevabında, Türk hükümetini, Kürtlerin Bakü ziyaretinin siyasi olmayan ve tamamen 'kültürel' bir ziyaret olduğuna inandırma gereği duymaktadır. Molotov'un derhal 'Kürtler hakkında beyanatlar'da bulunması, Sovyetlerin bölgeye ilişkin stratejisinde Türkiye'nin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır:

Türk büyükelçisi, Molotov'un Kürtler (ya da Kürdistan) hakkındaki beyanatlarının kendisine çok samimi geldiğini, sadece Bakü'ye yapılan ziyaretin 'kültürel' bir ziyaret olduğunu söylemesinin yanlış olduğunu ifade etti. Türk büyükelçisi, Sovyet yöneticilerinin Azerbaycan'da her ne yapmayı planlıyor olurlarsa olsunlar, aynı şekilde bir Kürt hareketini desteklemediklerini biliyordu. Türk hükümetinin ve Tahran'daki meslektaşlarının bu konuda gereksiz yere alarına geçtiklerini düşünüyordu. (FO 248/3321)

İkincisi, Arap ülkelerinin, özellikle de Irak'ın tepki gösterme ihtimali Sovyetler Birliği için kaygı verici bir konuydu ve İran Kürdistanı'na yönelik bir politikanın belirlenmesi ve yürütülmesinde bu husus dikkate alınmak zorundaydı. Irak'la ilişkiler Britanya'nın bölgedeki etkisi ve çıkarları nedeniyle daha da karmaşıktı. Britanya Dışişleri Bakanlığı, Sovyetlerin İran'da bağımsız bir

Kürt devleti kurulması konusunda hiçbir tasarısının olmadığından neredeyse emin olmasına rağmen, yine de, büyümekte olan milliyetçi hareketin Irak Kürdistanı üzerinde istikrarı bozucu bir etki yaratması ihtimalinden kaygı duyuyordu. Irak hükümeti sınırın diğer tarafında gelişen Kürt milliyetçiliğinden çok kaygı duyuyordu ve geliştirmekte olan bu milliyetçiliği etkin bir şekilde engelleyemese bile geriletmesi için Sovyetler üzerindeki nüfuzunu kullanması konusunda hamisine baskı yapıyordu. Savaşın ve anti-faşist ittifak sürecinin ilk evrelerinde, Sovyetlerin Britanya ile ilişkilerinin, sadece Sovyet dış politikasındaki bölgesel değerlendirmeler açısından değil, küresel değerlendirmeler bakımından da en önemli şey olduğunu belirtmeye gerek yok. Bu ilişki, Sovyetlerin savaş dönemi stratejisinde, yerel ve daha az önemli meselelere kolaylıkla baskın gelmiştir.

Ama savaş sona ermek üzereyken ve Rus cephesindeki askeri güç dengesi büyük ölçüde Kızıl Ordu lehine değişirken, Sovyetlerin Kürtlere yönelik politikası, pasif bir tutumdan ihtiyatlı bir desteğe ve teşvik edişe doğru değişmeye başladı.¹⁹ Bu değişimin, Sovyet

19 Sovyet politikasının 1944'ten sonra, Kürt milliyetçi emellerine müdahale etmeme tutumundan, zımni ve bazen de aktif olarak destekleme yönünde yavaş yavaş değiştiğine ilişkin kanıtlar, bu döneme ait İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgelerinde bulunabilir; örneğin bkz. 14., 15., ve 16. notlarda sözü edilen kaynaklar. Sovyetlerin, hem kentli hem kırsal kesim Kürt ileri gelenleriyle doğrudan veya Azeri Cumhuriyeti üzerinden ilişki başlatma ve geliştirme girişimleri bu bağlamda değerlendirilmelidir. Ama savaşın sonuna yaklaşıldığında ortaya çıkan bu politika değişikliğine karşın, İngiliz otoriteleri, Sovyetlerin, Ortadoğu'nun herhangi bir yerinde bir Kürt devleti kurma gibi özel bir politikasının olmadığından emindiler. 19 Haziran 1946 kadar geç bir tarihte, Moskova'daki İngiliz Elçiliğinde çalışan bir görevlinin, yukarıda sözü edilen Dışişleri Bakanlığı Gizli Raporu'na ilişkin tanık yorumları şu şekildedir (16. Not): "Genel izlenimimiz odur ki, Ruslar bazı geçici tedbirler almak dışında Ortadoğu'da azınlıkların çoğunluğa karşı en ufak bir kazanma umudunun olduğu durumlarda çoğunluk nüfusa karşı azınlıkları destekleyerek 'Fransızların hatası' olarak nitelendirilebilecek bir şey yapma niyetinde değiller." Görevli, daha sonra özel olarak İran üzerine yorum yapıyor: 'Eğer Ruslar Tahran'da kontrolü sağlayabilirlerse, Fars ülkesinde Kürt otonomisi, Fars hükümeti için ciddi bir başağrısı olmaktan muhtemelen çıkacaktır... Sovyetlerin, herhangi bir şekilde daha büyük ölçekli bir Kürt bağımsızlığını desteklediğine dair doğrudan bir kanıt yoktur; Ruslar Kürtler arasında, en azından bu tür isteklerine olumlu bakacakları

stratejisinde yeni ve radikal bir değişiklik anlamına gelmediğini belirtmekte yarar var; bu daha çok statükoyu belirleyen bölgesel ve uluslararası güç dengesinde yavaş yavaş belirmeye başlayan değişimin çok erken fark edilmesi ve bu değişimden kaygı duyulduğunun bir işaretiydi. Bu anlamda temkinli bir destek ve ölçülü bir teşvik içeren bu yeni politika, Sovyet stratejisinin genel muhafazakâr yapısından ayrılan bir politika değildi. Bu yeni yaklaşım da özünde, Sovyetlerin bölgeye ilişkin uzun vadeli siyasal ve stratejik hedeflerine ulaşmak için, ortaya çıkan yeni güçler dengesinde kendi konumunu yeniden belirleme çabalarıyla ilgili bir yaklaşımdı. Dolayısıyla Kürt milliyetçiliği fikrine aktif bir siyasal ve askeri taahhüt içermiyordu, bağımsız bir Kürt devleti davasına ise çok daha az ilgi gösteren bir yaklaşım söz konusuydu.

Buna rağmen, bölgesel otonomi planının halktan destek gördüğü ve Kürt milliyetçilerinin bir kesiminin ilgisini çekecek kadar cazip bir plan olduğı aşikârdı. Bölgesel otonomi planı, özellikle, mülkiyet ve Sünni İslamla olan ilişkilerinden dolayı, komünist bir rejimle işbirliği fikrine tahammül edemeyen toprak sahibi sınıfın, ticaret burjuvazisinin ve kentli küçük burjuva kesimlerden olup muhafazakâr bir siyasal kökenden gelen geleneksel çevrelerin bir kısmından ilgi gördü. Sovyetlerin, Kızıl Ordu gözetiminde hatırı sayılır bir destek verdiği ve taahhütlerde bulunarak başarılı olma şansı tanıdığı ‘Azeri modeli’ de elbette çok çekici idi. Ama sonraki bölümde anlatılacağı üzere, Kürt milliyetçilerinin aniden bölgesel otonomi projesine yönelmelerinde, Sovyetlerin Kürtleri buna ikna etmesinden ve manipölasyonundan ve ‘Azeri modeli’nin çekiciliğinden çok daha önemli başka sebepler vardı. Bunlar Kürt toplumunun kendi yapısından kaynaklı sebeplerdi; İran Kürdistanı’ndaki milliyetçi siyasal sürecin tarihsel özgülüğüne derinden bağlı sebeplerdi.

Yeni Sovyet yaklaşımının üzerine inşa edildiği bölgesel otonomi projesinin başarılı olması iki temel koşula bağlıydı: birincisi,

yönünde bir izlenim yaratmaya bir şekilde devam ediyorlar.’ İngiliz Elçiliği, Moskova (FO 371/52702). Rusların Kürt ileri gelenlerini Bakü’ye davet etmesini bu bağlamda değerlendirmek belki de çok gerçekdışı bir algılama olmaz.

Komeley JK'nın teritoryal milliyetçilik siyasi programı ile tarımsal popülist reform programında değişiklik yapmak, ikincisi de, toprak sahibi sınıfı ve aşiret liderlerini milliyetçi siyasal sürece dahil etmektir. Bu konudaki mevcut veriler, savaşın bitmesinden önce ve kesin olarak 1944 başlarına kadar, Sovyet politikasının odak noktasının toprak sahibi sınıftan kentli milliyetçi güçlere kaymış olduğunu gösteriyor. Savaşın kaderinin değişmesi ve Almanların kısa bir süre sonra yenileceğinin netleşmesiyle birlikte Sovyet stratejisiindeki önemini büyük oranda kaybetmiş olsa da aşiret liderliği, yalnızca hesaba katılması gereken bir güç değil aynı zamanda Kürt topraklarındaki en güçlü siyasal birimdi ve askeri gücün neredeyse tamamı aşiret liderlerinin elindeydi. Bu nedenle toprak sahibi sınıftan vazgeçilemezdi ve Kürt otonomi projesinin yürütülmesi için aşiret liderlerinin bu sürece katılımının gerekli olduğu düşünülüyordu. Aşiret liderliği ile büyük ölçüde Komeley JK'nın temsil ettiği kentli milliyetçi güçler arasında etkin bir ittifak oluşturmak, 1944 yılının başlarından Ocak 1946'da Cumhuriyetin ilan edilmesine kadarki süreçte, Sovyetlerin İran Kürdistanı'ndaki diplomatik faaliyetlerinin temel hedefini oluşturmuş gibi görünmektedir.

ABD'nin resmi raporlarında da benzer ifadeler yer almaktadır. Bu raporlarda çeşitli biçimlerde tekrarlanan asıl nokta, Sovyetler Birliği'nin İran Kürdistanındaki gelişmelerle ilgili tek ve sistematik bir politikasının olmadığıdır. Başlarda, Sovyet siyasetinin öncelikli hedefi askeri sevkıyat yollarının korunmasıydı. Sovyetler bu amaçla, savaşa lojistik destek sağlanması bakımından tehdit oluşturan hasım veya potansiyel olarak hasım aşiretleri pasifleştirmeye ve manipüle etmeye girişti. Ancak bu politika, bölgesel statükoyu rahatsız edeceği korkusuyla, Kürtlere önemli siyasi ve askeri taahhütlerde bulunan bir politika değildi; bölgesel statükonun korunmasında, Kürtlerin milliyetçi emellerinin ve taleplerinin bastırılması -en azından Sadabad Paketi'nin imzalandığı 1937 yılından beri- bölge hükümetleri arasında önemli bir değerlendirme noktası idi. Bununla birlikte, Sovyetlerle işbirliğini tercih etmiş olan Kürt toprak ağaları ve aşiret liderleri, bu işbirliği konusunda özel bir çaba içinde değillerdi çünkü çok geçmeden, Sovyetlerin

gündeminde somut bir taahhüdün ve yardım etme düşüncesinin olmadığını anlamışlardı.²⁰

ABD resmi raporları ayrıca, otonomi planının uygulanmasından sonra, Sovyetlerin Mahabad Cumhuriyetine siyasi ve askeri desteğinin minimum düzeyde kaldığını ortaya koymaktadır. Sovyetler Birliği'nin, Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin yaşamasına en önemli katkısı, Kızıl Ordu birliklerini Saqız-Bane-Serdeşt hattının kuzeyinde sürekli bulundurması oldu. Bu, İran ordusunun, Cumhuriyet'in coğrafi yetki alanına girmesinde ve Mahabad'a doğru ilerlemesinde ciddi şekilde caydırıcı oldu. Ama Kızıl Ordu'nun sağladığı güvenlik ve Rusya'nın ekonomik, askeri ve kültürel alanlardaki yardımları, Cumhuriyet'in liderlerini, Sovyetler Birliğiyle olan ilişkilerini gözden geçirmekten ve Sovyetlerin Kürt otonomi projesiyle ilgili taahhütlerinin ve desteğinin koşulları konusunda yeniden bir değerlendirme yapmaktan alıkoymadı. Sovyet askeri birliklerinin çekilmesinin an meselesi olması nedeniyle daha da artan bu değerlendirme yapma eğilimine hem Azeri yönetimiyle hem de merkezi Tahran hükümetiyle olan ilişkilerin tekrar gözden geçirilmesi de dahildi.²¹

20 Mobley, Amerikan resmi kayıtlarına dayanarak, Sovyetlerin savaş sonrasındaki yardımlarının, özellikle de aşiret liderlerine yardımlarının niteliği ve kapsamını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Mobley ayrıca, Sovyetlerin 1945'e kadar, sonraları milliyetçilere yardım edecek olan aşiret liderlerinin önemli bir kesimi arasında belli ölçülerde nüfuz sahibi olmayı başardığını ifade ediyor. Şöyle diyor: "Savaştan sonra, Sovyetler, arta kalan nüfuzunu Kürt milliyetçileri için kullanma yoluna gitti. Aşiretler arasında güç kazanmaya çaba göstererek ve birkaç Kürt ileri gelenine moral ve maddi destek sağlama konusunda büyük sözler vererek Komela'ya ve daha sonra Kürt Demokratik Partisi'ne (İKDP) yardımcı oldu. Bu sözlerin çoğu kısa süre içinde yerine getirildi..." Mobley, Sovyetlerin Kürt milliyetçi hareketine askeri, lojistik ve siyasal desteğine ilişkin örneklerden söz ettikten sonra, aynı paragrafta şu sonuca varıyor: "Ancak, bu tür bir dış yardımın (SSCB yardımı) çok çok sınırlı olduğunu belirtmekte yarar var; Kürt milliyetçi hareketi bir momentum yakalamıştı ve bu hareketin ilham kaynağı SSCB değildi. Ancak Kürtler, Sovyetlerin İranlıları engellemesinden yarar sağladılar ve sonuçta bundan zarar görme pahasına da olsa, merkezi hükümete karşı istemeye istemeye Sovyet desteği almayı sürdürdüler..." (Mobley, 1979, age., s.20).

21 Bu konuda bkz. Yassin (1995, age.), Eagleton (1963, age.) ve Roosevelt (1947, age.)

ABD resmi raporlarının, Kürt-Sovyet ilişkilerinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin önemine vurgu yapması dikkate değer bir olgudur. Bu ilişkide iki temel mesele söz konusuydu: birincisi, Urmiye, Hoy ve Salmas kasabalarının yönetimi ve denetimi konusunda Kürt ve Azeri cumhuriyetleri arasındaki toprak anlaşmazlığı; ikincisi, Tudeh Partisi'nin de dahil olduğu, merkezi Tahran yönetimi ile Azeri Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin değişmesi. Her iki mesele de hem Tahran'daki Sovyet diplomatları açısından hem de Bakü ve Moskova'daki politikacılar ve karar vericiler açısından çok çok önemli konulardı.²²

İKDP'nin oluşum koşulları

Komeley JK siyasal bir örgüttü ve örgütün hedefleri, ulusal programında şu şekilde belirlenmişti: her şeyden önce birleşik bir Kürdistan'da ulusal bir devlet kurmak. Bu milliyetçi hedefler, Komela'ya kuruluşundan itibaren bir meşruiyet sağladı ve bu meşruiyet örgütün kendine yüklediği, mücadelenin öncüsü olma imajını desteklemiş oldu ve böylece milliyetçi stratejinin siyasal ve kurumsal gerekliliklerine ilişkin önemli bir mesele -Büyük Kürdistan'da milliyetçi siyasal süreç ve pratiklerin var olabilmesinin siyasal ve kurumsal koşulları meselesi- gölgede kaldı. Bu mesele Komeley JK'nın meşruiyetini ve ulusal birlik ve halk hareketi çağrısını doğrudan etkilemiş olsa da örgütün programında yer almamıştı. Meselenin özünde, Komela'nın kurumsal yapısını oluşturan siyasal otorite ve yönetim biçimiyle ilgili sorunlar yatıyordu ve bu sorunlar, Komela'nın üyeleriyle ilişki biçimi ve Büyük Kürdistan düşüncesinin kimler tarafından desteklendiğiyle ilgili sorunlardı.

Komeley JK yerel düzeyde faaliyet gösteren siyasal-entelektüel bir örgüt olarak kaldığından ve örgüte üyelik ve aldığı destek Mahabad ve çok yakınındaki yerleşim birimleriyle sınırlı olduğundan, siyasal otorite ve yönetim konusundaki sorunlar, örgütün meşruiyetine

22 Bkz. Mobley'in bu konuyu ayrıntılı olarak ele aldığı çalışmasının ilgili bölümleri, özellikle 3. Bölüm ve Sonuç Bölümü (Mobley 1979, age., s. 54-86 ve 88-92).

zarar vermeden kolaylıkla bertaraf edilebiliyordu. Ancak, örgütün bu konular üzerinde durmadan yaşayabilmesini sağlayan bu rahat koşullar uzun sürmedi. Geleneksel/kapitalizm öncesi toplumlarda modern kitle siyasetinin kurumsal ihtiyaçlarına cevap verebilmek için bu koşullar kısa sürede değişti.

Komeley JK'nın milliyetçi programı ve harekete geçme çağrısı, Mahabad halkına cazip geliyordu; geleneksel veya modern kentli küçük burjuva kesimlerden önemli sayıda insan ve ticaret burjuvazisinin alt ve orta tabakaları, katılmak veya destek olmak için örgüte akın ediyorlardı. 1943 yılı Nisan ayı ortalarına kadar, kaba- ca örgütün kuruluşundan altı ay sonra, örgüt, Mahabad'daki varlığını güçlendirmiş ve etki alanını Bokan, Bane, Saqız ve Serdeşt gibi güney ve batıdaki büyük kent merkezlerine kadar genişleterek Britanya'nın kontrolündeki bölgenin kuzeyinde kalan kesimde hatırı sayılır bir halk desteği ve yeni üyeler kazanmıştı.²³ Üye sayısının artması ve halk desteğinin büyümesi, başa çıkılması zor bir yönetim sorunu doğurdu. Diğer bütün siyasal örgütlenmelerde olduğu gibi demokratik siyaset yapmak, kitle tabanı edinmek ve halkın desteğini kazanmak isteyen Komeley JK da bu ciddi sorunla yüz yüze kaldı. Bu kaçınılmazdı. Komeley JK daha fazla, sadece üyelerden müteşekkil yerel bir siyasi örgüt olarak kalamazdı. Yönetim demek, resmi bir *otoritenin* olması ve bu otoritenin örgüt içindeki koşullarını ve araçlarını ortaya koyan bir dizi kural ve düzenlemenin olması demektir. Resmi otorite sorununun gündeme gelmesinin Komela'nın daha sonraki siyasal ve örgütsel gelişimi açısından ağır sonuçları oldu.

Modern kitle siyasetinin gerektirdiği bir kurumsal yapıya ihtiyaç duyulması, Komela'nın merkez üyelerinin, Nisan 1943'te merkezi

23 Bkz. Zebihi'nin 18. notta sözü edilen mektuplarında, Tebriz'deki Sovyet konsolosuna Komeley JK'nın amaçları, nüfuz alanı ve Kürdistan'daki faaliyetleri konusunda söyledikleri. Zebihi, Süleymaniye, Serdeşt ve Baneh'e kadar uzanan bir bölgede, örgütün siyasal etkinliği, desteği ve artan üye sayısı konusunda övünmektedir. Komela'nın etkinliğinin geniş bir alana yayıldığına ilişkin İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgeleri şurada bulunabilir: FO 371/52702.

bir yönetim komitesi seçmesini beraberinde getirdi. Yaygın olarak Abdülrahman Zebihî tarafından yönetildiğine inanılan bu komitenin kurulması, örgüt içinde siyasi otoritenin ve kurumsal hiyerarşinin ortaya çıkışına işaret ediyordu. Gayrı-resmi siyasi ilişkilerdeki kişisel ve ailesel bağlar ve ilişkiler yerini modern siyasal örgütlenmelerde görülen komuta ve itaat hiyerarşisine bırakmak ya da ona yenilmek zorundaydı. Diğer bir deyişle, Komeley JK yarı gizli siyasal-entelektüel bir örgütten siyasal bir yönetime, aynı düşüncede insanların oluşturduğu gevşek bir siyasal gruplaşmadan örgütlü bir siyasal partiye geçişin ilk aşamalarını yaşıyordu. Yılın sonuna doğru, Komeley JK'nın kent merkezlerinde bir patlama yaratmaya hazır olduğu ve Kürt bölgelerinin kuzey ve kuzeybatı kesimlerindeki kırsal bölgede önemli başarılar elde ettiği dönemde bu yönde daha da yoğun bir değişim yaşandı.²⁴

1944 yılı başlarında, üye sayısındaki artış ve genişleyen kitle tabanı, örgütün meşruiyet zeminini milliyetçi ideolojiden siyasi pratiğe kaydırmıştı; örgütün kurumsal yapısının, siyasi yetkinin nasıl kullanılacağına ve söz konusu yetkinin kullanım prosedürünün daha net bir şekilde tanımlanması için merkez komite üzerindeki baskılar artıyordu. Komeley JK'nın ideolojik retorığının çekirdeğini oluşturan milliyetçi-halkçı programı, o güne kadar halk tarafından kabul görmüştü; halkın örgüte bakışının temeli bu siyaset idi. Bu değişim, modern siyaset doğrultusunda bir adım daha atıldığının işaretiydi. Yeni yeni ortaya çıkan bu milliyetçi hareket, modernitenin etkisi altına çoktan girmiş gibi görünüyordu.

Ama böyle olmadı. Siyasal otorite ve liderlik meselesinin milliyetçi hareketin Aşıl topuğu olduğu ortaya çıkmıştı; bu mesele, hareketi, geleneksel toplumsal ilişkiler ve ilksel bağlılıklar batağına sürüklemişti. Hareketin popüler demokratik bakımdan geliştiğinin göstergesi olan meşruiyet zeminindeki bu değişim, siyasal otorite koşullarının artık sadece parti örgütlenmesi ile sınırlı olmayacağı

24 Bu yönetim komitesinin oluşumu ve daha sonra Komeley JK'nın daha geniş bir bölgesel tabana ve daha çok sayıda üyesi olan modern bir siyasal örgütte dönüşümü konusunda bkz. A. Kerimi (1999, age.) ve H. Gohery (1999, age., özellikle s. 20-52). Her iki yazar da çalışmalarında bu gelişmeye çeşitli şekillerde ama birbirinden çok farklı olarak ve ilk akla gelen nedenleri ve uzun dönem sonuçları üzerinde durmayarak değinmektedirler.

anlamına geliyordu. Bu koşullar, halen baskın olarak kapitalizm öncesi niteliklere sahip ve toplumsal olarak gelenekçi İran Kürt toplumunun sosyal ve ekonomik yapısı ve kültürel örgütlenmesine de sıkı sıkıya bağlıydı. Sosyo-ekonomik yapılanmalarda geriletici kapitalizm öncesi ilişkilerin ağırlıkta olması ve siyasal otoritenin kültürel örgütlenme biçimi, 'modernitenin harekete geçirici gücü'nü kolayca etkisiz hale getirdi. Gelişmekte olan milliyetçi siyasal süreçte halkın benimsediği din, ilksel bağlılıklar ve yerel gelenekler, siyasal meşruiyet açısından vazgeçilmez olmaya devam etti.

Hızla güç kazanan Komeley JK liderliği, üye sayısındaki artış, örgütsel genişleme ve büyüyen kitle desteği ortamında, siyasal otoritesini desteklemeleri için geleneksel güçlere çağrı yapmayı gerekli gördü. Örgüt ne kadar güç kazandıysa ve popüler olduysa, geleneksel güçlere ve kurumlara da o kadar açık hale geldi. Bu nedenle, Komeley JK'nın toprak sahibi sınıfa ve aşiret liderliğine işbirliği önerisinde bulunması sürpriz değildi. Komeley JK, 1944 başlarına gelindiğinde, milliyetçi projeye bağlılıklarını açıklamış ve İran'ın siyasal ve askeri otoriteleriyle açık bir işbirliğine gitmekten kaçınmış Kürt toprak sahibi sınıf, aşiret liderliği, ticaret burjuvazisinin ve ileri gelen din adamlarının çeşitli kesimleri ile oldukça güçlü siyasal ve kurumsal ilişkiler kurmuştu. Büyük toprak sahipleri ve aşiret liderleri de Komela'nın işbirliği önerisini memnuniyetle karşıladılar; Komeley JK'nın kentli kitleler arasında popüleritesinin artmasından duydukları korku, örgütün tarımsal popülizm söylemine olan nefretlerini aşıyordu.²⁵

Komeley JK'nın Kürt toprak ağaları ve aşiret liderlerine yaklaşması ve kent merkezlerindeki geleneksel pre-kapitalist güçlere ve

25 Komeley JK ile nispeten daha az muhafazakâr aşiret ağaları ve kentli Kürt ileri gelenleri arasındaki ilişkilerin ısınması konusunda İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgelerinde çeşitli şekillerde yer alan bilgiler bundan önceki notlarda yer almaktadır. İkincil kaynaklarda da bu konuda bilgi vardır; örneğin bkz. Eagleton (1963, age.) ve Roosevelt (1947, age.). Söylemsel bakımdan Komela'nın aşiret mensubu toprak sahipleriyle uzlaşması, aynı zamanda toprak sahibi sınıfı temsil etme yönünde bir konum değişikliğini de gerektiriyordu; tepkisel ve homojen bir bloktan daha heterojen ve farklı siyasal pozisyonlar alan, farklı fraksiyonları da bünyesinde barındıran çeşitlenmiş bir siyasal güce kaymayı da gerektiriyordu. Toprak sahibi sınıfa yönelik tutumun değiştiğine ilişkin ilk işaretler, 18. Notta sözü edilen, Zebih'i'nin Tebriz'deki Sovyet konsolosuyla yazışmalarında görülebilmektedir.

ilişkilere giderek daha fazla dayanması, Kürt toplumunun siyasal otorite yapısını ve meşruiyetinin eksenini, ilksel ilişkilerin ve dinin oluşturduğunun açık bir kanıtıydı. Bu güçler ve ilişki biçimleri Komeley JK'nın siyasal faaliyetlerinin koşullarını belirledi; örgütün, modern siyasal zeminlerde gelişmekte olan ulusal kimliği güçlendirme çabalarını zayıflattı. Komeley JK milliyetçi siyaset için demokratik bir halk tabanı yaratmayı başardıysa da, İran Kürt toplumunun pre-kapitalist yapısı, örgütün genişleyen etki alanında modern bir siyasal otorite ve yönetim oluşturma çabalarını olumsuz etkiledi. *Niştiman*'ın söylemindeki 'milliyetçi siyaset' ve 'milliyetçi tarih'in öznelere olan 'Kürt halkı' ve 'Kürt ulusu' arasındaki kavramsal ayrım, baskın olarak kapitalizm öncesi niteliklere sahip bir toplumda popüler siyasal süreçlerin gerekliliklerine feda edilerek, siyasal zeminini hızla kaybediyordu.

Komeley JK'nın ideolojik söylemi ile siyasal pratiği arasındaki farkın büyümesi, Kürt toplumundaki siyasal otorite ve yönetim yapısında geleneksel toplumsal güçlerin, özellikle de aşiret liderliğinin öneminin arttığını gösteriyordu. Milliyetçi hareketin siyasal gelişimi ve bölge geneline yayılması, siyasi ve askeri yönetim kabiliyeti olan etkin bir örgüt yaratma ihtiyacının artması, Komeley JK liderliğini, örgütün siyasi programında yeni bazı düzenlemeler yapmak zorunda bıraktı. Milliyetçi hareketin gelişmesi için ödenen bedel, geleneksel güçlerle işbirliği yapmaktı ve bu işbirliği, Qazi Muhammed'in ünlenmesine ve daha sonra, Ağustos 1945'te Komeley JK'nın İKDP'ye dönüşmesine zemin hazırladı.

Komeley JK'nın kaderi, geleneksel/pre-kapitalist toplumsal yapılarda ortaya çıkan modern milliyetçiliğin tehlikelerinin çarpıcı bir örneği idi. Bu örgüt, modern milliyetçi bir siyasal sürecin ideolojik zeminine sahipti ama bu sürecin siyasal ve kurumsal gerekliliklerinin getirdiği baskılar karşısında varlığını sürdüremedi. Ülke çapında kurumsal bir tabana sahip merkezi bir siyasal otorite ihtiyacının artması, Komeley JK'nın yerel örgütsel yapısıyla ve yarı-siyasal liderlik biçimiyle çelişir hale geldi. Sovyet devletinin stratejik ve güvenlikle ilgili çıkarları ile Kürt toprak sahibi sınıfın ekonomik ve siyasi çıkarlarının istemeyerek de olsa çakıştığı, istisnai bir ta-

rihsel kavşak noktasında olunması, bu sürecin sonucunu belirledi. İKDP'nin doğuşu ve parti liderliğinin daha sonra otonomiden yana bir siyasi projeyi benimsemesi, İran'da egemen olarak pre-kapitalist niteliklere sahip Kürt toplumunun modern milliyetçilik siyasetinin parametrelerini belirleyen çelişkilerin giderilmesinde siyasi bir 'çözüm' olacaktı.

Üçüncü Bölüm

Mahabad Cumhuriyeti

Siyasal iktidarın oluşumu ve yapısı

22 Ocak 1946'da kurulan Mahabad Cumhuriyeti, bu tarihten altı ay önce, Cumhuriyet'i kuran İKDP'nin de oluşmasını sağlamış olan sosyal ve siyasal koşulların bir ürünüydü. Kısa ömürlü Cumhuriyet'in kurumsal yapısı da İKDP tarafından oluşturuldu. Mahabad Cumhuriyeti, İKDP'nin siyasal otoritesinin kurumsal bir biçim almış hali gibiydi; Cumhuriyet'in fiili yaşam alanı, esas olarak Mahabad idi ama Boka, Bane, Serdeşt gibi şehirlerin yanı sıra, Nake ve Uşnû gibi daha küçük kent merkezlerini içine alacak şekilde güney ve güney-batıya doğru da uzanıyordu. Cumhuriyet, Sovyet Bölgesi'nin varlığının sağladığı güvenli ortamda kuruldu. Kızıl Ordu'nun Saqız-Bane hattının kuzeyindeki varlığı, İran ordusunu Cumhuriyet'in resmi yetki alanının dışında tutmakta etkin bir set görevi görüyordu ve bu durum, daha sonra görüleceği üzere, sadece Cumhuriyet'in oluşumunda değil aynı zamanda çeşitli toplumsal güçlerin siyasal anlamda Cumhuriyet'e yönelmesinde de önemli bir faktördü. Cumhuriyet'in merkezi Mahabad şehri idi ve

Mahabad, Sovyet bölgesinin (Miyandeab'dan Serdeşt'e kadar uzanan) tamamen dışında kalıyordu.¹

Cumhuriyet'in resmi ilanının, Kürt ileri gelenlerinin Bakü ziyaretinin ardından gerçekleşmiş olması, genellikle, Kürt delegasyonunun 1945 yılı Eylül ayı sonlarında Azeri Sovyet Cumhuriyeti başkanı Bakırov'la görüşmesi sonrasında Kürt Cumhuriyeti düşüncesinin doğduğu şeklindeki ve geniş kesimlerce benimsenen görüşü destekleyici bir durum olarak algılanmaktadır. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin resmi tutumunu temsil eden Bakırov'un, bu ziyaret üzerine Qazi Muhammed'i, Batı Azerbaycan'da nihai aşamada İran'dan ayrılıp tam bağımsızlık hedefleyen özerk bir Kürt cumhuriyeti kur-

- 1 Cumhuriyet'in nüfusu, tartışmalı üç şehir, Urmiye, Hoy ve Salmas hariç, yetki alanı dahilinde yaşayan insan sayısı, Qazi Muhammed tarafından 700.000-800.000 olarak tahmin edilmiştir (bakınız, Azeri demokrat bir gazete olan *Rehber*'de Qazi ile yapılan röportajın Kürtçe çevirisi, Kurdistan'da yayımlandı; sayı:69, 28 Temmuz 1946). 1955'ten önce İran'da resmi nüfus sayımı yapılmamış olması, Qazi Muhammed'in verdiği sayının doğru olup olmadığının araştırılmasını zorlaştırıyor. Bununla birlikte, o döneme ilişkin, şehir ve kasaba nüfuslarına dair daha sonra başkaları tarafından verilen rakamlar, Qazi Muhammed'in Cumhuriyet sınırları içindeki nüfusu, olduğundan fazla tahmin etmiş olduğunu ve Cumhuriyet'in nüfusunun 500.000 kadar olmasının daha gerçekçi olduğunu göstermektedir. Örneğin Eagleton, Cumhuriyet yönetimi altında Mahabad nüfusunun 16.000 olduğu tahmininde bulunmaktadır (Eagleton 1963, age. s.; ayrıca bkz. Seyyid Muhammed Samedi'nin yayımlanmamış çalışması, *Negahi be Tarikhe Mahabad/Mahabad Tarihine Kısa Bir Bakış*, 1996). Samedi'nin bu çalışması aynı başlık altında 1999'da Mahabad'da yayımlandı. *Rehber*'de Qazi Muhammed'le yapılan röportajda Qazi'nin Cumhuriyet'in yetki alanı ve sınırlarına ilişkin bir soruya cevabında 'hareketimizin merkezden [Mahabad'dan] çevredeki Maku, Şapur (Salmas), Hoy, Rızaiye (Urmiye), Uşno, Senduz (Şahin Dez), Saqız ve Serdeşt'e kadar yayıldığı bir gerçektir' diyor. Buradaki 'çevre' kelimesi, Azeri demokrat yönetimle, Urmiye, Hoy ve Salmas konusunda yaşanan anlaşmazlığa değinmekten kaçınmak amacıyla dikkatle seçilmiş bir kelimedir. Bu konuda daha fazla ayrıntı için bkz. 2. Not. Bununla birlikte, çeşitli hükümet bakanlıklarının ve müdirlüklerinin, özellikle ekonomik ve mali konularda yaptıkları ve Kurdistan'da yayımlanan açıklamaları, Cumhuriyet'in yetki alanının kuzey ve kuzeybatıda Nakade, Uşno ve Hana'ya kadar, güney ve güneybatıda Bukan ve Bane'ye, güneybatıda Serdeşt'e kadar uzandığını açıkça ortaya koymaktadır. Bkz. Mahabad'daki Gümrük Müdürü Fehimi'nin 1946 yılı Mart ayı sonlarında, Nakade ve Hana'daki yerel ofislere başkanlık edecek görevlilerin atanmasına ilişkin yaptığı açıklama, *Kurdistan* sayı 28, 27 Mart 1946. Özellikle mali ve askeri alandaki benzer talimat ve kamuoyu açıklamaları için bkz. İzzat, 1987, age. ve Emin, 1993, age.

mayı planlamak üzere yönlendirmiş olduğu söylenmektedir. Bu bakış açısına göre, İKDP, ilham kaynağının Sovyetler olduğu bu planı gerçekleştirmenin bir aracı olarak ve bu görevi yerine getirmek üzere kuruldu. Önceki bölümde ele alındığı üzere, 1944 sonlarında ve 1945 başlarında Sovyet dış politikasının amaç ve hedeflerinde bir değişim yaşandığından, bu değişimin ardından Sovyetlerin İran'daki Kürt sorununa yaklaşımının da değiştiğinden söz edilerek çeşitli siyasal ve ideolojik bağlamlar içinde çeşitli şekillerde ifade edilen bu senaryoya genel olarak inanılmaktadır. Buna göre, İkinci Dünya Savaşı sona yaklaşırken ve Sovyetler Birliği'nin faşizme karşı zafer kazandığı konusunda kendine olan güveni pekişiyorken, Sovyetler Birliği, bu meseleyle ilgili muhafazakâr yaklaşımında değişiklik yapmaya ve yaklaşmakta olan soğuk savaş bağlamında, İran'da Kürt milliyetçiliğini teşvik etmeye karar verdi.

Sovyet dış politikasının amaç ve hedefleri ile Sovyetlerin İran'daki Kürt sorununa yaklaşımındaki değişim bir yana, bu senaryo, doğruluğuna ciddi şekilde gölge düşüren tarihsel hatalar ve tutarsızlıklar nedeniyle de zayıf bir senaryodur. Daha önce işaret edildiği üzere, Sovyetlerin Kürdistan'daki yeni stratejisinin siyasal ve örgütsel bir aracı olarak kurulduğu söylenen İKDP, 15 Ağustos 1945'te kuruldu; bu, aynı yılın Eylül ayı sonlarında gerçekleşen, Kürt heyetinin Bakü'yü ikinci ziyaretinden öncedir. Daha da ötesi, bildiğim kadarıyla, Bakü'deki Sovyet ev sahipleriyle Kürt heyeti arasındaki görüşmelerin kaydı yoktur; bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurulmasına yönelik bir adım olarak İran Kürdistanı'nda özerk bir Kürt Cumhuriyeti kurulmasına dair bir plan olduğu yönünde hiçbir işaret de yoktur. Aslında bu görüşmelere dair mevcut açıklamalar büyük oranda başka kaynaklara dayanmaktadır ve bu açıklamaların inandırıcı olmadıkları söylenemese de güvenilir olmaktan uzak olduklarını söylemek mümkündür. Örneğin Eagleton, büyük ihtimalle Kürt delegasyonunda yer almış bazı kişilerden, tahminen Kasım Ağa İlhanizade gibi aşiret şeflerinden aldığı bilgilerle bu görüşmenin nasıl olduğundan söz etmektedir. Buna göre, Kürt liderliği, bağımsız bir Kürt devleti kurmak için Bakırov'dan yardım istedi. Bu yardım talebine karşılık Bakırov, bağımsız bir Kürt devletinin

kurulması, Sovyetler Birliği'nin taahhüt ettiği genel bir siyasi hedef olsa da Kürtlere sabırlı olmalarını, şu anda Azeri davasına öncelik verilmesi gerektiğini, bu sırada da Kürtlerin, İran'daki özerk Azeri devletinin hukuksal-siyasal çerçevesi içinde kendi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaları gerektiğini söyledi. Eagleton, Kürtlerin Bakırov'un bu söylemine karşı çıktıklarını ve ayrı bir Kürt devleti kurma isteklerinde ısrar ettiklerini, bunun üzerine Bakırov'un 'Sovyetler Birliği var olduğu sürece Kürtler mutlaka bağımsızlıklarına kavuşacaklardır' demek zorunda kaldığını belirtmektedir (1963, age., s.44). Eagleton, Bakırov'un aynı toplantıda Komeley JK'nın artık gerekli olmadığını; kapatılması ve İKDP'nin onun yerini alması gerektiğini söylediğini belirtmektedir. Dolayısıyla, Eagleton'a göre, Komeley JK'nın İKDP'ye dönüşümü, Kasım 1945'te gerçekleşmiştir (age., s.45).

Ama burada, olayların sıralanması (daha önce ifade edildiği üzere Zebihi ve Nebez'in de aynı fikirde oldukları) sorunludur. Mevcut kanıtların işaret ettiği gibi, eğer İKDP Ağustos ayı ortalarında kurulmuşsa bu, ikinci Bakü ziyaretinde örgütün zaten var olduğu anlamına gelir; o halde söz konusu toplantıda Bakırov'un böyle bir partinin kuruluşunu konuşmaya gerek duymaması gerekirdi. Bu durumda sadece, Ağustos ayı ortalarından itibaren, yeni kurulmuş olan İKDP'nin varlığının yanı sıra halen faaliyetlerini sürdüren Komeley JK'nın kapatılmasını isteyebilirdi; ve dolayısıyla sadece Komeley JK'nın feshedilmesi ve Kasım ayı ortalarında Mahabad'da ilan edilen İKDP'ye dahil edilmesi gündeme gelebilirdi. Ama eğer Eagleton'un söyledikleri doğruysa ve eğer İKDP gerçekten de Bakırov'un emriyle Kasım 1945'te kurulduysa, Eagleton'un, Bakırov'un özerk bir Kürt devleti kurulmasına karşı olduğu yönündeki düşüncesinden hareketle, Bakırov'un neden popüler bir siyasal parti kurmak istediği sorusu ortaya çıkar. Diğer bir deyişle, eğer Bakırov özerkliğe baştan karşı idiyse, özerk bir Kürt cumhuriyeti kurulmasına olanak sağlamak amacıyla neden Kürtlerin popüler bir siyasal parti kurmaları gerektiğini söylesin? Eğer Bakırov gerçekten de İKDP'nin kurulması emrini verdiyse, bununla, kurulacak partinin, Azeri yönetimi altındaki yerel Kürt yönetiminin bir aracı

olmasının amaçlandığı sonucuna varmak mantıklı olur; Bakırov'un Bakü'deki toplantıda Kürt delegasyonuna açık bir dille önerdiği üzere, Kürdistan yönetiminin İran dahilindeki Azeri özerk yönetiminin ayrılmaz bir parçası olmasını sağlamak amaçlanmıştır.

Bu, İran'daki Sovyet yetkililerinin Cumhuriyet'in oluşumuna tepkisi ile de doğrulanmaktadır. İKDP Kasım ayında kurulmuş olsun ya da olmasın, Sovyetlerin Cumhuriyet'in kuruluşuna tepkisi, Mahabad merkezli özerk bir Kürt hükümeti kurmayı hedefleyen halkçı milliyetçi talepleri temsil eden bir partinin hedeflenmediğini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Aslında Eagleton, Kürt milliyetçilerinin Cumhuriyet ilan etmelerinden Sovyetlerin hoşnut olmadığını ifade eden tek yazardır. İKDP yönetiminde yer alan Qazi Muhammed ve yandaşları, Pişeveri ve onun Sovyet danışmanları tarafından Kürt otonomi planı üzerinde durmamaları ve Tahran'daki merkezi hükümet tarafından kısa bir süre sonra tanınacak olan Azeri Cumhuriyetinin hükümlerlik alanı kapsamında kalmaları gerektiği konusunda önceden uyarılmışlardır (1963, age., s. 60-61). Özerk bir hükümet kurmayı amaçlayan Kürt milliyetçi taleplerine Sovyet ve Azeri muhalefeti, 12 Kasım 1945'te Azeri Demokratik Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden önce, aynı yılın Eylül ayı sonlarında gerçekleşen, Kürt heyetinin Bakü ziyareti sonrasında, üzerinde anlaşmaya varılmış resmi bir tutum gibi görünmektedir. İKDP'yi temsil eden Kürt heyetinin, 12 Kasım 1945'teki Azerbaycan Ulusal Meclisi'nin açılışında, içinde bulundukları konuma gösterdikleri tepkiye tanık olan Eagleton'un söylediklerine bakalım:

Kürt heyeti... kısa süre içinde Meclis'te "ayrı bir Kürdistan'ın temsilcileri olarak değil de, diğer herkes gibi belirli bir bölgeden seçilip gelen vekiller olarak" bulunduklarını anladılar. Kısa süre içinde, yeni düzenlemeler çerçevesinde Kürdistan'ın, Azerbaycan Eyalet Meclisi'nin altında sadece bir kent meclisine sahip olacağını anladılar. Kürtler hoşnutsuzluklarını Mahabad'da ortaya koydular. ... (age., s. 60).

Kürt milliyetçi hareketinin özerk bir yönetim kurma isteğine

Sovyet ve Azeri yönetimlerinin muhalefet etmesi, İKDP liderliğinde bir gedik açtı. Sovyet ve Azeri yönetimlerinin bu muhalefeti, Sovyetlerin Azeri Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak kalmaları önerisini kabul etmeye hazır ılımlılar ile Sovyetlerin bu önerisine karşı çıkan ve hukuki yetkilere sahip Mahabad merkezli özerk bir Kürt Cumhuriyeti ilan etmek isteyen radikaller arasında bir bölünme yarattı. Aralarında Qazi Muhammed'in de olduğu ılımlılar azınlıktaydı. Ama Kürtlerin yaşadıkları topraklarda ayrı bir özerk yönetim talebini desteklemek üzere halkın yönetime el koyduğu 17 Aralık, radikal milliyetçilerin gerçek bir galibiyet sağladıkları gündü. Eagleton, Kürt Cumhuriyeti'nin oluşum tarihinde hayati önemdeki bu anı şu şekilde ifade etmektedir:

Parti üyeleri arasında yapılan bir toplantı, İran yönetiminin Mahabad'daki kalıntılarından olan Adliye Sarayı'na doğru bir yürüyüşe dönüştü. Toplanan kalabalık, binanın ateşe verilmesi gerektiğini söylüyordu ama sonra ortama itidal hakim oldu ve bunun yerine binanın ön cephesinden armalar söküldü ve binanın çatısına Kürt bayrağı dikildi (age., s. 61).

Özerk bir cumhuriyet kurma yönündeki milliyetçi emellere halkın kapsamlı ve güçlü şekilde destek vermesi, İKDP liderliğindeki ılımlıları, sürpriz bir şekilde özellikle Qazi Muhammed'i çok şaşırtmış olmalı. Bu durum, Qazi Muhammed'in Sovyet desteği konusundaki kuşkularını gidermediyse de, güçlü aşiret liderlerinin milliyetçi bir projeye muhtemel tepkileri hakkındaki tereddütlerini yeniden gözden geçirmesine neden oldu. Milliyetçi nitelikte özerk bir yönetim kurma talebi artık halkın desteğini alan demokratik bir yapıya sahipti ve bu özelliği, aşiretlerden gelen muhalefeti dengelemekte ve Azeri demokratlardan gelecek muhalefeti susturmakta kullanılabiliyordu. Qazi Muhammed, aşiret ağalarının böylesi bir özerk yönetimi desteklediğini ve Azerilerin de zımnen desteklediklerini Sovyetlerin anlaması halinde, bu emrivaki hareketin onlara kabul ettirilebileceğini düşünüyordu. Sovyetlerin Kürt Cumhuriyeti'ni onaylaması, hem hasım Azeri demokratları hem de

harekete karşı olan aşiret liderlerini, Cumhuriyet karşıtı tutumlarını açık bir muhalefetten gönülsüz de olsa bir kabule dönüştürmelerinde ikna edici olabilirdi. Qazi Muhammed'in bu hesabı doğru çıktı ama sadece kısa bir süre için... Ne Azeri demokratların ne de Kürt aşiret ağalarının, Kızıl Ordu'nun Kürdistan'ı terk ettiği Mayıs 1946'dan sonra, halkın desteğini alan demokratik milliyetçi projeye saygılı olmak için bir sebepleri kalmadı.

Aralık ayının sonlarına gelindiğinde, Qazi Muhammed'in Sovyet ve Azeri muhalefetine karşı çıkmaya ve Kürdistan'da özerk bir Cumhuriyet ilan etmeye karar vermiş olduğu, gelecekte kurulacak özerk Kürdistan ile Birleşik Krallık arasında resmi bir ilişki kurmanın ne derece mümkün olduğunu görmek amacıyla Tebriz'deki İngiliz Konsolosluguyla iletişim kurmaya karar vermesinden açıkça görülmektedir.² Konsolosluk, milliyetçi davayı teşvik etme olarak algılanabilecek her türlü davranıştan titizlikle kaçınarak ve söz konusu dönemde İran'daki İngiliz dış politikasının genel çizgisi doğrultusunda hareket ederek Qazi Muhammed'e muğlak bir karşılık verdi. İngilizlerin bu tepkisi, Qazi Muhammed ile İKDP yönetimindeki arkadaşlarının, bu milliyetçi dava için uluslararası destek bulma çabalarını -bunun hemen hemen hiçbir yararı olmadıysa da- engelleyen bir etki yaratmamış gibi görünmektedir. Hedef, Cumhuriyet'in resmi olarak ilan edilmesinden önce mümkün olduğunca fazla destek ve yardım almayı başarmak ve böylece kamuoyunun Cumhuriyet'i tanımasını ve onaylamasını reddetmenin zor olacağı bir ortamda Tebriz'deki Sovyet otoritelerinin, Pişeveri ile Azerbaycan Demokratik Partisi yönetimindeki yardımcılarının

2 Bu konuya değinen Eagleton, Qazi Muhammed'in, Abdurrahman Zebihî ile Ali Reyhani'yi İngiliz Konsolosluguyla ilişki kurmakla görevlendirdiğini ve İKDP'nin Kürdistan'da özerk bir cumhuriyet kurma kararı vermesi konusunda onları bilgilendirdiğini ifade etmektedir (1963, age., s.61). Söz konusu kişiler İngiliz Konsolosluguyla pekâlâ böyle bir ilişki kurmuş olabilirler ama Eagleton'un, Zebihî'nin bu ilişkideki rolüne dair söyledikleri temelsizdir. Mevcut veriler Zebihî'nin Haziran 1945'te Tahrân'da tutuklanmış olduğunu ve yaklaşık 8 ay Tahrân'da hapis yattığını göstermektedir. Zebihî, Şubat ayının sonlarında, Cumhuriyet'in ilan edilişinden bir süre sonra serbest bırakılmıştır. Bkz. Zebihî'nin serbest bırakılmasına ilişkin *Kurdistan'da yer alan haberler*, *Kurdistan* sayı 14, 13 Şubat 1946.

karşısına çıkmaktı. İKDP liderliğinin, iyi niyetini ve desteğini garanti etmeye çalıştığı asıl güç Amerika Birleşik Devletleri'ydi. İKDP liderliği, ABD'yi, uluslararası arenada yükselen bir güç; bölgede giderek daha fazla stratejik çıkarları olan ama Büyük Kürdistan'ın farklı parçalarını yöneten ve kendi yönetimleri altındaki Kürtlere baskı uygulayan ülkelerle tarihsel, siyasal ve ekonomik bağları olmayan bir güç olarak görüyordu. Erken dönem Amerikan anti-sömürgecilik tarihi ve ayrıca ulusların kendi kaderini tayin etme (Şeyh Mahmud'dan Hoybûn'a kadar Kürt milliyetçilerinin hayallerinin ilham kaynağı olan) hakkını meşrulaştıran Wilson'un 14 Noktası, ulusal hafızada halen tazeliğini koruyordu. İKDP liderliği Amerikan desteğini garanti etmeyi çok istemiş olsa da, Kürt liderlerinin Azerbaycan ve Tahran'daki Amerikan kordiplomatik çevrelere yaklaşma çabası sonuç vermedi (Yassin, 1995, age.), (Roosevelt 1947, age.).

Özerk bir Kürt yönetimi fikrine büyük kent merkezlerinde gösterilen destek ve İKDP merkez komitesindeki radikal milliyetçilerin giderek artan baskıları, Qazi Muhammed'i ve parti içindeki daha ılımlı arkadaşlarını gidişata ayak uydurmakta ve hem Sovyetlerin tavsiyelerine hem de Pişeveri'nin örtülü tehditlerine karşı çıkmaya hazırlamakta ikna edici oldu. Merkez komite ile parti hiyerarşisinin alt kademelerinde yer alan radikal milliyetçiler, modern ya da geleneksel yaşam tarzına sahip, çağdaş bir eğitimden geçmiş, küçük burjuva kökenli, genç nesil kentli Kürtlerden oluşuyordu. Radikal milliyetçilerin çoğu, Rıza Şah rejiminin yıkılmasından sonra Tahran'da ve diğer büyük kent merkezlerinde kamusal alanın varlığına işaret eden liberal ve sosyal demokrat söylemin içinde yer alıyordu. Bu kesim kendisini milliyetçi dava ile özdeşleştiriyordu ama bu, liberal ve sosyal demokrat söylem ve pratiklerle bir özdeşleşme idi ve sahip oldukları Kürt kimliğinin etnik boyutunu asıl olarak modern siyasal bir bağlamda temellendirmelerine yarıyordu. İKDP içindeki radikal milliyetçiler için Kürt kimliğinin siyasal ve kültürel ifadesi, bağımsızlık ve otonomi idealine ve bunun hukuki-siyasal çerçevesine sıkı sıkıya bağlıydı. Kendilerini Kürt milliyetçisi olarak algılamalarının merkezini, Kürtlerin kendi kendini yönetmesi fikrine siyasal ve entelektüel bağlılıkları oluşturuyordu.

Bu bağıllık, dönemin dış siyasal ve kültürel etki dalgaları karşısında, özellikle Tudeh Partisi'nin Marksizmi ve Azeri demokratların etnik-kolektivizmi karşısında durabilmelerini sağlıyor ve bu kesimlerin geniş anlamda siyasal ve ideolojik alanda artan etkilerine karşı çıkma gücü veriyordu. Kürt milliyetçileri, milliyetçi davaya siyasal bağıllıklarından giderek daha fazla güç alarak, söz konusu güçlü siyasal ve ideolojik akımları zorlanmadan aştılar. Kendi kendini yönetme milliyetçi davasını durmaksızın sürdürmeye devam ettiler; bu davayı düşünmekten ve gerçekleştirmek için mücadele etmekten hiçbir zaman vazgeçmediler.

Milliyetçilerin, Sovyet ve Azeri tepkileri konusundaki kaygıları, 22 Ocak 1946'da Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile sona ermedi. İKDP merkez komitesinde baş gösteren anlaşmazlıklar ve gerilimler de -özellikle savunma, ekonomi ve merkezi hükümetle ilişkilerle ilgili konularda- hiç azalmadan, Kürt Cumhuriyeti'nin kısa ama olaylı ömrünün son anına kadar devam etti. Qazi Muhammed'in Sovyetlerin Cumhuriyet'in ilanına tepkisi konusundaki hesapları bir konu haricinde doğru çıktı. Qazi Muhammed, bir emrivaki ile karşılaşan Tebriz'deki Sovyet otoritelerinin, çok gönülsüzce ve memnuniyetsizce de olsa ve Azeri Cumhuriyeti ile bütünleşme değilse bile birleşme konusunda ısrar etmeyi sürdürseler de, Kürt Cumhuriyeti gerçeğini kabul etmek zorunda kalacaklarına inanmakta haklıydı (Eagleton 1963, age. s.60-61). Qazi'nin, Pişeveri'nin Azeri Cumhuriyeti ile birleşme önerisini kabul etmemesi, 4 Şubat 1946'da, Kermanşah'taki İngiliz Konsolosluğu'ndan Tahran'daki konsolosluğa rapor edilmiştir: "Qazi, Cumhuriyet'i kuruyor ve Azeri demokratların hâkimiyetindeki yerel hükümetin teklifini reddediyor ve Azeriler de bu durumu gönülsüzce kabul ediyorlar."³ Sovyetlerin Kürt Cumhuriyeti'ni kabul ettiğine ve Azerilerin hoşnutsuzluğuna ilişkin haberler, 8 Şubat 1946'da Tebriz'deki İngiliz Konsolosluğundan Tahran'daki konsolosluğa şu ifadelerle iletilmiştir:

1. Pişeveri hâlâ özerk Kürt yönetimini Azerbaycan ulusal hükü-

meti kapsamına almayı umut ediyor ama Qazi Muhammed tam bağımsızlık talep ediyor. Tam bir Rus desteği olmadıkça bunu başarma ihtimali zayıf. 2. Kürtler sadece Miyandeab ile Serdeşt'i değil ayrıca Hoy, Maku ve Rızaiye dahil Batı Azerbaycan'ı da istiyorlar. Pişeveri'nin Rızaiye'yi vermeyi kabul edeceğine ama diğer iki şehri vermeyeceğine dair işaretler var.⁴

Sovyetlerin Kürt Cumhuriyeti gerçeğini kabul ediyor olması, Pişeveri'nin planına yenik düşmesi için İKDP'ye baskı yapmaktan vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. İKDP liderliği ve Kürt halkı, Sovyetlerin Cumhuriyet'e onayının sadece taktiksel bir onay olduğunu kısa sürede anladı. Tebriz'deki Sovyet yetkilileri, Kürt Cumhuriyeti gerçeğini sırf Kürt milliyetçilerine Azerilerin planını -Kürtlerin, Azeri Cumhuriyeti'nin bir parçası olması ve İran egemenliği altında yerel Azeri yönetimi dahilinde yaşaması- kabul etme konusunda baskı yapmayı sürdürmek için kabul etmişlerdi. Milliyetçi davayı destekledikleri ve bu davayı dış saldırılara karşı korumayı amaçladıkları konusunda İKDP'yi ve Kürt kamuoyunu ikna etmeye çalışan "tatlı dilliler" de Sovyetlerin bu baskı politikasının bir parçasıydılar. Şubat ayı ortalarında küçük ateşli silahlar ve mühimmattan oluşan ilk parti Sovyet yardımının Mahabad'a ulaşması da bu amaca hizmet ediyordu (Izzat 1987, age., Emin 1993, age., Mobley 1979, age., Eagleton 1963, age., Yassin 1995, age.). İKDP'nin Sovyet baskısına dayanamayıp Tebriz'deki Azeri ulusal hükümeti ile bir anlaşma imzaladığı 23 Nisan 1946'da Sovyetlerin bu politikası hedefine ulaşmış oldu.

23 Nisan tarihli Azeri-Kürt Antlaşması, Sovyetlerin genel olarak İran'da yürüttüğü siyasetin stratejik önceliklerini ve özel olarak da dönemin İran hükümet başkanı Qavam ile olan anlaşmalarının bir yansıması olarak tipik Sovyet pragmatizmini gözler önüne seriyordu. Azeri-Kürt anlaşmasında iki hükümet arasındaki toprak meselelerinden titizlikle kaçınıldı; özerk Kürt Cumhuriyeti'nin sınırları belirsiz bırakıldı. Sınırların belirlenmesi görünüşte Kürtlerin nihai

olarak birleşecekleri ve Büyük Kürdistan toprakları üzerinde bağımsız bir Kürt devleti kurulacağı zamana bırakılıyordu (Mobley, age., Eagleton, age.). Ama Kürt yönetimi açısından bu anlaşmanın en olumsuz sonucu, merkezi hükümetle otonomi görüşmelerini yürütmek üzere Kürtleri temsilen Azeri yönetiminin görevlendiriliyor olmasıydı. Kürt hükümetinin hukuki statüsünün kaçınılmaz sonucu olarak, Azeri yönetimi, Tahran'daki merkezi hükümetle yapılacak otonomi görüşmelerinde Kürtlerin sesi olacaktı. Merkezi hükümet, ülkedeki mevcut idari bölünmenin, otonomi görüşmelerinde de üzerinde konuşulacak bölgeler olarak geçerliliğini koruması konusunda ısrar etti. Azeri demokratların aksine, Kürt hükümetinin, kendi adıyla anılan bir eyaleti yoktu; ülkenin resmi haritasında, Kürtlerin olduğu bölge idari-siyasal bir birim olarak yer almıyordu. Cumhuriyet'in sınırları, gerçek ya da hayali, büyük oranda Rızaiye'den yönetilen Batı Azerbaycan'ın, daha az oranda da Tebriz'den yönetilen Doğu Azerbaycan'ın yetki sınırları dahilinde kalıyordu. Böylece Azeri demokratlar, haritada sınırları çizilmiş, hukuki ve idari sınırları net olarak belirlenmiş bir eyalet oluşturan topraklar üzerinde özerk bir yönetim talep ettiler ve merkezi hükümetten İran'daki Azeri 'azınlık'ın hukuki-siyasal olarak tanınmasını sağladılar. Mahabad'daki Kürt milliyetçileri ise, tek bir idari-siyasi merkezi olmayan ve sınırları belirlenmemiş topraklarda yaşayan Kürt nüfusu temsil edebilecekleri ve hukuksal bir tanıma elde edebilecekleri özerklik taleplerini böylesi hukuki bir zemin üzerine temellendiremediler.

Hem Azerilerin hem de Kürtlerin, egemen İran devletinin toprakları içinde otonomi talep etmelerinde temel referans olan 1906 İran Anayasasında azınlık kavramı etnik ya da kültürel azınlık da olsa toprak temelinde tanımlanmamıştı. Yerel anlamına gelen 'mahalli' kelimesi, sınırları belirlenmiş bir bölgeden ziyade asıl olarak merkezi-olmayan nitelikteki yerleşim birimleri anlamına geliyordu. Merkezi hükümetin otonomi müzakerelerinde teritoryal yeterlilik üzerinde durması taktik bir tutumdan başka bir şey değildi; bununla sadece Kürt hükümetinin Kürtleri temsil etme hakkı inkâr edilmiş olmuyordu ayrıca, Kürt ve Azeri kesimler arasına

güvensizlik ve hoşnutsuzluk tohumları ekilerek Kürt Azeri cephesini bölmek de amaçlanıyordu. Hükümet başkanı Qawam'ın fikri olduğu söylenen bu düşünce, zekice bir taktik oyundu; bu, sadece Kürt milliyetçiler ile Azeri demokratlar arasında gitgide büyüyen bölünmenin farkında olunduğunu değil, Azerilerin, Mahabad'da özerk bir Kürt yönetimi kurulmasını ve bu yönetimin Urmiye, Hoy ve Salmas üzerindeki hak taleplerini kabul etmekte isteksiz olduklarını da gösteriyordu. Sovyetlerin Kürt-Azeri antlaşmasını kabul etmesi, Kürt hükümetinin bu görüşmelerde ne denli zayıf bir konumda olduğunu ortaya çıkarmakla kalmadı; daha da önemlisi, Kürt hükümetinin dönemin Sovyet stratejik düşünce yapısında ne kadar önemsiz bir yer işgal ediyor olduğunu da gösterdi. Merkezi hükümet açısından ise bu zayıflıkları ve farklılıkları istismar etmek ve Sovyetlerin Kürt hükümetinin varlığı ve yaşama şansı konusundaki çekincelerinden yararlanmak elbette ki akıllıca idi.⁵

- 5 Bir önceki bölümde anlatıldığı gibi, bu üç şehir üzerindeki hukuki yetki konusu, bu iki Cumhuriyet arasında temel anlaşmazlık nedeni olmaya devam etti ve bu cumhuriyetlerin birbirleriyle ilişkilerini ve sundukları otonomi planlarıyla ilgili olarak İran hükümetiyle yaptıkları görüşmeleri ciddi şekilde etkiledi. Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve yıkılışı sürecinde bu toprak anlaşmazlığının ne denli önemli olduğu konusunda, araştırmacılar arasında bir uzlaşma yoktur. Örneğin Mobley'e göre, Azeri liderliğinin, Kürt yönetiminin bu üç şehir üzerindeki hukuki yetkisini tanımayı sürekli reddetmesi, Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılmasında çok önemli bir rol oynamıştır çünkü bu konudaki ihtilaf, hem Kürt yönetiminin İran hükümetiyle yaptığı otonomi görüşmeleri sırasında hem de geleneksel olarak bu yönetimde çıkarları olan aşiret liderleriyle sürdürdüğü ihtiyatlı ilişkilerde pazarlık gücünü ciddi şekilde zayıflatmıştır (Mobley 1979, age.). Eagleton'un çalışması, Mobley'in Azeri liderliğinin Kürt taleplerine muhalefeti konusunda söylediklerini destekler niteliktedir (1963, age., s. 61-65). Diğer araştırmacılar, farklı düzeylerde de olsa bu konuya daha az önem vermektedirler; bkz. Emin (1993, age.) Yassin (1995, age.), Izzat (19987, age.), Atabaki (2000, age.), Hassanpour (1994, age.). Bununla birlikte, söz konusu dönemde, çeşitli biçimlerde *Kurdistan* söylemine yansımış olan, Kürt liderliğinin pozisyonu, Mobley'in söylediklerine paralel bir görüntü vermektedir. Örneğin bkz., Qazi Muhammed'in *Kurdistan*'da yer alan konuşmaları, *Kurdistan* sayı 45, 8 Mayıs 1946 ve sayı 62, 27 Mayıs 1946; ayrıca Qazi Muhammed'in Başbakan Qawam'la Tahran'da yapılan görüşmelerden dönüşünde yaptığı konuşmaları, *Kurdistan* sayı.72, 30 Temmuz 1946. Mobley de dahil olmak üzere, adı geçen yazarların görmezden geldikleri, Azeri Demokratlar ile Kürt liderleri arasındaki ciddi anlaşmazlığın

Öte yandan, Azeri hükümetinin özerk bir Kürt Cumhuriyeti fikrine karşı çıkmasında ve merkezi hükümetle müzakere sürecinde Kürtleri temsil etmekte ısrarcı olmasında, Qavam'ın Kürt hükümetinin meşruiyetini tanımak istememesinin etkili değilse bile cesaretlendirici bir rol oynamış olduğuna şüphe yoktur. Azeri hükümeti, merkezi hükümetin bölgesel düzeyde ya da eyalet düzeyinde temsil edilebilmek için teritoryal nitelikler aramakta ısrar etmesinin, Kürt hükümetini dışlamak ve Kürtlere siyasal bir statü vermemek için başvurulacak taktik bir manevra olduğunu çok net kavramıştı. Merkezi hükümetle Azeri yönetiminin, Kürtlerin Tahran'daki otonomi görüşmelerinin dışında bırakılması konusunda çakışan siyasal çıkarlarının sonucu ve bu siyasal çıkarların halen devam etmesi nedeniyle Kürt hükümeti, akut bir siyasal ve diplomatik kriz içindeydi. Azeri-Kürt anlaşmasından sonra, müzakerelerin Pişeveri-Firuz Sözleşmesi'nin imzalanması ile sonuçlanması, merkezi hükümetin teritoryal nitelik konusunda ısrar etmekte kararlı olduğu ve dolayısıyla Kürt hükümetinin dışlanması Sovyetlerce de onaylandığı anlamına geliyordu.

Bu nedenle, Pişeveri'nin merkezi hükümetle otonomi görüşmelerini başlatmak üzere 28 Nisan 1946'da Tahran'a gitmesinin hemen öncesinde, Kürt Cumhuriyeti, fiili olarak süreçten dışlanmış ve Azeri Cumhuriyeti'ne bağımlı hale getirilmişti. 13 Haziran 1946'da

asıl sebebi, 1940'ta Pehlevi devletince sınırları çizilen İran 'siyasi-idari' haritasına Azeri liderliğinin sıkı sıkıya bağlı olmasıydı. İran topraklarının 10 siyasi-idari birime (ostan-eyalet) ayrılması (Taksimati Keşveri), merkezi siyasal düzenin Tahran'dan sıkı bir şekilde kontrol edilebilmesine imkân sağlıyordu. Bu bölünmeye göre, Mahabad dahil olmak üzere Kürt bölgesinin önemli bir kısmı, başkenti Rızaiye (Urmiye) olan Batı Azerbaycan eyaleti (Ostanı Azerbaycanı Garbi) kapsamında kalıyordu ve dolayısıyla siyasal-idari bir özerklikten de yoksun kalmış oluyordu. Merkezi hükümet bölgesel özerklik elde etmeye çalışan Azeri ve Kürt hükümetleri ile yaptığı özerklik görüşmelerinin çerçevesini bu bölgesel bölünme üzerine kurdu. Azeri hükümeti doğal olarak merkezi hükümetle yapılacak özerklik görüşmelerine ilişkin bu düzenlemeyi kabul etti. Kürt hükümetinin üzerinde hak iddia ettiği toprakların önemli bir kısmı Doğu ve Batı Azerbaycan eyaletleri içinde kalıyordu. Bu durum, fiiliyatta, Kürt liderlerinin Tahran'la yapılacak görüşmelerde bağımsız konumda olmaması anlamına geliyordu; Kürt liderliği Tebriz'deki Azeri hükümetinin altında bir pozisyonda idi ve dolayısıyla merkezi hükümet karşısında siyasal ve taktik inisiyatiften mahrum bırakılmış oluyordu.

imzalanan Pişeveri-Firuz Sözleşmesi, Kürtlerin merkez üzerindeki etkisinin son kalıntılarını da ortadan kaldırdı. Kürt hükümeti açısından, Sovyet eliyle oluşturulan 23 Nisan Kürt-Azeri Anlaşması, Pişeveri-Firuz Sözleşmesine giden yolu açmış oldu. Kürt-Azeri Antlaşması, doğru bir tahminle, içte bir siyasal çöküş sürecinin başlangıcına, dışta ise Kürt yönetiminin iktidarını ve gücünü tümüyle kaybetmesinden önce, olayların gidişatını etkileme gücü ve kapasitesini kaybetmesiyle sonuçlanan, merkezi hükümete teslim oluş sürecinin başlangıcına işaret ediyordu. Sovyetler, ayaklarının altındaki halıyı çekmekle sadece Kürt milliyetçilerinin seslerini kısmış olmuyordu aynı zamanda, Pişeveri'nin Qavam hükümetiyle girişeceği sıkı pazarlıkta pazarlık unsuru olarak kullanması için onları Pişeveri'ye teslim de etmiş oluyordu. Sözleşme, Kürtlerin, özerk bir Cumhuriyet'in vatandaşları olarak sahip olmaları gereken haklara ilişkin talepleri konusunda sessiz kaldı. Sözleşmenin 13. Maddesi onlardan 'Azerbaycan'da yaşayan Kürtler' olarak söz ediyor ve onları ulusal kimliklerinden kopararak bu sözleşme hükümleri kapsamına alıyordu (Rossow 1956 ve Eagleton age., s. 93). Kürtler 1941'den önce nasıl ki egemenle egemenin diliyle konuşmuş iseler şimdi de, bugünün egemeniyle Azerice konuşmak zorunda kalacaklardı; Azeri parlamentosunda, resmi olarak kabul edilmiş eyalet meclisinde ve İran egemenliği altında Azeri eyaletini yönetecek olan Azeri Genel Valiliği düzeyinde resmi olarak kabul edilen dil Azerice idi.

Cumhuriyet'in sosyal ve siyasal yapısı

Cumhuriyet, kısa ömrü süresince daha çok kentsel bir yönetim olarak kaldı. Sosyal ve siyasal yapısından kaynaklanan nedenlerle, halk tabanından aldığı iktidar gücünü ülke geneline yayamadı ve milliyetçi mesajlarını Kürt köylü kitlelerine ulaştıramadı. Otoritesini de, yasal hükümleraltında olduğunu iddia ettiği büyük kent merkezlerine kadar genişletemedi; Urmiye, Hoy ve Salmas, Azerbaycan hükümetince Tebriz'den yönetilmeye devam etti. Cumhuriyetin 'gerçek' ve 'hayali' sınırları arasındaki büyük farklılık

devam etti; bu, Cumhuriyet liderliğinin milliyetçi iddialarına gölge düşüren bir durumdu. Siyasal otoritenin yapısal zayıflığı, milliyetçi projeyi ciddi şekilde baltaladı.

Cumhuriyet kesin coğrafi sınırlara sahip değildi, yasal hükümlerine ise ekonomik yapı ve askeri güçle sürdürdüğü siyasal otoritesine bağlıydı: bu siyasal otorite, düzenli ordu biçiminde yapılandırılmış küçük askeri birlikler varsa da, asıl olarak vergilendirme ve aşiret birlikleri üzerinden sürdürülen bir otorite idi.⁶ Bu, liderliğin siyasal otoritesinin ve bu otoritenin Kürt bölgesindeki etkinlik düzeyinin, bir yandan vergi koyma ve toplama gücüne öte yandan gerektiği zaman yasal hükümler alanı dahilinde askere alma ve askeri birlikler oluşturma kapasitesine bağlı olduğu anlamına geliyordu. Vergi koyma ve toplama gücü ile askeri birlikler oluşturma kapasitesi, Cumhuriyet'in siyasal otoritesinin toplumsal tabanını belirliyordu.

Hükümet gelirlerinin temel kaynağı vergilerdi. Cumhuriyet'in sivil ve askeri yönetiminin harcamaları, esas olarak Cumhuriyet'in yetki sınırları dahilindeki kent nüfusundan alınan vergi gelirlerinden karşılanıyordu. Buna göre, yönetim faaliyetlerinin yürütülmesi

6 Cumhuriyet'ten günümüze kalan resmi belgeler, düzenli ordudaki toplam asker sayısını 3000 olarak vermektedir; bunun 2000'i süvari, 1000'i ise piyadelerdir. Cumhuriyet yönetimi bu birliklere düzenli olarak maaş ödemiş gibi görünmektedir. Orduda hem komuta kademesi içinde hem de er olarak, kentli nüfustan, özellikle de geleneksel ve modern küçük burjuva kesimden insanlar görevlendiriliyordu. Bkz. İzzat (1995, age., vol. 2), özellikle 240, 241 sayılı dokümanlar, s. 387, 388 ve 389. Cumhuriyet'in düzenli birlikleri temel olarak, bölgede bulunan Sovyet güçlerinden elde edilen hafif silahlarla donatılmışlardı. Bu birliklerin eğitimi ise büyük oranda, 1940'ların başlarında Irak ordusundan ayrılan ve o zamandan beri Doğu Kürdistan'da Kürt milliyetçiliği davasına hizmet eden Kürt subaylarca veriliyordu. Pêşmerge teriminin, 'ölümle yüz yüze kalmaya hazır olma ve kendini feda etme' anlamına gelen duygulandırıcı bir kelime olduğuna inanılmaktadır. Bu kelime sonraları, Kürdistan'ın farklı parçalarındaki, özellikle güney ve doğu kısımlarındaki Kürt savaşı için kullanılan genel bir terim haline gelmiştir ve ilk olarak Cumhuriyet'in düzenli askeri birliklerinin esasını oluşturan kadroyu anlatmak üzere kullanılmıştır. Sayılarının 15.000 olduğu tahmin edilen (Eagleton 1963, age.) aşiret birlikleriyle karşılaştırıldığında, küçük boyutlardaki düzenli ordunun, Kürt Cumhuriyeti'nin siyasal iktidar yapısındaki nisbi ağırlığı ve önemi açıkça görülmektedir. N.M. Emin, Barzani'nin askeri gücü de dahil, aşiret birliklerinin toplam 12.750 kişiden oluştuğunu belirtmektedir. Emin, 1993, age., s. 171-175.

vergi gelirlerine bağılıydı ve vergilendirme, ‘ulusun ruhu’ olarak tanımlanıyordu.⁷ Cumhuriyetin maliye politikası ve fiili vergi rejimi hakkında çok az bilgi olmasına rağmen, mevcut veriler, özellikle de zaman zaman *Kurdistan*’da çıkan resmi duyurular, vergilendirme konusunda genellikle siyasi kriterlere göre karar verildiğini gösteriyor. Cumhuriyet’i giderek daha fazla kuşatmakta olan ve derinleşen ekonomik krize rağmen, yöneticiler, özellikle tarımsal üretimden ve topraktan elde edilen gelir konusunda siyasi kriterlere göre hareket etmiş gibi görünüyorlar. Bu bakımdan Cumhuriyet’in mali politikası, Rıza Şah yönetimi dönemindeki monarşist politikadan pek farklı değildi. Sonraki bölümde anlatılacağı üzere, bunun nedeni, Kürdistan’ın siyasi ve ekonomik iktidar yapısında toprak sahibi sınıfın egemen olmasıydı.⁸

Sınırlı ve bölük pörçük de olsa bu konudaki mevcut veriler,

- 7 Bkz. Maliye Müdürü Ahmed İlmî’nin *Kurdistan*’da (sayı 6, 21 Ocak 1946) yer alan açıklaması: “...açıktır ki vergilendirme bir ulusun ruhudur ve mali koşullar sağlanmadan yönetimde hiçbir şey başırlamaz, hiçbir emir yerine getirilemez, hiçbir şey yapılamaz.” İlmî, vergi toplama sürecine başkanlık ediyordu ve bu süreç, onun yönetimi altında, İran Maliye Bakanlığı’nın Kürdistan’daki eski memurları tarafından yürütölüyordu. Eagleton’a göre, “tüm bu toplanan paralar, parti-hükümet hazinesine giriyordu. Hazine, İlmî’nin ve resmi bir ticari şirket olan Şirketi Terakki (Taraqi)’nin yönetiminde güvencedeydi. Bu şirket Cumhuriyet’in yabancı ülkelerle ticari ilişkilerini yürütölüyordu. Şirketin kurul üyeleri arasında, ilişkide olunan Ruslar ile İçişleri Bakanı Muhammed Emin Muini de bulunuyordu (1963, age., s.87). Hükümetin temel gelir kaynağı vergiler olsa da, bu, sadece günlük harcamalara, en başta da maaş ve ücretlerin ödenmesine yetiyordu. Hükümet projeleri vergi ve harçlar dışındaki kaynaklardan finanse edilmek zorundaydı. Bir keresinde hükümet, Azeri yönetiminden 20.000 Tümen (yaklaşık 4.400 \$) borç almak zorunda kaldı; bu borç, Miyandeab şeker rafinerisinde üretilen şeker ile geri ödendi (age., s.101). Sovyet ordusuna satılan yıllık tütün mahsulünün (1.875.000 kg.) bedeli 800.000 \$ ediyordu ama tütün karşılığının İran para birimiyle ödenmesi bilinen bir başka örnektir (age., s.88). Bu tür mali ilişkiler, İKDP Merkez Komitesi talimatıyla Şirketi Terakki tarafından yürütölüyordu.
- 8 Rıza Şah yönetimi altında tarımsal üretim ve toprak gelirlerinden alınan vergi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Lambton, 1953, age. Tarımsal mülkiyet ve arazi kiralama ile ilgili konular ile 1962-63 toprak reformundan öncesine ilişkin hükümet vergileri konusunda bkz.: Keddie, N. ‘The Iranian Village Before and After the Land Reform’ *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No.3, 1963 ve Soudagar, M. *Nezam-e Arbab-Raiyat dar Iran*, Tehran 1979. Vali, A. 1993, age., Bölüm 7.

Cumhuriyet'in vergilendirme düzenini ve yapısını kabataslak ortaya koyuyor. Eldeki bu veriler, Cumhuriyet'in kuruluşundan önceki aylarda, mali politikaya ilişkin kararların, Eylül 1941'de yıkılan İran yönetiminin bıraktığı iktidar boşluğunu etkin bir şekilde dolduran İKDP'nin Merkez Komitesi tarafından alındığını ortaya koymaktadır. İKDP liderliği Mahabad'da "Vergi Grubu" ya da "Vergi Komisyonu" denilen, İKDP'nin vergilendirme konusundaki direktiflerini yerine getirmek üzere 12 tüccar ve devlet memurundan oluşan bir birim oluşturdu. Vergi Komisyonu, 1945 ve 1946 yıllarını kapsayan iki yıllık gelir vergisini önce kent merkezlerinden, sonra da kırsal kesimden toplamakla görevlendirildi.⁹ Ne İKDP'nin benimsediği mali politika ve vergi rejimi hakkında ne de hedeflerine ulaşmak için Vergi Komisyonu'nun nasıl bir strateji izlediği konusunda ayrıntılı bir bilgiye sahip değiliz. Kamu Maliyesi müdürünün 16 Şubat 1946'da halka yaptığı duyuruda, bu politik hedefe ulaşmanın mali ve hukuksal-siyasal zorluklarından bahsedilmeksizin, partinin bu konudaki direktiflerine uyulmasını sağlamak için açık bir dille yurtseverlik ve ulusal görev duygusundan söz edilmektedir.¹⁰

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte, vergilendirmenin kurumsallaştırılması çabası içine girildi. Maliye politikası ve mali idareden sorumlu olacak Kamu Maliyesi Ofisi (Maliye) kuruldu. Kurumsal olarak Hazine Bakanlığı'na (Dara'ie) bağlı bu ofis, Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra kurulan iki vergi komisyonunun çalışmaları başkanlık ediyordu. Bu komisyonların, kent merkezlerinde ve kırsal bölgelerde vergi toplama gibi zor bir görevi vardı. Kent Komisyonu, Mahabad'daki tüccarlar, ticaretle uğraşanlar ve devlet memurlarından oluşuyordu; Mahabad civarındaki toprak sahiplerinin ve aşiret liderlerinin talebiyle oluşturulmuş gibi görünen kırsal bölgelerden sorumlu komisyon ise genel olarak toprak sahibi sınıfı temsil ediyordu.¹¹

9 Hükümetin mali yapısı ve maliye yönetimi, Cumhuriyet'in ilanından önce, İKDP'nin merkez komitesi tarafından oluşturulmuş ve hayata geçirilmişti. Bkz. *Kurdistan*'da yayımlanan parti talimatları. Sayı 5, 20 Ocak 1946; sayı 6, 21 Ocak 1946.

10 Bkz. 4 ve 6. notlarda belirtilen *Kurdistan* sayıları.

11 Maliye Bakanı Ahmed Elahi'nin, iki vergi komisyonu oluşturulması konu-

Kamu Maliyesi Ofisi resmi olarak maliye politikası ve yönetimi ile ilgili konularda karar verme ve yürütme yetkilerine sahip bağımsız bir birimdi. Ama uygulamada, İKDP'nin Merkez Komitesi'nin direktiflerini yerine getirmesi beklenen, İKDP'nin yürütme kolundan başka bir şey değildi.¹² İKDP liderliği, Cumhuriyet yönetiminin ayakta kalması için hayati önem arz eden mali işler, özellikle maliye politikası ve yönetimi üzerinde tek kontrol mercii olma konumunu sürdürdü. Merkez Komite'nin 21 Temmuz 1946 tarihli bir "Vergi ve Harcamalara İlişkin Yönerge"si buna iyi bir örnektir:

Merkez Komite, tüm hükümet daireleri ile bu daireler dışındaki komitelere, her yerde her gün elde etmiş oldukları tarife, vergi, kesinti vb tüm gelirleri makbuz karşılığında yerel vergi dairesine teslim etmeleri gerektiğini bildirir ve emreder. Bütün yerleşim alanlarındaki her vergi ofisinin görevi, hükümet çalışanlarının Merkez Komite tarafından onaylanmış maaşlarını her ayın başında ödemektir. (*Kurdistan*, No.69, 21 Temmuz 1946).

sunda halka yaptığı açıklama, kırsal kesimde vergi toplamak için kurulan komisyonun bu çabalarında çok başarılı olduğunu ve Şhar Veran bölgesinde ve Mengur ile Piran aşiretleri arasında bir hafta içinde vergi toplayabildiğini göstermektedir. Bunun doğruluk derecesi ne olursa olsun, kamu maliyesi müdürünün daha sonra yaptığı duyurulardan, toprak ağalarının ve aşiret liderlerinin vergi ödemedikleri ve bu konudaki uyarıları dikkate almadıkları anlaşılmaktadır; Bkz. *Kurdistan*, sayı 13, 11 Şubat 1946; sayı 27, 25 Mart 1946; sayı 44, 6 Mayıs 1946.

- 12 Örneğin bkz. İKDP'nin maaşlar ve fazla mesai ücretleri konusundaki açıklaması: '[İKDP'nin] merkez komitesinin emri gereğince, Maliye Bakanlığı, partinin onayı olmadan, herhangi bir hükümet dairesine hiçbir koşul altında fazla mesai ücreti ödeyemez. Bu emir tüm hükümet birimlerine iletilmiştir' *Kurdistan*, sayı 68, 18 Temmuz 1946. Bir başka mali konuda, bkz. merkez komitenin, Gebagh Kandi pazar yerinden elde edilen vergi gelirine ilişkin önerileri. Burada da Maliye Bakanlığı, Merkez Komitenin yürütme organı gibi hareket etmektedir: 'İKDP Merkez Komitesi'nin 24-12-25-2633 sayılı emri ile, Maliye Bakanlığı Mahabad şehrinde Gebagh Kandi pazar yerinin kira gelirlerini, yeni yılın (21 Mart 1325/1946) başından itibaren toplayacaktır. Bu nedenle kamuoyunu bilgilendiriyoruz ki...' *Kurdistan*, sayı 28, 27 Mart 1946. Ayrıca bkz. İran mallarının, özellikle de tekstil ürünlerinin İran'dan ithal edilmesine izin veren 2230 no'lu emrin iptaline ilişkin olarak Merkez Komite'nin yaptığı duyuru; *Kurdistan*, Sayı 46, 11 Mayıs 1946.

Merkez Komite ile hükümetin maliye ile ilgili organları arasındaki bu yakın ilişki, Cumhuriyet hükümetinin yapısal zayıflığının bir göstergesiydi. Cumhuriyet'in iktidar mercii hükümet değil parti idi. İKDP'nin siyasi çekirdeğini oluşturanlar, politika belirlemede ve alınan kararlarda merkezi bir rol oynamaya devam etti; bu durum, bir sonraki bölümde görüleceği gibi, Cumhuriyet yönetiminde demokratik bir düzenin ve sivil toplumun gelişimi açısından olumsuz sonuçlar doğurdu.

Hükümetin vergi toplama kapasitesi, kentli nüfusun aktif desteğine, özellikle ticaret burjuvazisinin alt ve orta tabakaları ile geleneksel küçük burjuva kesimin sunduğu aktif desteğe bağımlı olduğu ölçüde kurumsal yapıya bağlı değildi. Bu iki kesim de öncelikle, geleneksel olarak kent pazarlarındaki alışveriş ve dağıtım alanlarında yürütülen ekonomik faaliyetlerle uğraşıyorlardı. Kitlenin harekete geçirilmesinden, yerel düzeyde yönetime katılımın sağlanmasına varıncaya kadar, bu kesimlerin aktif desteği, ideolojik ve siyasi araçlarla sağlanıyordu.

Ama kentli toplumsal güçlerin aktif desteğini ve siyasal sürece katılımlarını sağlamanın en etkin aracı, sivil toplumun ortaya çıkışı ve kamusal alanın gelişmesiydi; halkçı-demokratik siyaseti destekleme işlevi gören söylemsel bir formasyonun ortaya çıkışıydı. Burada kastedilen, Cumhuriyet yönetimi altında hayat bulan halkçı-demokratik söylemler ve kurumları. Söz konusu 'özgür siyasal alan'ın ortaya çıkışını sağlayan koşullar hakkında Eagleton şöyle der:

Cumhuriyet, Tebriz hükümetinin aksine, ekonomik faaliyet serbestisi, açık bir siyasal alan, ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve gizli polisin olmayışı gibi niteliklere sahipti. Kürt askeri polis şefi Hamid Mazuci, bir yıllık görevi süresince sadece Qazi'nin kişisel düşmanı olan bir avuç insanı tutuklamıştı. Cumhuriyet Mahabad'da ve bölgede herkesçe tanınıyor ve destekleniyordu ve [bölgedeki] aşiretlerin desteğini de kazanmıştı... Qazi'nin, vatandaşların, siyasal eğilimleri nedeniyle rahatsız edilmemeleri gerektiği konusunda kesin emri vardı...

Herkes, istediği takdirde Cumhuriyet sınırları dahilinde yaşamakta ya da bu sınırlar dışına çıkmakta serbestti. ... (1963, age., s. 100-101).

Kentli küçük burjuvazi ve ticaret burjuvazisinin büyük bir çoğunluğu, hem kamusal hem de kültürel düzeylerde, bu söylemsel formasyonun oluşturulmasına aktif olarak katıldılar ve bu kesimlerin daha sonraki partizan faaliyetleri, Cumhuriyet liderliğine verilen siyasi ve mali desteğin artmasına katkı sağladı. Cumhuriyet'in halkçı-demokratik siyasetinin siyasal ve entelektüel yaratıcısının kentli küçük-burjuvazi olduğuna şüphe yoktu. Milliyetçi-halkçı bir eğilime sahip bu kesim, siyasal bağımsızlık ve sosyal reform talep ediyordu; kentli küçük burjuva kesimin bu talepleri onların siyasal kimliklerinin temel unsurlarını oluşturuyordu. Geleneksel ya da modern kentli küçük-burjuva kesim, Kürt toplumunda görülmeye başlayan kamusal alanın toplumsal yapısını oluşturuyordu ve bu yapının siyasal ve kurumsal gelişiminden yarar sağlayan asıl kesim idi.¹³

Cumhuriyet hükümetinin heterojen bir sosyal yapısı vardı; bu, toprak sahipleri, kentli küçük burjuva kesim ile ticaret burjuvazisinden insanların bir araya gelmesiyle oluşan karma bir yapıydı ve Cumhuriyet liderliğinin aktif çekirdeği, kentli sınıfların çeşitli kesimlerinden gelen insanlardan oluşmaktaydı.¹⁴ Cumhuriyet yönetimi-

13 Cumhuriyet yönetimi altında kamusal alanın ortaya çıkışıyla ilgili koşulların varlığı konusunda bkz. Emin, 1993, age., s. 143-169. Emin, bu koşulları tanımlamak için 'entelektüel gelişme' ifadesini kullanıyor.

14 Cumhuriyet hükümetinin sosyal-mesleki yapısı şöyleydi:
Qazi Muhammed, Cumhurbaşkanı: Din adamı-Toprak sahibi
Hacı Baba Şeyh, Başbakan: Toprak sahibi
Muhammed Hüseyin Seyif Qazi, Savaş Bakanı: Toprak sahibi
Abdurrahman İlhanizade (Mohtedi), Dışişleri Bakanı: Toprak sahibi
İsmail İlhanizade, Karayolları Bakanı: Toprak sahibi
Muhammed Emin Muini, İçişleri Bakanı: Küçük işletme sahibi (Küçük burjuva)
Ahmed Elahi, Maliye Bakanı: Küçük işletme sahibi (Küçük burjuva)
Kerim Ahmedeyn, Posta, Telgraf ve Telefon Bakanı: Küçük işletme sahibi (Küçük burjuva)
Menaf Kerimi, Eğitim Bakanı: Küçük toprak sahibi ve küçük işletme sahibi
Halil Hüsrevi, Çalışma Bakanı: Küçük işletme sahibi (Küçük burjuva)
Hacı Mustafa Davudi, Ticaret Bakanı: toprak ağası ve gayrimenkul sahibi

nin sosyal yapısı hayli heterojen bir yapıydı. Kürt milliyetçiliğine bağlılıklarıyla bir araya gelmiş toprak sahipleri ile kentli küçük burjuva ve ticaret burjuvazisinden unsurların oluşturduğu ilginç bir karışımdı. Heterojen yapıdaki bu siyasal eliti hükümet işlerini yürütmek üzere bir arada tutan temel faktör Kürt milliyetçiliği idi. Cumhuriyet hükümetinin çeşitli birimlerinde yer alanlar Kürt milliyetçiliğinin stratejik hedefleri konusunda çok farklı anlayışlara sahip olsalar da, Kürt ulusunun egemenliğine olan bağlılıklarını halkın karşısında açıkça ortaya koyuyorlardı. Bu sınıflar, milliyetçi söylemin yaratıcısı, Kürt toplumunda ortaya çıkan kamusal alanın mimarı ve bu alanın geliştirici gücü olan modern entelijensiyanın temelini de oluşturmaktaydı. İKDP örgütlenmesi içinde güçlenmiş olan siyasal liderlik ile modern entelijensiya arasındaki doğal ilişki ve modern entelijensiyanın Cumhuriyet'in kurumsal yapısına dahil edilmesi, bu kamusal alanın ve dolayısıyla henüz olgunlaşmamış sivil toplumun gelişmesi bakımından önemli sonuçlar doğurdu. Bu, her şeyden önce, kamusal alanın neredeyse bütünüyle egemen Fars/İranlı etnik grubu/ulusu ile etnik/ulusal kimliğinden "farklı" olmanın ifade edildiği bir alan haline gelmesi demekti. Liderlik bünyesinde ve yönetim kadrosundaki farklılıklar, çelişkiler ve

(Burjuva)

Seyyid Muhammed Eyyubiyân, Sağlık Bakanı: Küçük işletme sahibi (Küçük-burjuva)

Male Hüseyin Mecdi, Adalet Bakanı: Din Adamı

Mahmud Velizade, Tarım Bakanı: Büyük işletme sahibi (Burjuva)

Kabine üyelerinden Qazi Muhammed, Hacı Rahman İlhanizade ile Hacı Baba Şeyh geleneksel medrese ve din eğitimi sistemi içinde iyi eğitim almış, İslam teolojisini, mantık ve felsefeyi, klasik Fars ve Arap edebiyatlarını ve dillerini iyi bilen kişilerdi. Bu üç kişi kadar entelektüel kavrayış ve derinliğe sahip değilse de Hacı Mustafa Davudi'nin de çok iyi bir geleneksel eğitimden geçtiği söylenmektedir. Geri kalan kişiler ise, bazıları ayrıca geleneksel eğitimden geçmiş olsa da büyük oranda Pehlevi yönetimi altında kurumlaşan modern eğitim ve okul sisteminin ürünüydüler. Bildiğim kadarıyla, modern üniversite eğitimi almış tek kişi Mahmud Velizade idi. Velizade, kabineye girmeden önce Karac'daki Ziraat Bölümü'nde (Danışaraya Keşaverziye Karac) üniversite eğitimi görmüştü. Kitabın bu bölümünü yazdığım tarihte, Cumhuriyet hükümeti üyelerinden olup halen hayatta olan tek kişi odur. Cumhuriyet hükümetinin toplumsal ve mesleki yapısı için, diğer kaynakların yanı sıra bkz. Eagleton, age., s.61-63, İzzat 1987, age. ve Emin 1993, age., özellikle 3. Bölüm, s. 101-143.

anlaşmazlıklar hiçbir zaman kamusal alanda su yüzüne çıkmadı. Halkçı-demokratik söylem resmi söyleme büyük ölçüde dahil edildi; bu resmi söylemin milliyetçi çizgileri kamusal alanın sınırlarının değişmesine yol açtı. Cumhuriyet yönetiminde ortaya çıkan sivil toplumun kurumsal gelişmişliği, hiçbir zaman, yakından ilişkili olduğu demokratik siyasal alanda buna karşılık gelen bir gelişmeye yol açmadı.

Cumhuriyet hükümetinin açıkça paradoksal -sosyal yapısı ile ideolojik olarak modern görünümü arasındaki zıtlık- bu yapısı, çeşitli yorumcularca not edilmiştir. Eagleton, Cumhuriyet hükümetinin toplumsal muhafazakârlık ile siyasal-kültürel modernizmin tuhaf bir birleşimi olduğunu ifade etmektedir (1963, age.). Bugünden geriye bakıldığında bu karma yapı tuhaf görünebilir ama aslında, büyük ölçüde geleneksel olan bir toplumda ortaya çıkan milliyetçi siyasetin tarihsel gerçekliğine bütünüyle uygun bir yapıydı. Jwaideh de, Cumhuriyet liderliğinin, özellikle de Qazi Muhammed'in toplumsal yapısı ve siyasal karakterine ilişkin ilginç gözlemlerde bulunmaktadır. Jwaideh, tipik Weber tarzı bir dille, Qazi Muhammed'in iktidara gelmesinin, yönetici elitin statüsünü belirleyen ve Kürt tarihinde egemen olmalarını sağlayan geleneksel normlardan bir kopuşu temsil ettiğini ifade etmektedir. Qazi Muhammed'in ne Bedirhan gibi soyu itibarıyla bir prens, ne Şeyh Ubeydullah gibi şeyhlikten gelme veya dini bir tarikat üyesi, ne de İsmail Ağa Şıkak gibi aşiretten gelme ve soylu biri olmadığını belirtmektedir. Jwaideh, Qazi'nin egemen olmasını sağlayan kaynakların modern kaynaklar olduğunu ileri sürmekte ve egemen olmasının, siyasal partinin ve kentli nüfusun desteğini almasından, modern bürokrasinin varlığından ve dönemin entelijensiyasının kendisini desteklemesinden aldığını ifade etmektedir. Cumhuriyet yönetiminde siyasal egemenlik ve yönetimin modern araçlarına sahip olunması, Jwaideh'nin, Qazi Muhammed'in iktidara gelmesini "eski toplumsal düzenin çalkantılı bir dönüşüm geçirmekte olduğunun ve yüzyıllar süren bu yönetim sisteminin yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya geldiğinin açık bir göstergesi" olarak tanımlamasına neden olmuştu (1965, age., s. 755).

Ticaret burjuvazisinin üst tabakasını oluşturan büyük piyasa tüccarları da Cumhuriyet yönetimine vergi ödediler ama ödemeleri gerektiği inancından çok ödemek zorunda olduklarını düşündüklerinden vergi ödediler. Kent nüfusunun küçük ama ekonomik olarak güçlü bu kesimine, hem gayri-menkulü hem de tarımsal arazileri olan büyük ve orta büyüklükte toprak sahipleri de dahildi. Cumhuriyet'in liderlerinden korkuyorlardı ve onların amaç ve niyetleri hakkında ciddi çekincelere sahiptiler; komünist bir düzen getireceklerinden kuşku duyuyorlardı. Cumhuriyet liderliğinin önemli bir Sovyet desteği alması (görüşmek üzere iki kez Bakü'ye davet edilmeleri) ve liderlerin komşu Azerbaycan Cumhuriyeti (liderlerinin Marksist-Leninist olduklarına inanılıyordu, bazıları Üçüncü Komünist Enternasyonal'in, Komintern'in aktif üyeleriydiler) ile dostane ilişkileri, bu burjuva toprak ağalarının korkularında haklı olduklarını düşünmelerine yetiyordu. Dolayısıyla, bu kesimin Cumhuriyet'i mali olarak desteklemesi, Cumhuriyet yönetimi ayakta kaldığı sürece ve 'gerçek' yetki alanında hukuku ve düzeni koruyabildiği sürece verilen bir destektir; bu da sırasıyla Cumhuriyet yönetiminin askeri gücüne ve dolayısıyla aşiret liderliğiyle olan ilişkilerine bağlıydı. Geniş bir otonomist siyasal proje temelinde Cumhuriyet liderliğiyle gevşek bir siyasal ittifak kurmuş olan aşiret liderleri, kırsal bölgelerde yaşayan nüfusun çoğunluğunu siyasal ve ekonomik denetimleri altında tutuyordu.

"Kentlin ileri gelenleri" olarak nitelendirilebilecek olan toprak sahibi-burjuva aileler, küçük ama güçlü bir toplumsal tabakayı oluşturmaktaydı. Bu ailelerin sayısı 20'yi geçmiyordu. Bu kentli eşrafın gücü ve nüfuzu sadece üst düzey bir ekonomik sınıfa mensup oluşlarından değil aynı zamanda toplumdaki sosyal statülerinden de kaynaklanıyordu. Sosyal statü, çoğu zaman sahip olunan mal mülkle değil, dini otorite, eğitim ve bilgi, özel eğitimle edinilen bilgi ve kavrayış (esoteric bilgi), soy sop, moral otorite ve toplumu etkileme gücü vb faktörlerle elde ediliyordu. Zaman zaman da, zenginlik ve ekonomik nüfuz sahibi olmakla bir arada olsa da, güçlü aşiret ağaları ile yapılan evlilikler yoluyla da elde ediliyordu. Genel olarak söyleyecek olursak, kentli eşrafı, Kürt şehirlerinde ticaret-

le uğraşan diğer kesimlerden ayıran temel faktör, sahip oldukları sosyal statü idi. Şateri ve Şafii aileleri, Mahabad'da ünlü iki toprak sahibi-burjuva aile idiler. Bu ailelerin başındaki kişilerin, Hacı Salih Şateri ile Hacı Rahmet Şafei'nin, 1946 öncesinde ve sonrasında, Cumhuriyet'e ve liderlerine, özellikle de Qazi Muhammed'e karşı örtülü ama aktif bir muhalefet yürüttüklerine yaygın olarak inanılmaktaydı. O dönemde şehirde, özellikle milliyetçi çevrelerde herkesin bildiği bu muhalefet, iki nedenden kaynaklanmış olabilir. Birincisi, aşiretsel toprak mülkiyetine sahip olmayan bir kökenden gelen az sayıda ama oturmuş bir kentli eşraf grubunu oluşturan kesimde yaygın olarak görülen, sınıflar arasındaki rekabet temelinde gelişen kişisel rekabet biçiminde Qazi Muhammed'e yönelik kişisel düşmanlıkları olabilir. İkincisi de, komünizme destek verdiğinden şüphelendikleri ve bunun, bölgede Sovyetlerin egemen olmasına yol açacağından korktukları İKDP'ye siyasal olarak karşı olmaları. Mahabad'da aynı sosyal çevreden gelen bu iki kişinin, küskün Kürt aşiret liderleri ile İran hükümeti ve yabancı hükümetlerin -özellikle de Kürdistan ve Azerbaycan'da aktif olan Britanya'nın- görevlileri ve bu hükümetlerin gizli ajanları da dahil olmak üzere Kürt toplumu içindeki ve dışındaki Cumhuriyet karşıtı siyasal ve toplumsal güçlerle ilişkide olduklarına geniş ölçüde inanılmaktaydı.¹⁵

15 Özellikle Şateri'nin, 1930 başlarında tıbbi bir tedavi için bir süre bulunduğu Londra'da iken görevlendirilmiş bir 'İngiliz ajanı' olduğuna inanılıyordu. Halkın bu iki kişiye ilişkin algılaması, Mahabad'a gelen 'yabancı konuklar'ı genellikle onların -özellikle bu bakımdan daha ünlü olan Şateri'nin- misafir etmesiyle 'doğrulanmış' oluyordu. Yabancı güçlerle işbirliği yaptıklarına dair halk arasındaki söylentilerde herhangi bir doğruluk payı olup olmadığı bir yana, Cumhuriyet liderliğine muhalefetleri ve Tahran'daki merkezi hükümetle ve bölgedeki İran ordusu komutanlarıyla aktif işbirliği yaptıkları inkâr edilemez. Şateri, Cumhuriyet'in yıkılışından sonra ve ayrıca Dr. Muhammed Musaddık hükümetine karşı monarşiyi aktif olarak desteklediği 1950'lerdeki petrolün kamulaştırılması krizinde merkezi hükümetle işbirliği yapmaya devam etti. Şateri'ye Mahabad'da ilk petrol istasyonunu açma hakkı verilmesiyle, monarşiyeye bağlılığından dolayı ödüllendirildiğine inanılmaktadır. Şateri'nin işbirlikçi olduğuna dair bu genel algılama, Pehlevi monarşisinin yıkılışından kısa bir süre sonra, 1979 yılında ölümüne dek sürdü. Çok az insan ölümüne üzüldü; üzülenler arasında 33 yıllık bir sürgünden Mahabad'a dönen Komeley JK'nın başkanı Abdurrahman Zebihi de vardı. Zebihi, zamanında kendisine babalık yapmış, çocuk yaşta yetim

Kırsal bölgelerdeki nüfusun, Kürt yönetiminin kasasına para girmesinde ciddi hiçbir katkısı olmadı çünkü hem aşiret topraklarındaki hem de aşiretlere bağlı olmayan yerlerdeki Kürt köylülerinin büyük bir çoğunluğu, toprağı kiralama bedelini ve diğer mali kesintileri aşiret ağalarına ödüyorlardı ve Cumhuriyet'in şehirlerdeki yönetim birimleriyle mali herhangi bir ilişkileri yoktu. Tarımsal ürünlerden elde edilen gelirin büyük bir kısmını kendi ceplerine koyan toprak sahiplerinin, Cumhuriyet yönetimine ödedikleri vergiler, Pehlevi yönetiminin Eylül 1941'de devrilmesinden önce devlete ödediklerinden daha fazla değildi. Kürt toprak sahibi sınıfın büyük ölçüde 1963'ten önce elde etmiş olduğu tarım arazilerinden alınan vergi çok azdı; bu, Pehlevi mutlakiyetçiliğı dönemindeki siyasal iktidarın toplumsal yapısında toprak sahiplerinin ayrıcalıklı konumda olduklarının bir göstergesiydi. Cumhuriyet yönetiminin, yürürlükte olan bu vergi rejimini ne değıştirme gücü ne de iradesi vardı; yaşamak için ihtiyaç duyduğu aktif siyasi ve askeri destek konusunda bağımlı olduğu toprak sahibi sınıfı karşısına almak istemiyordu.

Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle Şubat ayı başlarında kurulan ve kırsal bölgelerde maliye politikasını yürütmekle görevlendirilen Vergi Komisyonu bu misyonunu yerine getirememiş gibi görünmektedir. Görünürde gönüllü bir komisyon olmasına ve komisyonda toprak sahibi sınıfın seçkin temsilcileri yer almış olmasına rağmen, Mart ayı sonlarında Kamu Maliyesi Müdürünün halka yönelik üçüncü duyurusu, henüz hiç vergi ödenmediğini gösteriyordu. 2020 no'lu, 25 Mart 1946 trihli 'Duyuru'da şöyle denmekteydi:

Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi'nin 28.12.1324 tarih ve 2838 no'lu kararnamesi gereğince, bütün köy sahiplerine, üçüncü kez olmak üzere, vergi borçlarını ödeyerek hükümete yardımcı olma konusunda henüz en ufak bir adım dahi atmadıklarını bildiriyoruz. Hükümetin onlardan hemen ve tam

kalınca kendisini evine almış ve büyütmüş bu insana saygı gösteriyordu. Şafii aşiretinin statüsü ve aşiret büyüğünün Cumhuriyet'e muhalefeti, diğer kaynakların yanı sıra Eagleton tarafından da dile getirilmiştir (Eagleton, 1963, age., s. 30).

olarak ödemelerini istediği vergi miktarı az olmasına rağmen hazineye bu vergiyi ödemeyi reddettiler ve halen reddetmeye ve zaman geçirmeye devam ediyorlar. Hükümetin harcamalarının fazla oluşu nedeniyle ve hükümetin kasasına para girmesi gerektiği için, ödeme süresini 15 Khaka liva (5 Nisan)'a kadar uzatarak size bir kez daha ayrıcalık tanınmaktadır. ... Ama bu sürede de ödeme yapılmazsa, bu meseleyle polis ve ordunun ilgileneceği bilinmelidir... (Kurdistan no. 27, 25 Mart 1946).¹⁶

Ne var ki Kamu Maliyesi müdürü Ahmed İlmi tarafından imzalanan ve gereksiz yere İKDP'nin yetkisine gönderme yapan bu duyuru, güçlü toprak ağaları ve aşiret liderleri tarafından dikkate alınmamış gibi görünmektedir. Müdürün daha sonra, Mayıs 1946'da konuyu yeniden hatırlatması, toprak ağalarından ve aşiret liderlerinden alınan gelir vergisinin halen ödenmediğini göstermektedir.¹⁷ Hüzün verici ve uzayıp giden, hiçbir işe yaramayan bu boş tehditler, Cumhuriyet daha derin ekonomik ve siyasi krizlere saplanırken daha da sık dillendirilmiş ve son ana kadar hep devam etmiş gibi görünmektedir.

Bununla birlikte, Kürt toprak sahibi sınıfın hiçbir şekilde homojen bir toplumsal güç olmadığını ve Cumhuriyet'le siyasal ve mali ilişkisinin tek tip bir ilişki olmadığını belirtmek gerekir. 1930'larda Rıza Şah'ın teritoryal merkezîyetçilik siyasetinin öncelikli hedefi büyük toprak sahipleri, özellikle de aşiret ağaları olmuştu ve bu kesimin çoğunluğu, siyasal ve askeri alandaki olumsuz gelişmeler nedeniyle mağdur olmuşlardı. Bu kesim, Eylül 1941'de Rıza Şah'ın merkezîyetçi yönetiminin yıkılmasından kısa bir süre sonra, geleneksel olarak nüfuz sahibi oldukları bölgelerde yeniden silahlanmayı, yeniden bir araya gelmeyi ve siyasal otorite kurmayı başardı. Böylece aşiret mensubu toprak ağaları bir kez daha, bakım masraflarını kendilerinin karşıladıkları ve böylece geleneksel olarak merkezi siyasi otoriteye vergi ödemekten muaf oldukları askeri birliklerini oluşturdular. Cumhuriyet'e sağladıkları siyasi ve mali desteğin niteliği ve boyutları, milliyetçi duygu

16 Kamu Maliyesi Müdürü İlmi tarafından imzalanan duyuru. Kurdistan Sayı 27, 25 Mart 1946.

17 Kurdistan Sayı 44, 5 Mayıs 1946

ve düşüncelerinin ne derece güçlü olduğuna bağlı olarak hatırı sayılır ölçüde değişiyordu; bunda, İran devletiyle kurdukları karmaşık siyasi ve ekonomik ilişkilerin de payı vardı.

Büyük toprak ağalarının, özellikle de aşiret şeflerinin Cumhuriyet'e ve çoğunluğu kent kökenli olan liderlerine yönelik tutumlarını etkileyen bir başka faktör daha vardı. Aşiret liderliğinin, Kürt toplumunun hem ekonomik yapısında hem de askeri örgütlenmesinde esas güç konumunda olması ona Kürt toplumu genelinde, özellikle de kırsal kesimde, asıl geleneksel siyasi otorite mercii olma konumu sağlıyordu. Bu konum, ticaret ve alım satım işleriyle uğraşan ya da hükümet bürokrasisinde alt ya da orta düzeyde memur olarak çalışan şehirli insanlarla ilişkilerinde aşiret liderlerine meşruiyet kazandırıyor ve üstünlük duygusu veriyordu. Bu 'aşiret bakış açısı' Kürt aşiret şefleriyle, birkaç istisna dışında kentli küçük burjuva ve piyasa tüccarı kesimden insanların oluşturduğu Cumhuriyet liderleri ve yöneticileri arasındaki ilişkide önemli bir noktaydı. Bu 'aşiret bakış açısı'nın önemi konusunda, özellikle de aşiret liderlerinin, Qazi Muhammed'in iktidara gelmesini sağlayan, egemenliğe ve yönetime ilişkin modern yol ve yöntemlere olan kızgınlıkları konusunda Jwaideh şöyle der:

Birçok Kürt aşiret lideri, Qazi Muhammed'in alışılmadık parti mekanizmalarıyla ve kentli nüfusun desteğiyle en üst düzeyde bir pozisyona yükselmesini kızgınlıkla karşıladı. (1965, age., s. 753).

Orta büyüklükte ya da küçük topraklara sahip toprak ağaları çoğunlukla aşiret mensubu değillerdi ve aşiret mensubu toprak ağalarından daha güçlü milliyetçi düşüncelere sahiplerdi. Çoğu zaman mali yardımda bulunmakla sınırlı da olsa, Cumhuriyet liderliğini desteklemeye daha istekliydiler. Orta ve küçük ölçekli topraklara sahip tanınmış toprak ağaları, aynı toplumsal geçmişe sahip üst düzey Cumhuriyet liderleriyle kolayca özdeşleşebiliyorlardı. Bununla birlikte, bir aşirete mensup olmayan küçük toprak ağaları olarak, Cumhuriyet yönetimi altında gelişen olayları etkileyebilecek ya da Cumhuriyetin yetkisi dahilindeki bölgede Cumhuriyet otoritesinin pekişmesini sağlayacak etkili bir askeri güçten yoksun idiler.

Bu nedenle, Cumhuriyet'in askere alma ve askeri birlikler oluşturma kapasitesi, yani etkin bir askeri güce sahip olması, öncelikle aşiret liderlerine bağlıydı. Aşiret liderleri de kendi içinde bölünmüş bir görüntü arz ediyordu; toprak sahibi sınıfın bir bütünlük arz etmemesi gibi, bu kesim de homojen bir güç değildi. Rıza Şah'ın aşiretsizleştirme ve pasifleştirme siyasetine aktif olarak karşı çıkmış ve işkence görmüş, hapse atılmış olan bazı aşiret liderleri, bir askeri diktatörlüğün yeniden kurulacağı korkusuyla, Cumhuriyet'e içtenlikle destek oldular. Devletin merkezileşen fonksiyonlarının getirmiş olduğu siyasal ve kültürel baskılar, aşiret topraklarına sahip bu küçük ama güçlü kesimi çok politikleştirmişti. Devletin otoritesine karşı çıktıkları için tutuklandıklarında, siyasal emelleri arasında Kürt milliyetçiliğini de dile getirmişlerdi; Tahran'daki yeni hükümet tarafından nihayet serbest bırakıldıklarında ise, milliyetçi emellerini açıkça ifade etmekten çok daha ileri bir noktadaydılar.¹⁸

Pehlevi mutlakiyetçiliğine boyun eğip sonra da İran'ın siyasi ve ekonomik iktidar yapısının bir parçası haline gelmiş olanlar ise, Kürt yönetimine karşı daha ihtiyatlı bir tutum sergilediler.¹⁹ Bu

18 Bkz. Bullard'ın Dışişleri Bakanlığı'na (Foreign Office) gönderdiği 18.12.1941 tarihli Not: 'Rıza Şah yönetiminin son dönemlerinde hapsedilen Kürt aşiret şefleri, yeni rejimin reform politikası doğrultusunda serbest bırakıldılar. Serbest bırakılmaları için bizim herhangi bir baskımız olmadı, Sovyet Elçiliğinin de bu yönde bir baskı yaptığını sanmıyorum.' FO 248, no.1405. Ancak, Tahran'daki yeni yönetimin iyi niyet ifadesi olarak şeflerin serbest bırakılmış olması, aşiret liderlerinin Pehlevi yönetimine ve onun muhaliflerine ilişkin negatif algılamasını pek değiştirmemiş gibi görünmektedir. İngiliz hükümetine hitaben yazılan ve 17 aşiret liderinin imzaladığı 1 Aralık 1941 tarihli mektupta 'İngiliz koruması altına girme' talebinde bulunmaktadır. Mektupta şöyle denmektedir: 'Biz Kürt aşiret beyleri, size bu dilekçeyi arz ediyoruz. Bizler, uzun zamandır Pehlevi'nin ve şimdiye kadar kötü davranışlarıyla bizi ezmüş olan görevlilerinin acımasız muamelesinden muzdaribiz. Şimdi, Allahın izniyle, İngiliz hükümeti bizi kurtarmıştır... İngiliz hükümetinin koruması altına girmek istiyoruz ve İngiliz hükümetinden, haklarımızı tekrar geri almamız ve böylece barış ve güvenlik içinde yaşayabilmemiz için bize yardımcı olmasını rica ediyoruz. ... Bizler için kötü ve acımasız İran hükümetinin adil olmayan korumasını bir kez daha kabul etmek imkânsızdır. Bizler, birçok milletin yararlandığı İngiliz himayesiyle aynı şekilde Büyük Britanya'nın nazik himayesine alınmayı talep ediyoruz.' FO 248/1405.

19 Kürt aşiretlerinin siyasal sadakati konusunda dönemin 11 Nisan 1946 tarihli diplomatik bir İngiliz raporunda 'Celali, Şikak, Mengur, Mameş, Herki, Suysani ve Debokri' aşiretlerinin Cumhuriyetten yana oldukları ifade

'konformist' aşiret liderleri bile, tamamen oportünist nedenlerle de olsa, Cumhuriyet liderliğine büyük oranda destek verdiler. Popüler milliyetçiliğin gelişmesinin giderek daha büyük bir tehdit haline gelmesi ve Kürdistan'da demokratik halk siyasetinin yaygınlaşması nedeniyle siyasal olarak yalnızlaşmaktan ve ekonomik kayıplara uğramaktan özellikle korkuyorlardı. 'Konformist' aşiret ağalarının çoğunluğu, İKDP'nin ılımlı liderliğine, kontrollü ideolojik retoriğine ve otonomi yanlısı siyasi programına hoşgörüyü yaklaştılar. Daha önce ifade edildiği üzere, çoğu partiye aktif üye olarak katıldı ve bu katılım, bazılarının daha sonra Cumhuriyet yönetimine girmelerini, özellikle yönetimin askeri örgütlenmesinde fahri görevlere gelmelerini sağladı. Ama bu güçlü aşiret liderlerinin çoğunluğunun Cumhuriyet'e yönelik tutumu bütünüyle oportünist bir tutumdur. Bu kişilerden tanınmış bazı aşiret liderlerinin, merkezi Tahran hükümetinin yanı sıra Kürdistan ve Azerbaycan'da bulunan İngiliz ve Amerikan siyasi görevlileriyle de düzenli bir ilişki içinde olduklarını ve Cumhuriyet'le ilişkilerinin nasıl olması gerektiği konusunda onlardan tavsiyeler ve fikirler aldıklarını gösteren bol miktarda kanıt mevcuttur. Bu ilişkiler içindeyken de, Kürt yönetiminin yıkılması ve sonuç olarak merkezi yönetimin geri gelmesi için uygun zamanı bekliyorlardı.²⁰

edilmekte ve 'Tilku aşireti ile Güney Kürdistan'ın birçok aşireti Fars hükümetinden yanadır. Bane'nin Begzadeleri bölünmüşlerdir. Pişderler ise kararsızlar' denmektedir. Raporda ayrıca, 'aşiret şeflerinin' siyasal tutumlarının çoğu zaman 'aşiret mensuplarının çoğunluğuyla çelişen' bir tutum olduğu ifade edilmektedir. Önceki bölümlerde ele alınan bu husus, aşiretlerin siyasal örgütlenmesi, Kürtlük temelinde komuta ve sadakat yapısı dikkate alındığında çok önemlidir. Aşiretin Cumhuriyet'e ve merkezi Tahran hükümetine karşı siyasal duruşunu, aşiret üyelerinden ziyade aşiret liderleri belirliyordu. Ortadoğu'dan Savaş Bakanlığına, 11 Nisan 1946 (War Office-WO 106/5961).

- 20 Hükümetin, hatta partinin siyasi ve askeri örgütlerinde önemli pozisyonlarda bulunan bazı aşiret şefleri dahil çok sayıda ünlü aşiret şefinin, Tahran'daki merkezi hükümetle sıcak ilişkiler içinde olduğu, bilgi aktarmak ya da imtiyazlar elde etmek için sık sık ilişki tazeledikleri biliniyordu; bu aşiret şeflerinden ikisi Ömer Han Şerifi ile Kasım Ağa Debokri idi. 1942'de ve 1945'te Bakü'yü ziyaret eden Kürt heyetinde yer almış olan Kasım Ağa Debokri, Bakü'den dönüşünden sonra faaliyetlerini iyice artırdı; Tebriz'e seyahat ediyor ve resmi kaynaklarla, özellikle İngiliz diplomatlarıyla düşüncelerini paylaşıyor ve Qazi Muhammed'in Sovyetlerle

Cumhuriyet liderleri, özellikle Qazi Muhammed, bir kısmı Cumhuriyet'e bağlı kalacaklarına dair yemin etmiş ve yönetimde önemli görevler almış olan büyük aşiret şeflerinin siyasal oportünizmlerinin farkına varmış gibi görünmektedirler. Qazi Muhammed, bağımsız Kürt Cumhuriyetinin kurulması nedeniyle yapılan açılış törenindeki konuşmasında aşiret çatışmalarının ve aşiretler arası anlaşmazlıkların, Kürt Cumhuriyeti'nin 'ulusal özgürlük ve bağımsızlık hedefi'nin gerçekleşmesi önünde bir engel olmakla kalmadığını ayrıca Cumhuriyet'in 'güvenliğini ve yaşamasını' tehdit eden bir 'iç tehlike' olduğunu ifade eder. "Kürt halkının bu tehlikenin kalıntılarına karşı içte ve dışta mücadele etmeye devam edeceği açıktır" der.²¹ Üç ay sonra yaptığı bir konuşmada Qazi, bazı aşiret liderlerinin İran hükümetiyle, özellikle Güney Kürdistan'daki ordu komutanlarıyla gizli ama sürekli bir ilişki içinde olduğundan söz ederek bu meseleyi tekrar gündeme getirir. Aşiret liderlerini uyarır:

Kürdistan hükümeti bugün çok güçlüdür ve Kürtlerin düşmanlarıyla birleşmek isteyenlerle çok iyi baş edebilir. Ben elimden geldiğince barışçıl yollara başvurmaktan vazgeçmeyeceğim. Ama eğer bu unsurlarla başa çıkmanın barışçıl bir yolu kalmazsa, o zaman, Kürdistan hükümeti var gücüyle başlarını ezecektir.²²

İran hükümetiyle ve bölgedeki İngiliz ve Amerikan görevlileriyle sürdürülen bu meşru olmayan ilişkiler Qazi'nin uyarılarına rağmen kesintisiz devam etti. Qazi'nin uyarısından aşağı yukarı iki hafta

işbirliği içinde olduğu, Sovyetlerle Qazi'nin, İran'ı bölme ve Kürdistan'da komünist bir yönetim kurma tertibi içinde oldukları konusunda onları uyarıyordu. Tahran ziyaretini rapor eden bir İngiliz diplomat Kasım Ağa'yı paranoid olarak tanımlamakta, histerik ve abartılı düşünceleri olduğunu söylemektedir. Bkz. FO 371/40178, 20 Kasım 1945. Mahabad'daki Kürt liderliği ile Tebriz ve Miyandeab'daki Sovyet görevlileri Kasım Ağa'nın bu faaliyetlerinin farkındaydılar ve onun Bakü ziyareti hakkında bilgi sızdıran kişi olduğunu düşünüyorlardı. Eagleton daha da ileri giderek 'Bokan'daki diğer Debokri aşireti şefleri daha sonra, Cumhuriyet'in güneyindeki ordu birimlerine komuta eden general Humayuni ile ilişki kurdular' demektedir (1963, age., s. 58).

21 *Kurdistan* no. 11, 6 Şubat 1946.

22 *Kurdistan* no. 44, 6 Mayıs 1946.

sonra, Debokri ve Erdalan aşiret şefleriyle ilgili *Kurdistan*'da çıkan haberde şöyle deniyordu:

Bize ulaşan bilgilere göre, Ağa Aliyar ve Seyfullah Han Erdalan, Binbaşı Pezeşkan'la birlikte Saqız'a girmişler. Onların vatana ihanetleri artık herkesçe bilinmektedir. Kürdistan ulusal hükümetinin ilan edildiği günden beri, bu gericiler Kürt yönetimine karşı çıkmaktan bir an bile vazgeçmemişlerdir. Akılları sıra, güçlü Kürdistan yönetimini yıkmaya uğraşıyorlar. (*Kurdistan*, no. 45, 6 Haziran 1946).

Ancak yazıdaki bu tehdit edici ton, sonlara doğru ciddi şekilde değişmektedir; yazar bu iki aşiret şefini Cumhuriyetçi/milliyetçi tarafta yer almaları için ikna etmeye çalışmaktadır. İhanetçi aşiret liderlerine “yani, kardeşlerim” diye hitap etmekte ve “Kürdistan hükümeti sizi tekrar tekrar affettikten sonra bile, yaptıklarınızdan vazgeçmek istemiyor musunuz?” demektedir.²³ Tonlamadaki zorlayıcı tehditkâr üsluptan ikna edici bir hatırlatmaya kayan bu çok büyük değişim, Cumhuriyet liderlerinin toprak sahibi sınıf karşısında sınırlı bir güce sahip olduklarını bildiklerinin bir göstergesidir.

Cumhuriyet liderleri en başından itibaren, çok sayıda toprak ağası ve aşiret şefinin, sadece Cumhuriyet'e değil, Kürt milliyetçiliği ve bağımsızlığı düşüncesine de açıkça düşman olduklarının kesinlikle farkındaydılar. Cumhuriyetin ilanından yaklaşık bir hafta sonra, 28 Ocak 1946'da, *Kurdistan*'da işbirlikçilere saldıran bir makale yayımlandı. Belli başlı işbirlikçileri adlarıyla anan bu makale, hasım toprak ağalarına ve aşiret liderlerine yönelik ilk açık milliyetçi eleştiridir ve bu kesimlerin ihanetinin Cumhuriyetin ilanından önce de var olduğunu ima eder:

Bugün, bazı Kürtlerin, bizleri uzun süre baskıcı yönetimleri altında tutan Farslara hizmet etmeye devam etmekle kalmayıp Kürt halkını açıkça sattıklarını görmek bir talihsizliktir. Bütün Kürtleri satan Ali Ağayi Emir Esad'ın, İran ordusunun

23 *Kurdistan* no. 54, 6 Haziran 1946.

genelkurmay başkanıyla ilişkilerini hepimiz biliyoruz. Halk, Mele Abdülrahmani Suruncdagi, Muhammed Faruqi, Hamza Qaweci ve diğerlerinin ajan olduklarını, kendi milletini sattıklarını biliyor. Garani Ağayı Mameş, Muhammedi Abbasi, Alicani Mengur, Abdullah Ağa Mengur ve diğer birkaç kişi, açıkça, Kürtler arasında anlaşmazlık yaratmaya ve Kürtleri bölmeye çalışıyorlar. Lanet olasıcalar, kendinizden utanmalısınız. Çok geç olmadan uyanın.²⁴

Qazi Muhammed'in aşiret anlaşmazlıklarına ve aşiretlerin muhalefetine üstü örtülü olarak değindiği açılış töreni konuşmasının ardından Savaş Bakanı ve silahlı birliklerin başkomutan yardımcısı Muhammed Hüseyin Seyif Qazi de, aynı törende, özerk Kürt Cumhuriyeti'nin ilanını kutladığı ama aynı zamanda iç anlaşmazlıklardan, muhalefetten ve ihanetten de söz ettiği bir konuşma yaptı. Cumhuriyet'in ve liderinin otoritesini kabul etmeyi reddetmekle kalmayıp onların düşmanlarıyla işbirliği yapmaya devam eden, çoğu aşiret şefi olmak üzere aralarında şehirli bazı insanların da olduğu 12 kişiyi adlarıyla andı.²⁵

Bu eleştirinin empatik ve keskin dili, bazı toprak ağalarının ve aşiret şeflerinin açıkça teşhir edilmesi, Cumhuriyet'in ilk günlerinde, İKDP liderliğinin kendine güvenen ruh halini yansıtmaktadır ve bu, Kızıl Ordu'nun Kürdistan'dan ayrılmasından ve Azerbaycan ile Tahran hükümetleri arasında otonomi sözleşmesi imzalanmasından öncedir.²⁶ Ama işler kötüye gittiğinde ve Cumhuriyet'in zaten

24 *Kurdistan* no. 8, 28 Ocak 1946.

25 Seyif Qazi, konuşmasında, düşman unsurları adlarıyla tek tek anmaktadır: Ali Ağa Aliyar (aşiret ağası), Rahim Vasta Aziz (şehirli), Gafur Mahmudiyani (şehirli) Hamza Ali Qaweci (şehirli), Male Rahmani Suruncdagi (din adamı), Muhammed Abbasi (aşiret ağası), Ali Nuzari (aşiret ağası), Abdullahi Beiz Ağa (aşiret ağası), Beiz Ağayı Gewerg (aşiret ağası), Kak Alla Ağa Gewerg (aşiret ağası), Gharani Ağayı Mameş (aşiret ağası), Muhammed Faruqi (aşiret ağası). Bkz. *Kurdistan*, sayı 11, 6 Şubat 1946.

26 Cumhuriyet, ilk günlerinde, hasım toprak ağalarına ve aşiret liderlerine karşı cezalandırıcı eylemlerde bulunacak kadar kendine güveniyordu. 10 Mart 1946'da Gewerg aşiretinin iki lideri olan Beizi Aziz Ağa ve Kak Alla Ağa ile Kak Alla Ağa'nın hizmetkârı Heme Gurge, Kürtlere ve Kürdistan'a ihanet ettikleri suçlamasıyla tutuklandılar. *Kurdistan*, sayı 25, 17 Mart 1946.

hassas siyasal iktidar yapısında kırılmalar ortaya çıktığında, yöneticiler bu tutumlarını değiştirmek zorunda kaldılar. Hasım toprak sahiplerinin ve aşiret liderlerinin gizli, zaman zaman da açık faaliyetlerine istemeyerek de olsa göz yummak ve bu durumu hoş görmek zorundaydılar. Bu gönülsüz hoşgörü tamamen taktik bir adım değildi; Cumhuriyet yönetiminin güçlü demokratik ruhundan da kaynaklanmıyordu. Bu daha çok, Kürt liderliğinin, aşiret topraklarını elinde bulunduran ağaların Cumhuriyet'in siyasal iktidar yapısı içindeki asli konumunu acı da olsa bir kez daha kabul etmek durumunda kalması anlamına geliyordu. Cumhuriyet'in yaşaması, büyük oranda bu güçlerin işbirliğine bağlıydı.

Genel anlamda büyük toprak sahiplerinin, özel olarak da aşiret liderlerinin konumunu belirleyen şey, 1940'larda İran Kürt toplumunun ekonomik yapısında üretim ilişkilerinin öncelikle prekapitalist nitelikte olmasıydı. Tarımsal arazilerin kiralınmasında feodal ilişkilerin egemen oluşu; gelişmiş bir üretim ve alım-satım ilişkisi sürdürebilecek miktarda pazarlanabilir ürün olmayışı; bu durum nedeniyle ticaretin ve alım-satımın geri kalmışlığı; ve tek tip bir bölgesel pazarın yokluğu, Kürt toplumunun, Cumhuriyet yönetiminin siyasal otoritesinin bölge geneline yayılmasını sağlayacak araç ve mekanizmalardan yoksun bir ekonomik yapısı olduğu anlamına geliyordu. Kapitalist üretim ilişkilerinin olmadığı bu koşullarda, Cumhuriyet'in yetkilerinin bölge genelinde geçerli olmasını ve sürdürülmesini sağlayabilen en kapsamlı mekanizma askeri güçtü. Bu nedenle, Cumhuriyet'in askeri gücü, bir ulusal savunma kurumu olmaktan çok daha öte bir anlam taşıyordu; bu güç, otoritenin siyasal örgütlenmesini sürdüren ve bu otoritenin bölgedeki etkinliğini belirleyen yapısal bir güçtü. Cumhuriyet'in askeri örgütlenmesi, Cumhuriyet'in 'gerçek' ve 'hayali' sınırları arasındaki belirgin farkı gözler önüne seriyordu. Bu güç, Cumhuriyet'in yaşaması için hayati bir önem taşıyordu.

Kürt Cumhuriyeti heterojen bir askeri örgütlenme yapısına sahipti. Düzenli bir ordudan ve aşiret birliklerinden oluşuyordu. Cumhuriyet'in kurulmasından kısa bir süre sonra kurulan düzenli ordu sayıca küçüktü ve deneyimsizdi. Ordu mensubu subaylar

ve askerler, çoğunlukla kentli küçük burjuva kesimden geliyorlardı. Cumhuriyet'e ve onun başkanına bağlıydılar; aynı zamanda başkumandanları olan savaş bakanı tarafından hükümette temsil ediliyorlardı. Düzenli ordu asıl olarak 1940'larda Irak ordusundan ayrılmış olan Kürt milliyetçisi subaylardan oluşan küçük bir grup tarafından eğitiliyordu; silah ve ekipman bakımından ise bölgedeki Sovyet ordu birliklerine bağımlıydı.²⁷ Düzenli birliklerin büyüklüğü ve askeri gücü, Cumhuriyet'in askeri örgütlenmesinin asıl gücünü oluşturan aşiret birliklerine nazaran önemsizdi.²⁸ Cumhuriyet'in askeri birliklerinin komuta kademesini oluşturan dört generalden biri düzenli ordunun başkomutanı idi; diğer üç general ise aşiret lideriydiler.²⁹

Eagleton'a göre, Cumhuriyet ordusunun hem düzenli orduya

- 27 Cumhuriyet'in askeri kurumlarında hizmet veren, Irak'tan gelmiş Kürt ordu subayları ve düzenli ordu kurulması ve geliştirilmesindeki katkıları hakkında bkz. Emin 1993, age., s. 169-201, izzet 1995, age. Bu subaylar ve onların Cumhuriyet'in yetkili kişileriyle iletişimleri konusunda Cumhuriyet yönetimine ait belgeler için bkz. İzzet M. M. *The Democratic Republic of Kurdistan: Letters and Documents*, 2 Cilt, Stockholm 1992 ve 1995. Eagleton da bu konudan söz ediyor (1963, age.)
- 28 Cumhuriyet'in askeri örgütlenmesine ilişkin rakamlar ile Cumhuriyet'in düzenli birliklerinin sayısı hakkında bkz. 3. Not. Eagleton'a göre, düzenli ordu aşiret mensuplarından oluşan bir ordu değildi; Mahabad ve civarındaki şehirlerden insanların görevlendirildiği bir ordu idi. Tam kapasite görev yapan yaklaşık 70 subay ve onların yardımcısı 40 astsubay tarafından yönetilen 1200 kişilik bir askeri birlikten oluşuyordu. Subay teşkilatının büyük bir bölümü hükümette askeri-olmayan idari görevlere atandılar. Düzenli ordu Iraklı, eğitilmiş Barzani savaşçılarından oluşan ve Cumhuriyet'in yanında yer alan Kürt subaylar tarafından eğitildi; aralarında ayrıca, Kak Ağa olarak bilinen Yüzbaşı Selahaddin Kazımov adında bir Sovyet ordu subayı da vardı. Bkz. Eagleton 1963, age. s. 88-90. Sovyetlerin Cumhuriyet'e askeri yardımlarının boyutu önceki bölümde ele alınmıştır.
- 29 Bu dört kişi Muhammed Seyif Qazi, Mele Mustafa Barzani, Ömer Ağa Şerifi ile Muhammed Reşid Han Hanzade (Heme Reşid Hani Bane) idi; bkz. Emin 1993, age., s. 172. Martin van Bruinessen bu konuyu ele alırken Cumhuriyet'in askeri komuta kademesinde üç generalin olduğunu ileri sürer; bkz Bruinessen'in 'The Conflict of Tribe and State in Iran and Afghanistan/İran ve Afganistan'da Aşiret ve Devlet Çatışması' Tapper, R. (ed.) London, 1983 içinde 'Kurdish Tribes and the Iranian State: The Case of Semko's Revolt / Kürt Aşiretleri ve İran Devleti: Simko İsyanı' başlıklı çalışması. Bkz.Hasan Qazi'nin *Studia Kurdica*'da (no.2, 1986, s.29) yer alan, van Bruinessen makalesinin Fransızca çevirisine eklediği açıklamalar.

hem de aşiret birliklerine başkanlık eden komuta kademesi, Mart 1946'da oluşturuldu. Teorik olarak, bir yandan siyasal otorite ile öte yandan komutası altındakilerle ilişkilerini tanımlayan bir dizi kural ve düzenlemeye tabi, merkezi bir komuta kademesine sahipti. Gerçekte ise, askeri komuta kademesi, sahip olduğu yetkilerini ordunun resmi örgütlenme yapısı dışındaki süreç ve uygulamalara başvurmaksızın kullanamıyor ve kullanmak istemiyordu. Bu, öncelikli olarak, Cumhuriyetin askeri örgütlenmesinde aşiret liderlerinin, aşiret askerlerinin ve aşiret bağlarının önemli olmasından kaynaklanıyordu. Aşiret şefleri, komuta kademesinde fahri bir koluma sahiptiler ve maaş almıyorlardı; Cumhuriyetin hizmetinde olan aşiret askerleri de maaş almıyordu ve bu askerlerin ordunun komuta kademesi ile ilişkileri, en hafif tabirle dolaylı bir ilişkiydi ve bu ilişki neredeyse değişmez bir şekilde aşiret şefleri üzerinden sürdürülüyordu. Bu aynı zamanda aşiret askerlerinin ordu örgütlenmesi içindeki statüsünü ve cumhuriyete bağlılıklarının ölçüsünü resmi ilişkilerden ziyade soy bağlarının belirlediği ve bu bağların bazı istisnalar haricinde Cumhuriyet'in milliyetçi ideolojisini gölgede bıraktığı anlamına geliyordu.

Aşiret birlikleri Cumhuriyet'in askeri gücünün temel bileşenini oluşturuyordu. Bu birliklerin sayısının 10.000-13.000 arasında değişen sayılarda olduğu tahmin edilmektedir; Saqız'a yerleşmiş olan ve Cumhuriyet'e askeri anlamda bir tehdit oluşturan İran askeri gücünün sayıca 5000'i aşmadığı düşünülürse, bu oldukça büyük bir rakamdı. Bununla birlikte aşiret birlikleri geleneksel olarak süvari birliklerinden oluşuyordu ve bu durum ciddi askeri ve lojistik problemlere neden oluyordu. Askeri terimlerle ifade etmek gerekirse, askeri birliklerin coğrafi etkinlikleri oldukça sınırlıydı; bu birlikler yerel lojistik destek olmadan aşiret topraklarının dışına (50-70 km çapında bir alanın ötesine) kolayca gönderilemiyorlardı. Bu sorun genellikle aşiret saldırıları ve akınlarıyla gideriliyordu. Lojistikle ilgili sorunlar, o dönemin modern savaş koşullarında hafif silahlar taşıyan piyadeler karşısında aşiret süvari birliklerinin kullanılma- larını da ciddi şekilde zorlaştırıyordu. Süvari birlikleri Cumhuriyet bünyesindeki aşiret birlikleri ile sınırlı da değildi. Cumhuriyet'in az

sayıdaki düzenli ordusunun önemli bir kısmı da -dönemin İran askeri birliklerinin önemli bir bölümünün de süvari oluşu gibi- süvarilerden oluşuyordu. İran genelinde ve özellikle Kürdistan'da süvari birliklerinin halen varlığını sürdürmesi, 19. yüzyılın sonlarından itibaren İran'ın ekonomik ve siyasal gelişimindeki anormallikten kaynaklanıyordu (Eagleton, age., s. 90-93).

Cumhuriyet yönetimi, hareket halinde oldukları zamanlarda birliklere yiyecek ve mühimmat sağlamak suretiyle aşiret süvari birliklerinin lojistik eksikliklerini giderme ve böylece, yerel desteğe ihtiyaç duymadan askeri faaliyet alanlarını genişletmelerini sağlama çabası içinde oldu. Düzenli ordudaki subaylar bunu sağlamakla görevliydi; Eagleton'ın da işaret ettiği üzere, 'askeri talimatları iletmenin yanı sıra, gerekli yiyecek ikmalini sağlamak üzere her bir aşiret grubu için bir subay görevlendirildi.' Bu yeni tedbirler askeri komuta yapısının 'büyük çaplı aşiret hareketlerinde en yıkıcı unsur olan ve çoğu zaman yağmaya neden olan çapulculuğun' geçici de olsa üstesinden gelinmesinde yarar sağlamış olabilir. Askere lojistik destek sağlanması, nihayetinde ekonomik alandaki üretici güçlerin, özellikle de tarımsal üretim alanındaki güçlerin gelişmişlik düzeyine bağlıydı (Eagleton, age., s.92).

Bununla birlikte, aşiret örgütlenmesi içindeki aşiret birlikleri ile düzenli birlikler arasındaki dengesizliğin bir ölçüde giderilmesini sağlayan ve Cumhuriyet liderliğinin hizmetinde olan bir başka askeri güç daha vardı. Bu, 1945'ten beri Mahabad ve çevresine yerleşmiş olan Barzani askeri gücüydü.³⁰ 2000-3000 kişiden oluştuğu tahmin edilen bu askeri birliğin şefi, on yılı aşkın süre ça-

30 Barzani'nin Mahabad'a gelişi Kürdistan'da haber olmuştur (sayı 21, 2 Mart 1946). Bu habere göre Barzani, silahlı adamlarıyla birlikte 12.9.1324'te (Kasım 1945) Mahabad'a girmiş ve Qazi Muhammed'le iki saat süren bir toplantıdan sonra ona bağlılığını ilan etmiştir. Bu konuda ayrıca bkz. FO 371/37291, 26 Nisan 1946. Eagleton'a göre, kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere Barzanilerden 10.000 kişi İran Kürdistanı'na giriş yapmıştır. Bunların muhtemelen 3000 kadarı silahlı idi ve bu 3000'in 1200 kadarı da Mele Mustafa'ya hesap vermekle yükümlüydü (1963, age., s. 54), Roosevelt (1980, age. s. 141), McDowall, 1994, age., s. 241-44). Duygusal bir görgü tanıklığı anlatımı için bkz. Ghani Blorian'ın anıları, Alekok, Stockholm 1997. Barzani güçlerinin ve liderliğinin, özellikle de Mele Mustafa Barzani'nin gerçek amaç ve niyetleri konusunda daha az duygusal bir bakış için bkz. Emin, 1993, age., s.175-180.

tışma halinde olduğu Irak hükümetinin zulmünden kaçarak İran Kürdistanı'na geçmiş olan Mele Mustafa Barzani idi. Barzani'nin askeri birliği, aşiret bağları temelinde örgütlenmiş bir birlikti. Aşiretin şefi ile aşiret mensupları arasındaki ilişki, ilksel sadakat biçimleriyle belirleniyor olsa da, bu birlik, İran Kürdistanı'nda yaşayan Kürt aşiretlerinin işleyiş düzeninin ürünü olan farklı siyasal koşullarda faaliyet gösterdi. Mele Mustafa ve kendisine bağlı aşiret ordusu, İran Kürdistanı'nda yabancı idiler ve bölgedeki daimi varlıkları bazı büyük aşiretler arasında kızgınlık yaratıyordu; bu aşiretlerin liderleri Barzani'den hoşlanmadıklarını gizleme gereği bile duymuyorlardı.³¹ Bölgedeki Sovyet siyasi görevlileri de Barzanilerin varlığını hoş karşılamıyorlardı; Mele Mustafa'nın İngiliz ajanı olmasından şüpheleniyorlardı ve Cumhuriyet önderliğiyle sıcak ilişkiler içinde olması onları korkutuyordu.³² Dolayısıyla Barzaniler kentli nüfusun ve siyasal güçlerin, diğer bir deyişle İKDP'nin ve Kürt Cumhuriyeti'nin iyi niyetine ve işbirliğine güvenmek du-

31 İster Cumhuriyet'in yanında yer alsınlar ister karşısında olsunlar, yerel aşiret liderlerinin hiçbiri Barzani'nin varlığından hoşnut olmadı; onun varlığı, mevcut siyasi ve askeri düzeni bozucu bir etki yaratıyordu. Bölgedeki güçler dengesi, aşiret gücü ve aşiretlerin sahip oldukları ayrıcalıklar, bu düzen üzerine kuruluydu. Cumhuriyet yönetiminde yer alan Ömer Han ve Heme Reşid Han gibi liderler için Barzani'nin Qazi Muhammed'e bağlılığı ve hükümete sadakati, Cumhuriyet'in siyasal gücü içinde yer alan askeri örgütlenmede aşiretlerin statülerini tehdit eden bir durumdu; bu da aşiret liderlerinin Cumhuriyet'le ve Qazi Muhammed'le ilişkilerinin oportünist niteliğini çoğu zaman ortaya çıkarıcı bir etki yaratıyordu. Öte yandan Cumhuriyet'e muhalif olan ve Cumhuriyet'in liderine açık açık düşmanlık eden Beiz Ağa Mangur, Mameş aşiretinden Garani Ağa ile oğlu Mem Aziz gibi liderler için Barzani ve silahlı adamları, kendilerinin Cumhuriyet'i yıkma çabalarına siper olmakla kalmıyor aynı zamanda Qazi Muhammed'in, bu kesimin muhalefetini ve saldırısını bastırmakta kullanabileceği bir araç anlamına da geliyordu. Bkz. yukarıda, 30. notta belirtilen kaynaklar.

32 Sovyetlerin Barzani'ye ilişkin kuşkuları hakkında bkz. Kermanshah'tan Tahran'a gönderilen 4 Şubat 1946 tarihli telgraf, FO 371/52702. Sovyetlerin Barzani'ye ilişkin algıları konusunda bu belgenin ve başka belgelerin ortaya koymadığı tek şey, Sovyetlerin, Barzanilerin İran rejimiyle gizli ilişkiler içinde olmasından kuşklanması değildi. Sovyetler Barzani'nin, siyasal kariyerinin başından itibaren Irak'taki İngiliz otoriteleriyle işbirliği yapıyor olmasından da kuşkulanıyordu. Mele Mustafa'nın yükselişi ve siyasal kariyeri konusunda ayrıca bkz. Jwaideh 1965, age. ve McDowall 1994 age.

rumundaydılar; Barzaniler ekonomik destek anlamında büyük oranda bu güçlere bağılıydı. İran hükümetiyle hiç de dostça ilişkiler içinde değilken ve yakın bir gelecekte Irak Kürdistanı'ndaki aşiret topraklarına güvenli bir şekilde dönme olasılıkları belirsizliğini koruyorken, Cumhuriyet liderliğiyle siyasal ittifak kurmamaları ve Cumhuriyet'in yaşaması için aktif rol almamaları düşünülemezdi.³³ Cumhuriyet liderliği, özellikle Qazi Muhammed, Barzanilerin desteğine ve işbirliğine güvenebilirdi ve öyle de yaptı. Düzenli ordu-
dan daha etkin oldukları açıktı ve zaman zaman ortaya çıkan yerel askeri anlaşmazlıklarda özellikle bir aşiret liderinin Kürt yönetimi altındaki birliklere katılmayı reddettiği durumlarda ortaya çıkan anlaşmazlıkların giderilmesinde rol oynuyorlardı.³⁴

- 33 İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgelerinden, 3 Nisan 1946 tarihli "İran Kürdistanı, Genel Arka Plan, Özet Rapor"da, hükümet kabinesinde Qazi Muhammed ile bölgede Savaş Bakanı olarak anılan Ömer Han arasındaki ayrışmadan söz edilmektedir. Ayrıca, bölgedeki İran ordusunun kumandanı olan General Humayuni'nin de 'Cumhuriyet'in askeri komuta yapısındaki bu ayrışmanın' farkında olduğu belirtilmektedir. Rapora göre, General Humayuni, 'Serdeşt ile Bane'nin karşısına denk gelen Qela Diza ile Şilar'a güçlü askeri garnizonlar yerleştirmek ve bu garnizonların komutanlarına, Serdeşt ve Bane'deki Fars askeri otoriteleriyle mümkün olduğunca yakın irtibat halinde olmaları emri vermek' suretiyle Irak hükümetinin kendisiyle işbirliği yapması için Kermanshah'taki İngiliz Konsolosluğundan yardım istemektedir. General Humayuni, Irak hükümetinin, güvenliğini sağlayacağı sözü vererek Heme Reşid'i Dares Han'a davet etmesinin iyi bir davranış olacağını ve eğer mümkünse, kendisi için konulan ölüm cezasının kaldırılması halinde, muhtemelen geri dönmeyi düşünecek olan Mele Mustafa Barzani'ye de dostça davranmanın iyi olabileceği değerlendirmesi yapar. 'Bu liderler, Mahabad'daki Qazi Muhammed'e dışarıdan destek veriyorlarsa da, henüz Fars hükümetine karşı somut ve telafi edilemez derecede düşmanca herhangi bir tutum içinde olmamışlardır' diyor. FO 371/3049. Bu yazışmanın üzerinden iki hafta gibi bir süre geçtikten sonra, Kermanshah'taki İngiliz Konsolosluğu, Heme Reşid Han'ın cevabı konusunda Tahran'ı bilgilendirir: 'Heme Reşid, eğer Bane'yi kendisine verirler ve aylık 171.000 Tümen ödenek tahsis ederlerse İran'ın yanında yer alabileceğini söyledi ama öne sürdüğü bu koşullar kabul edilemez. Çünkü eğer sadakatinden emin olunamıyorsa, şu anda Bane'nin Heme Reşid'in eline geçmesi büyük bir tehlike doğurur.' FO 371/3444. Bu konuda bkz. FO 371/36251.
- 34 Bunun ilk örneği Cumhuriyet hükümetinin Serdeşt'i almak için yaptığı planlı askeri operasyondur. Herki ve Şikak aşiret liderleri, Qazi Muhammed'in Cumhuriyet'le işbirliği yapmaları talebini reddettiler. Kermanshah'taki İngiliz Konsolosluğu konuyla ilgili olarak Tahran'a şöyle yazar: 'Qazi Muhammed, Şikak ve Herki Kürtlerini Serdeşt'e yapılacak saldırıya dahil et-

Yerel aşiret birlikleri tek bir komuta yapısı altında daimi bir askeri birim değildi; oluşumu ve örgütlenmesi bakımından birbirinden oldukça farklı, sadece kendi aşiret şeflerine sadakat gösteren ve onlar tarafından korunan, denetlenen ve görevlendirilen askeri birliklerdi. Aşiret şefleri teorik olarak, Cumhuriyet'in devlet başkanının talebi üzerine, aşiret birliklerini görevlendirebiliyordu ama uygulamada bunun gerçekleşebilmesi aşiret şefinin siyasi konumuna bağlıydı; daha önce ifade edildiği gibi, bu konum, şefin İran hükümetiyle değişen ilişkilerine göre şekillenen, karmaşık, kısa ve uzun vadeli siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda oluşan bir konumdu. Kürdistan'da aşiretçiliğin yerel bir özelliği olan aşiretler arası rekabet de bu bakımdan önemliydi. Cumhuriyet yönetimiyle ilişki içinde ama birbirlerine rakip aşiret liderleri, bir mevki elde etmek için çoğu zaman birbirleriyle rekabet halindeydiler ya da sonuçta bu rekabetten vazgeçmek zorunda kalacakları için ortak askeri operasyonlarda birlikte çalışmayı reddediyorlardı.³⁵

Fakat bu heterojen ve birleşik olmayan yerel aşiret güçleri, kalıcı ordu ve Barzani birliklerinin toplam sayısından daha fazla ve

mek istedi ve bu aşiretlerin liderleri Mahabad'a getirildiler ama Qazi ile işbirliği yapmaları karşılığında Şahin Dez ile Miyandeab'ı istediler. Qazi Muhammed bunu kabul etmedi ve bu nedenle Şikak ve Herki Kürtleri bu saldırıya katılmadı.'FO 371/3625. Komuta yapısında benzer bir anlaşmazlık, hükümet, askeri yardımda bulunması için Heme Reşid'e başvurduğunda ortaya çıktı. Bu durumda da Qazi Muhammed, Mele Mustafa ve onun askeri birliklerinin yardımıyla galip gelmiş gibi görünüyor. Cumhuriyet ordusunun komuta kademesindeki bu tür anlaşmazlıklar ve Ömer Han, Zero Beg ve Heme Reşid Han gibi hasım, Cumhuriyet'le işbirliği içinde olmayan ve uzak duran aşiret liderlerinin varlığı ve muhalefeti, bölgedeki İran ordusunun askeri hesaplarında ve aldığı kararlarda kuşkusuz ki büyük bir yer tutuyordu. General Humayuni'nin Cumhuriyet'in komuta yapısında süregiden bu anlaşmazlık ve çatışmalardan yararlandığı açıktır; Kürt aşiret birlikleri, düzenli ordu birimleri ve Barzani güçlerinin aynı komuta altında birleşmeleri durumunda, Kermanshah'taki İngiliz Konsolosluğunun 2500 kişiden oluştuğunu tahmin ettiği Humayuni komutasındaki askeri birliklerin Cumhuriyet'in askeri gücü karşısında direnemeyeceğini çok iyi biliyordu. 'General Humayuni, Qazi Muhammed, Heme Reşid ve Mele Mustafa güçlerini birleştirmede- birleştirmeleri halinde ciddi sorunlar olabilir- süreç durumun üstesinden gelebileceğinden emin görünüyordu. 'Kermanshah'tan Tahran'a, 4 Şubat 1946. FO 371/52702.

35 Bkz. 33. ve 34. Not.

daha silahlı idi. Cumhuriyet'in askeri yapısında egemen güç onlardı. Bu hem Cumhuriyet'in askeri olarak zayıf olması hem de aşiret liderlerinin iyi niyetine bağımlı olması anlamına geliyordu. Askeri bakımdan zayıflık ve aşiretlere bağımlılık karşılıklı olarak birbirini beslemeye devam etti; bu, Cumhuriyet'in siyasal otoritesinin ülke geneline yayılması ve pekiştirilmesi bakımından olumsuz yapısal sonuçlar doğurdu.

Siyasal otorite yapısında askeri gücün egemen olması, aşiret liderliğinin Cumhuriyet yönetiminde özerk bir konumda olmasını sağladı. Cumhuriyet önderliği bu özerkliği (tabii ki fiili olarak) tanımak zorunda kaldı ve bunun siyasi sonuçlarının üstesinden gelmeye çalıştı ama bu çok pahalıya mal oldu. Aşiret liderlerine özerklik sağlayan bu koşullar, Cumhuriyet yönetiminde modern siyasi egemenlik koşullarını da altüst etmiş oldu. Mahabad Kürt Cumhuriyeti, geleneksel ilişkilerle sürdürülen modern bir siyasal sistemdi. Pre-kapitalist sosyal ve ekonomik ilişkiler Cumhuriyet'in milliyetçi liderlerini, modern ulusal kimliğin temel koşulları konusunda uzlaşmaya zaten zorlamıştı. Resmi olarak Cumhuriyet liderliğince yürütülen otonomi yanlısı, modern ve geleneksel güçleri bir araya getiren bu siyasi proje, mevcut jeopolitik koşullara muhafazakâr bir yanıt vermekten ziyade, bu uzlaşma noktasının temelini oluşturuyordu. Bu siyasi proje, oluşum sürecindeki ulusal kimliğin güçlendirilmesi için gerekli koşulları sağlamayı başaramadı. Kürt ulusal kimliği, Cumhuriyet'in doğuşu ve çöküşüne damga vuran, modernite ve gelenek arasında ortaya çıkan her çatışmada kendini göstermeye devam etse de kırılgan bir kimlik olarak kaldı. Cumhuriyet'in siyasi söylem ve pratiğini karakterize eden belirsizlik ve tutarsızlıkların özünde bu kırılganlık vardı.

Dördüncü Bölüm

Cumhuriyet'in söylemindeki belirsizlikler ve tutarsızlıklar

İKDP'nin kısa süreli hukuksal varlığı süresince 113 sayı *Kurdistan* yayımlandı; bunlardan 67 sayı bugüne kalmıştır.¹ Günümüze ula-

- 1 *Kurdistan*'ın izini sürüp bulduğum 67 sayısından 15'i Washington DC'deki Kongre Kütüphanesi'nde (15-29. sayılar), 6'sı Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda (20-25. sayılar) bulunmaktadır. Bunlar haricindeki sayılar çoğunluğu Kürt diasporasında olmak üzere kişisel koleksiyonlarda tutulmaktadır; 1., 9., 10., ve 43. sayılar ile 66-79. sayılar ve 85. sayı bunlar arasındadır. Hasan Qazi'ye, çeşitli kütüphanelerde ve özel koleksiyonlarda tutulan toplam 67 sayının fotokopilerini temin ettiği için müteşekkirim. Kısa bir süre önce 82 sayıdan (1-63. sayılar, 65-73. sayılar, 75-79. sayılar ve 85, 87, 88, 92. sayılar) oluşan, yeniden sınıflandırılmış ve açıklamalı yeni bir koleksiyon, Zhin (Jîn) ve Aras yayınevlerinin ortak yayını olarak, 2007'de Süleymaniye ve Erbil'de yayımlandı. Bkz. Saleh, R. ve Saleh, S. (ed.): *Rojnamay Kurdistan: Mahabad, 1324-25 Hatawi* (1946), Binkay Zhin 2007. Söz konusu bu koleksiyonun editörleri olan Rafiq Saleh ve Sadiq Saleh, bu koleksiyonun giriş bölümünde, Kurdistan'ın yeniden yayımlanan bu 82 sayısından 79'unun rahmetli Raşid Bajalan'ın Bağdat'ta bulunan kişisel koleksiyonunda tutulduğunu ve Raşid Bajalan'ın kızı Behar Bajalan tarafından Zhin yayınevine bağışlandığını ifade etmektedirler. Bu çalışmamda başvurduğum, günümüze kadar kalabilmiş olan 67 sayının tümü bu yeni derlemede de yer almaktadır. 2007 baskısı bu derleme, bu bölüm bitmişken elime geçmesine karşın, gerektiğinde referans göstererek

şan sayılar, Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kuruluşundan yıkılışı-
na kadarki hayati süreçte çıkan sayıların gelişigüzel bir dağılımıdır.
Kurdistan hem biçim hem nitelik olarak karma bir söyleme sahip-
tir; bu, derginin yazarlarının ve katkı sunanların entelektüel for-
masyonunda farklı siyasal ve kültürel etkilerin varlığına işaret eder.
Çoğunlukla İKDP üyesi olan ve dolayısıyla Mahabad Cumhuriyeti
hükümetinde yer alan yerel yazarların hem iç siyasal, kültürel ve
sosyo-ekonomik konularda hem de sadece yerel sivil yaşamla ilgili
sorunlar üzerine yazdıkları yazılarda, Fars kültürü ve dilinin sü-
rekli etkisi görülmektedir. Yazılar Kürtçe yazılmakla birlikte üslup
bakımından tek tip bir yazım tarzı söz konusu değildir; sözcükler,
ifade ve yazım biçimleri büyük ölçüde Farsçadan alınmadır ve hep-
sinde de o günün modern Farsçasının sözdizimine uyma eğilimi
söz konusudur -bu, dönemin milliyetçi entelijensiyasının siyasal ve
kültürel bakımdan olgunlaşmamışlığını gösteren bir durumdur.

Farsçanın Kürtçe yazım ve sunum biçimine etkisi, çağdaş İran
tarihi ve siyasetinde Kürtlerin konumunu milliyetçi bir bakışla in-
celeme çabasında olan ya da Cumhuriyet'in kuruluşunu, Kürtlerin
vatandaşlığa ilişkin hakları ile demokratik haklarının bir ifade-
si olarak savunan açıklayıcı yazılarda özellikle belirgindir. Erken
dönem milliyetçi söylem, etik-siyasal kavramların ve doğal haklar
teorisinin duygusal biçimde kullanılması haricinde genel olarak
kavramsal bir sözcük dağarcığından yoksundur.² Bununla birlikte,

Kurdistan'ın bende olmayan ve söz konusu koleksiyonda yer alan 15 sa-
yısına başvurdum. Bu yeni koleksiyonun editörleri, Cumhuriyet'in var ol-
duğu süreçte, gazetenin (*Kurdistan*'ın) toplam 112 sayı yayımlandığını be-
lirtmektedirler; öte yandan, benim elimdeki veriler gazetenin toplam 113
sayı yayımlandığını ortaya koyuyor. Bkz. Khaznedar, J. *Rabari Rojnamagari
Kurdi*, 1973, p. 52. Bugüne kalan son sayının, Cumhuriyet'in yıkılışından
yaklaşık 3 ay öncesine ait, 3 Ekim 1946 tarihli bir sayı olduğu düşünülecek
olursa, şu anda bu farklı iddiaları tahkik etmek ve neden farklı farklı iddia-
lar olduğunu açıklamak ne yazık ki mümkün değildir. Bu ancak, gelecekte
elde edilecek yeni bilgiler ışığında netlik kazanabilir. Bu yeni koleksiyonun
bir kopyasını bana da verdiği için Djene Bajalan'a müteşekkirim.

- 2 Bu makaleler, çoğunlukla, büyük bir kısmı 1920'lerde ve 1930'larda modern bir
eğitim almış olan o bölgede yaşayan Kürtler tarafından yazılmışlardır; örneğin
bakınız Hesên Qızılci'nin başyazıları: 'Fedakari ya Serchaway Peshkawtin' *Kur-
distan* Sayı. 4, 17 Ocak 1946 ve 'Ema Dalain Chi?' *Kurdistan* Sayı. 6, 21 Ocak

sosyal, ekonomik ve siyasi meselelere daha kısa ve daha somut bir şekilde odaklanan yazılarda, özellikle de genel teorik ve kavramsal dilin çeşitli biçimlerde kullanılmaya çalışıldığı yazılarda Farsçanın etkisi azalmaktadır. Genel olarak Sovyet Marksizmi ve Marksist kategorilerin etkisinin görüldüğü bu yazıların büyük çoğunluğu, Irak Kürtlerince yazılmış yazılardır; daha az sayıdaki ve Azeri demokratlar tarafından yazılmış ve Kürtçeye çevrilmiş olan makaleler de bu niteliktedir.³ Temmuz 1946'dan sonra yavaş yavaş görülmeye

1946. Yeni yeni gelişmekte olan milliyetçilik ve ulusal baskıya verilen duygusal tepkiler aşağıda belirtilen makalelerde çeşitli şekillerde ifade edilmektedir: Muhammad Majdi: 'Sekalayek Legal Kewa Berzekani Kurdistan', Mulla Muhammad Ayyubi: 'Hayrani Dayki Nishtiman, Abdul Rahman İmami: 'Ewa Adalet Bu', Seyyid Muhammad Hamidi: 'Hawarek la Dimokrasi', Aziz Mowlavi: 'Kar', Kubra Azimi: 'Xoshbaxti'(adı geçen yazılar sırasıyla *Kurdistan*'ın şu sayılarında yer almaktadır: Sayı. 3, 15 Ocak 1946, Sayı 5, 20 Ocak 1946, Sayı 13, 11 Şubat 1946, sayı 23, 6 Mart 1946). Bu yazılarda kavramsal bir dilin olmayışı ya da marjinal düzeyde kullanılması ve çok net bir ideolojik çizginin yokluğu, sadece erken dönem milliyetçi söylemle sınırlı bir durum değildir; böylesi bir dil sosyal-ekonomik meseleleri ele alan yazılarda daha sıklıkla görülmektedir. Örneğin Mowlawi'nin yukarıda adı geçen yazısında "kar" (Kürtçe ve Farsça-ç.n.) yani "emek", ekonomik bir kategori olarak değil, insanda var olan doğal bir nitelik olarak değerlendirilmektedir. Bu eğilim uluslararası siyaset alanında da önplandadır. Muhammed Mecdi'nin, anti-faşist ittifakın dağılmasından sonra, 1946'nın Şubat ayı ortalarında yazmış olduğu 'Molotov, Burns ve Bevin' başlıklı makalesi, "soğuk savaş ideolojisi"nden şaşkıncı derecede uzak bir makaledir. Bu makalede aynı çizgideki üç büyük gücün elçi yardımcılarının söz edilmekte ve bu kişiler aynı ölçüde "geleceğin dünyasını adalet, özgürlük ve eşitlik üzerine kurmak isteyen... özgürlük bahçesinin bahçıvanları" olarak değerlendirilmektedir. Kurdistan, Sayı 11, 6 Şubat 1946. Muhammed Mahmoud'un makalesi 'Kurd u Paymani Atlantik' aynı çizgidedir. Sovyetler Birliği'nin çoktan Kürdistan'dan çekilme baskısı altına girdiği 1946'nın Mart ayı sonlarında yazılmış bu makalede, yazar, "küçük ve sömürge uluslara özgürlük sağladığı için" Atlantik Antlaşması'nı memnuniyetle karşılamaktadır; Kurdistan, sayı 28, 27 Mart 1946. Ahmed Elahi'nin Kurdistan'da yayımlanan, 1 Mayıs'ı kutlayan yazısı, parti yönetiminin üst kademelerinde var olan, ideolojik olmaktan büyük ölçüde uzak siyaset algılamasının sürdüğünü ortaya koymaktadır. Elahi'nin yazısında, ortaya çıkmakta olan ve tuhaf bir karışımından oluşan bu milliyetçilik, Sovyet taraftarı siyasi ifadelerin yanı sıra İslama ve Hz. Muhammed'e göndermelerle bezelidir. Elahi, yazısını Sovyetler Birliği'ni, Stalin'i, Kızıl Orduyu uzun uzun överek tamamlamakta ve Kürtlerin ulusal davaya bağlılıklarını ve özgürlüğün değerini şu sözlerle ifade etmektedir: '... Peygamber'in şeriatına ve ayrıca modern dünyanın yasalarına göre, içinde milliyetçilik ve yurtseverlik duyguları taşımayan insanın ölmesi yaşamasından iyidir' *Kurdistan*, sayı 46, 11 Mayıs 1946.

- 3 Bkz. Rehber gazetesinden alınarak Azericeden Kürtçeye çevrilen makale: 'Nehzati Azerbaijan u Kurdistan, Seratay Nejat u Istiqlali Miletani Rojhelati

başlayan bu tür yazılardaki Kürtçe, biçim olarak daha tutarlıdır ve sonraları egemen edebiyat dili haline gelen Kürtçe yazım biçimine daha yakındır. Yerel Kürt entelijensiyasının İran'da ve genel olarak Kürdistan'da değişen siyasal ve ideolojik koşullardan gitgide daha fazla etkilenmesiyle birlikte, Kürdistan'ın sonraki sayılarında yazım tarzında bir değişim göze çarpmaktadır.⁴

Nawarast' *Kurdistan* sayı. 66, 9 Temmuz 1946. Kürt ve Azeri hareketlerinin bölgesel ve uluslararası düzeyde incelendiği bu yazıda, Sovyetlerden ilham alarak, toplumsal sınıf kategorileri önplandadır. Ayrıca, gazetenin aynı sayısında yer alan, Iraklı bir Kürt olan Showan'ın 'Skalay Kurd' başlıklı, sınıf kategorileri ve üretim ilişkilerinden söz eden yazısında da Kürt köylülerinin koşullarının analizi üzerinde durulmaktadır. Abdul Qader Ahmed'in 'Dostiman Keya u Dujminiman Keya?' (Dostumuz Kim, Düşmanımız Kim?) başlıklı makalesi de aynı çizgidedir (*Kurdistan* Sayı 67, 14 Temmuz 1946). Bu makalede, uluslararası ilişkiler konusunda soğuk savaş ideolojisinin ve Sovyet/Tudeh bakış açısının doğrudan etkisi görülmektedir; buna göre, dünyanın iki düşman kampa, sömürgeci-emperyalist kamp ile anti-sömürgeci-özgürlükçü kampa bölünmüş olduğu, analizin özünü oluşturmaktadır. Marksizm-Leninizmin, özellikle de Sovyet Marksizminin Cumhuriyet'in söylemi üzerindeki etkisi, bu bölümün sonraki kısımlarında daha detaylı olarak ele alınacaktır.

- 4 Bkz. Hashem Khalizadeh'nin 1 Mayıs nedeniyle yazdığı makalede sınıfsal kategorilerin ele alınışı. Yazar bu makalede, sınıfsal sömürü ve birbiriyle çelişen sınıfsal ilişkilerden söz etmekte, işçi ve köylülerin, SSCB'nin önderliğinde yürütülen emperyalizme karşı mücadelede birleşmeleri gerektiğini ileri sürmekte ama aynı zamanda bu görüşünü temellendirmek için dini ifadeler kullanmakta ve dolayısıyla dine başvurmaktadır. Bkz. *Kurdistan*, Sayı 43, 4 Mayıs 1946. Ayrıca benzer bir biçimde siyasetin sınıfsal bir analizini yapmaya çalışan Abdullah Dabaghi ile Dilshad Rasuli'nin, *Kurdistan*'ın aynı sayısında yer alan yazılarına bakınız. Rasuli'nin 'Kurd u Shoreshe' başlıklı yazısında ileri sürdüğü düşünceler bu bakımdan daha dikkat çekicidir. Rasuli, 'İktidar ve yönetim, burjuvazinin elinde olduğu sürece insanlığın yüreğinden hissettiği hedeflere ve amaçlara ulaşamayacağına inanıyorum' demektedir. Soğuk savaşın ortaya çıkışı konusundaki Sovyet bakışına ilişkin ilk sistematik ideolojik ifadeler de bu makalede yer almaktadır: 'Bugün, dünyanın her yerinde, sömürgecilik ve bağımsızlık arasında büyük bir savaş başlamıştır; bugün baskı ve adalet arasında güçlü bir karşı karşıya geliş söz konusudur.' *Kurdistan*, sayı 45, 8 Mayıs 1946. Bu bağlamda, yerel Kürt entelijensiyasının yazılarında 'iç sömürgecilik' düşüncesinin temellerinin ortaya çıkışını görmek de ilginçtir; burada Kürdistan, Türkler, Araplar ve Farslar tarafından yönetilen bir iç sömürge olarak tanımlanmakta ve böylece, sonraları 1980'lerde İsmail Beşikçi tarafından geliştirilecek olan 'Kürdistan: Devletlerarası Sömürge' kavramına kaynaklık etmektedir. Bkz. Hemin'in *Kurdistan*'da (sayı. 16, 18 Şubat 1946) yer alan makalesi ile Hassan Qızılci'nin *Kurdistan*'da yer alan makalesi (sayı. 6, 21 Ocak 1946).

Kurdistan'ın bugüne ulaşan sayılarında yer alan önemli yazılarda, başyazı, makale ve röportajlarda, bu hayati dönemde Kürt ulusal kimliğinin acılı gelişimini karakterize eden belirsizlik ve tutarsızlıkların izleri görülmektedir. Bununla birlikte, görmüş olduğumuz bu gelişme, İran'da Kürt milliyetçiliğinin ve ulusal kimliğin kristalize olduğu anlamına gelmiyordu; bu, daha çok, Kürt milliyetçiliğinin ve ulusal kimliğinin, kendine ilişkin yeni bir algılamayla, kendini yeniden tanımladığına işaret ediyordu. Bu yeni kendini-algılama biçimi, Komeley JK'nın dağılması, İKDP'nin kuruluşu ve sonrasında Cumhuriyet'in kuruluşunu sağlayan gelişmelerle hız kazandı. Bu gelişmelerin temel özelliği, daha önce görüldüğü gibi, 1942'deki başlangıcından kısa bir süre sonra milliyetçi hareketi etkisi altına alan siyasal otorite kriziydi.

Bu yeni 'kendini algılama'nın söylemsel inşası ve temsil biçimlerine, bu gelişmelerin 'kökeni'ne ilişkin sessizlik damgasını vurdu. *Kurdistan* söyleminde Komeley JK konusunda ve onun, milliyetçi tarih ve siyasetin oluşumu ve gelişimindeki yeri konusunda bir sessizlik ve kapalılık söz konusudur. Bu sessizlik, dışlama ya da inkârdan ziyade, zorla hafızalardan silme, Komeley JK'yı ulusal hafızadan çıkarma girişimi demektir; en hafif tabirle, Komeley JK'nın oluşum ve gelişim sürecine, İKDP'nin oluşumundan ve Cumhuriyet'in kuruluşundan önceki bir tarih, kendine özgü bir söylemi olmayan ve geriye bakıldığında sadece tarihsel olarak bir anlam ifade eden bir dönem olarak değerlendiriliyordu. Komeley JK'nın kurucu üyelerinden ve bu üyelerin siyasi faaliyetlerinden nadiren de olsa söz edilmesinin tek nedeni, bu kişilerin daha sonra Cumhuriyet yönetimindeki konumlarını ve faaliyetlerini öne çıkarmak olmuştur. Komeley JK'nın kurucu üyelerinin, İKDP'nin ve daha sonra Cumhuriyet'in örgütsel yapısına dahil edilmeleri, onların siyasal tarihlerinin İKDP ve Cumhuriyet tarihi içinde eritilmesi anlamına da gelmektedir. Kürdistan söyleminde Komeley JK'nın ve kurucularının ulusal tarihe girmelerini ve siyasal bir kimlik edinmelerini sağlayan, Mahabad Cumhuriyeti'dir;⁵ Komeley JK'nın ve

5 Örneğin bkz. Qazi Muhammed'in Mahabad Cumhuriyeti'nin ilanı nede- niyle yaptığı konuşmada, Cumhuriyet'in oluşum koşulları konusundaki

kurucularının Cumhuriyet'in kuruluşundan önce bir tarihleri ya da kimlikleri yoktur.

Komeley JK'nın doğuşu ve yok oluşu konusunda *Kurdistan*'ın bu sessizliği, Komeley JK'nın tarihini ve kimliğini ulusal hafızalardan silmeye teşebbüs etmesi, İKDP ve Cumhuriyet'in var olmasını sağlayan koşullar bakımından semptomatiktir. Siyasal otorite krizi ile iç ve dış güçlerin ve bu güçler arası ilişkilerin aldığı yeni biçim, bu koşulları belirledi. Söz konusu güçlerin ve bu güçler arası ilişkilerin siyasal ve kültürel süreçte aktif olarak yer alması, yalnızca milliyetçi siyasal projenin gelişimini etkilemekle kalmadı ayrıca, henüz oluşum aşamasındaki ulusal kimlikteki değişimleri ve bu kimliğin sınırlarını da etkiledi. Böylece, Komeley JK'nın milliyetçi siyasi projesi ve *Niştiman*'ın söylemindeki Kürt ulusal kimliği kavramı değiştirildi, yeniden tanımlandı ve yeni koşullara uygun olarak yeniden inşa edildi.

Birinci Bölüm'de, *Niştiman*'ın söyleminde, iç çekirdeği ile dış çeperinin iki farklı Kürt ulusu nosyonuyla tanımlanan bir Kürt ulusal kimliği kavramının kullanıldığı belirtilmişti. Siyasal Kürt ulusu kavramından, içte, farklı ve birbirine zıt siyasi, ekonomik ve kültürel çıkarlara sahip, farklılaşmış sosyal sınıf ve tabakalara ayrılan ve bütün etnik ilişkilerde görülen bir toplumsal yapı anlaşıyordu. Bu şekilde bir Kürt ulusal kimliği kavramı, Komela'nın Kürt toplumu-na, özellikle de toprak sahibi sınıfa yönelik ahlaki eleştirisi -böylece Kürt ulusu tanımının dışında kalmış oluyorlardı- ile desteklenen tarımsal popülizme başvurarak, milliyetçi siyasetin öznesinin kim olacağına işaret ediyordu. Öte yandan, tarihsel bir kategori olarak Kürt ulusu kavramı, Büyük Kürdistan'da yaşayan bütün Kürtleri kapsayacak şekilde, ortak bir tarih, dil ve gelenek etrafında birleşen bir etnik topluluk olarak algılanmaktaydı. *Niştiman*'da tekrar tekrar tarihselleştirilen bu etnik kavram, Komeley JK'nın milliyetçi projesini ve ulusal tarihe ilişkin görüşünü ortaya koyan tek bir

açıklamaları. Bu olayın kısa tarihçesinde Komeley JK'dan söz edilmemektedir. Böylece İKDP, Kürt ulusunun bağımsızlık ve özgürlüğüne yol açan milliyetçi siyasal süreci başlatan güç olarak tasvir edilmektedir. *Kurdistan*, Sayı 11, 6 Şubat 1946.

egemen yapıya işaret ediyordu. Bu kavram, Kürt ulusal kimliğinin ‘öteki’ karşısındaki, birinci Pehlevi devletinin resmi söylemiyle oluşturulan tek bir İranlılık kimliği karşısındaki Kürt kimliğinin sınırlarını belirliyordu.

Komela’nın tarımsal popülist retorığı ile etnik milliyetçi söyleminin kavramsal olarak farklı algılanması ve buna karşılık gelen Kürt ulusu kavramlarının *Niştiman*’ın söyleminde netleşmesi, Kürt ulusal kimliğinin oluşumunda stratejik bir mesele olan siyasal iktidar ve otoritenin açık bir işaretiydi. Aslında, stratejik bir konu olan siyasal iktidar sorunu, hiçbir zaman toprak sahibi sınıfın ve aşiret liderlerinin ulusal söylemdeki özgül konumlarından ayrı olmadı. Toprak sahibi sınıfın ve aşiret liderliğinin ulus tanımı içine alınması ya da bu tanımın dışında tutulması, sadece Komela’nın kendini nasıl algıladığı bakımından değil, ayrıca ve daha da önemlisi, Komela’nın, ‘öteki’nin yani İran devletinin ve Tahran’daki merkezi siyasal otoritenin kimliği karşısındaki konumu bakımından da çok önemliydi. Bu nokta, daha sonra gelişen olaylarda, siyasal iktidar ve otoritenin bölgeselleştirilmesi krizi, henüz emekleme aşamasındaki milliyetçi hareketi etkisi altına aldığında çok daha net bir şekilde ortaya çıktı.

Komela’nın aksine, İKDP, toprak sahibi sınıfın ve güçlü aşiret liderlerinin çoğunluğunun desteği ve onayıyla oluşturuldu; kısmen siyasal sürece katılımlarının sağlanması amacıyla oluşturulmuş olan bu otonomist siyasal program etrafında toplanmak bu kesimler için kolay oldu.⁶ Toprak sahibi sınıfın ve aşiret liderlerinin siyasal sürece dahil edilmesini, kendi çıkarları nedeniyle otonomist siyasal programdan yana ama bölgesel etnik milliyetçiliğe karşı olan Sovyetler Birliği de aktif olarak destekliyordu. Bu gelişmeler, *Kurdistan* söyleminde Kürt ulusu ve ulusal kimlik kavramlarının inşasında önemli sonuçlar doğurdu.

Üçüncü bölümde ifade edildiği gibi, ahlaki eleştiri kategorileri, özellikle *Niştiman*’da sıkça başvurulmuş sömürü, baskı ve adalet gibi ahlaki kavramlar, *Kurdistan*’ın söyleminde dikkat çekecek ölçüde kaybolmuştur. *Niştiman*’ın Kürt toprak sahibi sınıfın varoluşunun

6 İKDP’nin oluşumu hakkında bkz. 2. Bölüm, 1 no’lu Not.

sosyo-ekonomik koşulları ve bu sınıfın köylüyü sömürmesi, bitmek tükenmek bilmeyen hırsları ve aşırı kira bedelleri konusundaki eleştirilerinin yerini hayli sınırlı bir siyasal eleştiri almıştır. Bu eleştiride, toprak sahibi sınıfın Cumhuriyet'in siyasal otoritesiyle ilişkileri ve Cumhuriyet'e ve onun ideallerine sunduğu destek ve bağlılık üzerinde durulmuştur. Kürt toprak sahibi sınıfa yönelik siyasal eleştiri biçim olarak seçici ve nitelik olarak öznel bir eleştiridir. Aşiretçilik ya da aşiret gücünün siyasal örgütlenmesi üzerinde durmaz; daha ziyade, Cumhuriyet'in nihayetinde yenilmesini ve merkezi hükümetin geri gelmesini bekleyen kişiler olarak görülen ve Kürt bölgesinde bulunan İran silahlı birlikleri ile çatışma durumlarında Cumhuriyet yönetimiyle işbirliği yapmayan aşiret liderlerinin faaliyetlerine odaklanan bir eleştiridir.

Kurdistan söyleminde toprak sahibi sınıfın ekonomik konumunun ahlaki bakımdan eleştirilmesinin yerini bazı aşiret liderlerinin öznel ve sınırlı bir siyasal eleştirisinin alması pek şaşırtıcı değildir çünkü Cumhuriyet'in siyasal iktidar yapısının ekonomik ve askeri birimlerinde toprak sahibi sınıf, kilit bir öneme sahiptir. Ancak asıl neden bu ise de, toprak sahibi sınıfa yönelik tutumun değişmesinin tek sebebi bu değildi. Bu değişime etki eden, içsel ve dışsal başka siyasi ve ideolojik faktörler de söz konusuydu.

İçsel faktörler çeşitlilik arz ediyordu; ama asıl olarak, dönemin Kürt toplumunun siyasi ve kültürel özelliklerinin yarattığı faktörlerdi. Dikkate değer bazı istisnalar dışında, eski ve yeni kentli ticaret burjuvazisi ve küçük burjuva kesimlerden gelen Cumhuriyet liderliğinin ideolojik biçimlenmesinin ve görünümünün temel unsurlarını din ve gelenekler oluşturuyordu. Pazar ve alışveriş mekânlarındaki Kürt ticaret burjuvazisi ve geleneksel küçük burjuvazi, kültürel ve ekonomik özerklikten yoksundu. Kürt kent merkezleri, tarihsel olarak, Kürt toprak sahibi sınıfın, özellikle de, en az üç yüz yıl kentlerin kültürel yapısına egemen olmuş aşiret liderliğinin siyasi ve yönetsel gücünün merkezleri konumundaydılar. Toprak sahibi sınıfın ve aşiret liderliğinin siyasi ve kültürel alanda yıllarca egemen olması, bu kesimin Kürt toplumundaki ekonomik üstünlüklerinden kesinlikle bağımsız bir durum değildi. Bu iki kesim, pre-kapitalist tarımsal ilişkiler düzeninde bir araya gelmişlerdi; bu düzen,

ülkenin Kürt şehirleri üzerindeki egemenliğin yeniden üretilmesini ve sürdürülmesini ve dolayısıyla, toprak sahibi sınıf ile aşiret liderliğinin Kürtlerin siyasal ve ekonomik yaşamında egemen olmasını sağlıyordu. Ekonomik faaliyetlerini geleneksel biçimde sürdüren Kürt ticaret burjuvazisi ile kentli küçük burjuvazi, ekonomik kazanç elde etmek için tarımsal üretime ve ticarete bağımlıydı.⁷

Kürdistan'ın toprak sahibi sınıfa yönelik tutumunun değişmesinin arkasındaki en önemli dış güç Sovyetler Birliği idi; başlangıçta İKDP'nin ve Cumhuriyet liderliğinin oluşumunda ve tamamen kendi çıkarları için de olsa özellikle aşiret liderliğinin milliyetçi siyasal sürece dahil edilmesinde Sovyetler Birliği önemli bir rol oynadı. Öte yandan, Sovyet ordusunun Kürdistan'daki varlığından duydukları korku ve İran ordusunun zayıflığı, büyük toprak sahiplerinin ve aşiret şeflerinin milliyetçi güçlere yönelik açıkça düşmanca olan tutumlarının yumuşamasında belirleyici oldu. Ama Sovyetlerin siyasi ve askeri otoriteleriyle Kürt toprak sahibi sınıf arasındaki ilişkiler hiçbir zaman samimi ya da sıcak ilişkiler olmadı. Bu, büyük ölçüde karşılıklı kuşku ve güvensizlik içeren bir ilişkiydi; Cumhuriyet liderleri ile İran hükümeti arasındaki görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandığında ve Sovyetler Birliği'nin askeri gücünü İran'dan çekmesi konusunda artan İngiliz-Amerikan baskısıyla özerk bir Kürdistan umudu solmaya başladığında bu kuşku ve güvensizlik daha da büyüdü.

Kurdistan söyleminde toprak sahibi sınıfa ve aşiret liderliğine yönelik eleştirinin dozundaki somut değişim, bu grupların milliyetçi söylemdeki konumlarının yeniden tanımlanma ve ulusal ve milliyetçi siyasal süreçteki konumlarının onaylanma çabasına işaret etmektedir. Cumhuriyet otoriteleriyle işbirliği yapmakta isteksiz büyük toprak ağaları ve aşiret liderlerinin siyasal eleştirisi, her zaman, genel milliyetçi terimler ile ulusa ve anavatana karşı görev duygusu üzerinden dile getirildi. Bu nedenle, *Kurdistan* söylemin-

7 Mobley, çalışmada, Mahabad pazarının, bu pazarı mal alım satımının merkezi olarak kullanan üç milyonluk kırsal bölge nüfusuna dayandığını belirtmektedir (1979, age.). Bu görüş Eagleton (1963, ag.e.) ve Jwaideh (1965, age.) tarafından da çeşitli şekillerde doğrulanmıştır.

de etnik-milliyetçi bir ulus kavramı söz konusudur; Kürt etnisitesi, bu ulus kavramına dahil olmanın veya dışında kalmanın kriterlerini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda, Cumhuriyet'in siyasal otoritesinin ve meşruiyetinin tek ideolojik prensibi olma işlevi de görür.⁸ Cumhuriyet liderliği, içteki hoşnutsuzluğu ve muhalefeti dile getirirken genellikle bu kavrama başvurur; zaman zaman, otoritesinin ulusal-demokratik niteliğine ve İran hükümeti karşısında ileri sürdüğü taleplerinin meşruiyetine vurgu yaparken de bu kavramı kullanmıştır. *Kurdistan* söyleminde bu kavramın kullanılması ve otoriteyi temsil etmekteki rolü, Cumhuriyet'in baskın siyasal koşullarına bağlı olarak değişiyordu.

Etnik-milliyetçi Kürt ulusu kavramı, otoritenin, sadece kritik siyasal koşullarda zor duyulan sesi değildi; *Kurdistan* söyleminde başından beri var olagelmış tek bir ulusal tarihin kökeni de bu kavramdı. Bu nedenle, sadece siyasal otoriteyi temsil etmekle ya da siyasal otoritenin söylemini ve pratiğini meşrulaştırmakla kalmıyor, bu otoriteyi tarihselleştirmiş de oluyordu... Ulusal iradeyi temsil eden ve böylece ulusal tarihin kaynağı olarak algılanan siyasal otorite açısından bu, özgürlük ve bağımsızlık için kesintisiz bir mücadele süreci anlamına geliyordu.⁹

Taktik olarak bu etnik-milliyetçi kavramın kullanılması, Cumhuriyet hükümetinin uygulamalarını meşrulaştırmak için halkın otoritesine başvurulması sorunsuz değildi. Genellikle, bölgesel otonomi söylemi çerçevesinde bu taktiğe başvurulur; bölgesel otonomi yanlısı söylemin siyasal olarak gerektirdiklerinin, etnik-milliyetçi siyasal bir proje ile uyuşmadığı açıktır. Bu otonomist söylem Kürt ulusu kavramının sınırlarını sürekli daraltmakta ve bu kavramı fiilen İran'daki Kürt bölgesi ile sınırlandırmış olmaktadır.

8 Örneğin bkz. Qazi Muhammed'in 'bağımsızlık kutlaması' konuşmasındaki Kürt ulusu tanımı, *Kurdistan*, sayı: 10, 4 Şubat 1946. Kürt ulusunun, tarihsel bir oluşum olarak bu şekildeki 'objektif' tanımı, siyasi bakımdan özgürlük ve bağımsızlık konusundaki milliyetçi söylemle uyumlu bir tanımdır ama bu söylem İKDP'nin ya da Mahabad Cumhuriyeti'nin otonomiden yana söylemine uymamaktadır.

9 Bkz. örneğin "Kurd Laber Chi Ghiyami Kird?" balıklı başyazı, *Kurdistan*, sayı 3, 15 Ocak 1946.

Daha da ötesi, söylemde siyasal vurgunun yerini kültürel vurgunun almasıyla, birden bire, bu anlamdaki Kürt ulusu kavramından bile söz edilmez olur. Aslında, *Kurdistan* söyleminde, otonomist siyasal proje ile birlikte anılan ulus kavramı, modern milliyetçi söylemdeki hukuki-siyasal çağrışımlarından yoksun olarak, 'etni' ya da 'ethnos' kavramına yakındır. Bu, Kürt liderlerin, özellikle de Qazi Muhammed'in yazılarında, özellikle de sözlerinde, bölgesel otonomi talep etmesinde ve ardından İran hükümetiyle yapılan müzakerelerde açıkça görülür.¹⁰ Bu tür durumlarda sadece Kürt ulusunun siyasal egemenliği değil, söylemsel özerkliği de inkâr edilmiş olmaktadır çünkü Cumhuriyet liderleri, niyetlerinin egemen İran ulusunun ayrılmaz bir parçası olarak kalmak ve İran devletinin ülkesel bütünlüğüne saygı göstermek olduğunu vurgulama derdine düşmektedirler.

Otonomi yanlısı Kürt söylemi, siyasal çoğulculuğa, ademi merkezîyetçi bir iktidar yapısına, eyalet ve bölgelerde idari ve kültürel otonomiye, dinsel ve etnik farklılıklara saygı gösterilmesine vurgu yapan İran Anayasası'nın özel bir biçimde yorumlanmasıyla ortaya çıkar. Bu yoruma göre, Anayasanın uygulanması, İran'da çok etnikli, çok kültürlü bir ulus devlet yapısında, demokratik bir siyasal süreci güvence altına alacak hayli gelişmiş bir sivil toplumun var olması gerektiğini öngörmektedir. Diğer bir deyişle, Kürtlerin otonomi söyleminde, gerçek ve kalıcı bir demokratik çoğulcu sürecin varolmasının temel koşulu, devletin, etnik ve dinsel farklılıkları hukuksal-siyasal düzeyde tanınması ve korumasıdır.

Kurdistan söylemindeki bölgesel otonomi talebinin, 1906 Anayasa hukukunda da ifade edildiği üzere, İran'da demokratik si-

10 Örneğin, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden kısa bir süre önce, Qazi Muhammed'in Tahran'daki basın editörleriyle 'sohbetinde' söylediklerine bakınız. Qazi Muhammed 'Tahran'da söylendiği gibi, Kürtlerin, sizin liderliğiniz altında, ayrılmak ve [İran'dan] bağımsız olmak istedikleri doğru mu?' sorusuna verdiği cevapta 'hayır, bu doğru değil, çünkü biz İran hükümetinin anayasa hukukunu uygulamasını istiyoruz ve İran bayrağı altında özerk yaşamak istiyoruz' diyor. İKDP'nin konumuna ilişkin bir soruya verdiği cevapta da 'İran'daki Kürt halkı kendi kendini yönetmekte özgür olmalı ve İran sınırları içinde yaşamalıdır' diyor. *Kurdistan*, sayı. 1, 11 Ocak 1946.

yasal sürecin canlandırılması ihtiyacı ile ilişkili olduğu çok açıktır. Otonomi talebi, 1906'da, halkın egemenliğinde bir yönetimin oluşmasından itibaren anayasal olarak tanınmış demokratik bir tedbir, ademi-merkeziyetçi bir yönetimin aracı olarak sunulur. Kürt liderliği, taleplerinin gerçekleşmesi bakımından uygun kurumsal çerçeve olarak, Anayasa'da eyaletlerin kendi kendilerini yönetmesinin güçlendirilmesini öngören, Vilayet ve Eyalet Meclislerinden sık sık söz ederler. Kürtlerin bölgesel otonomi talebi, çoğunlukla, Vilayet ve Eyalet Encümenlerinin (Meclislerinin) canlandırılması talebiyle aynı kefeye konur; bu talep, Pehlevi diktatörlüğü döneminde engellenen ademi-merkeziyetçi yönetimin yeniden hayat bulması yönünde bir 'İranlı' talebi olarak sunulur. Burada altı çizilmesi gereken nokta, İran'ın çok etnikli (çokuluslu) ve çokkültürlü bir toplum olduğu; bu etnik ve kültürel çeşitliliğin anayasal olarak tanındığı ve onaylandığı ve Anayasa'nın, bu çeşitliliklerin özgürce ifade edilebilmesi için uygun demokratik süreç ve uygulamaları güvence altına aldığı varsayımdır. Cumhuriyetin ilan edilmesinden iki hafta önce, Mahabad'da bir basın toplantısında İKDP lideri olarak konuşan Qazi Muhammed, Kürtlerin taleplerinin niteliğini şu şekilde ortaya koyar: "İran hükümetinden, anayasa hukukunu uygulamasını talep ediyoruz; İran bayrağı altında özerk olmak istiyoruz ve zaten bu özerkliğe sahibiz." Qazi Muhammed, İKDP'nin programına ilişkin bir soruya verdiği cevapta "Anayasa hukukuyla güvence altına alındığı üzere, Kürdistan için, bütün toplumsal ve yönetsel faaliyetleri idare edecek ve denetleyecek bir Vilayet ve Eyalet Meclisi derhal oluşturulmalıdır" der.¹¹

1906 anayasası, *Kurdistan* söylemindeki bölgesel otonomi siyasetinin temeli olmaya devam etti. Kürdistan'da, tam idari yetkilerle donatılmış bir Vilayet ve Eyalet Meclisi kurulması talebi, Cumhuriyet'in kısa tarihi boyunca İran hükümetiyle yapılan başarısız otonomi görüşmelerinde Kürt liderliğinin pozisyonunu belirledi. Daha önce de ifade edildiği gibi, bu durum, Kürt liderliğinin bölgesel otonomi talebini, genel olarak İran'ın demokratik olarak yönetilmesi bakımından

11 *Kurdistan*, sayı. 1 ve 2., 11 Ocak ve 13 Ocak 1946

merkezi önemde, meşru ve genel demokratik bir hak olarak sunmasını sağladı. Bölgesel otonomi siyasetinin popüler-demokratik bir hak olarak sunulması, genel olarak *Kurdistan* söylemindeki Kürt etnisitesini ve etnik/ulusal farklılığı marjinalleştirdi. Kürtlerin pozisyonu konusunda ilk dönemlerde yapılan açıklamalarda, Farslarla olan 'etnik farklılıklar' üzerinde hiç durulmaz; etnik farklılıklar ortak bir İranlılık düşüncesinin, İran'da demokrasi mücadelesinin gerekleri doğrultusunda ikinci planda kalır. Qazi Muhammed, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden kısa bir süre sonra, Mahabad'da halka hitaben yaptığı bir konuşmada şöyle der:

Tahran'daki diktatörlük yanlısı çevreler... açıkladığım sebeplerle Kürtlerin meselesini henüz tam olarak anlamış değiller. Anlasalardı, tam bağımsızlığımızı kazandıktan sonra bile, Kürtlerin bunu, Farslarla olan kardeşliklerini inkar etmek için ya da İranlı olmadıklarının kabul edilmesi için değil, [Tahran'daki] diktatörlük yanlısı çevrelere karşı çıkmak için yaptıklarını merkezi hükümet nezdinde açıklığa kavuşturmak ve bunu dünyaya göstermek istediğimizi bilirlerdi... Eğer İran'da özgürlük sağlanabilirse, İran'da yaşayan herkesin birbirine kardeşlik elini uzatmaması için hiçbir sebep yoktur.¹²

Tahran'daki merkezi hükümetle otonomi görüşmelerini yürüten Kürt heyetine başkanlık eden, savaş bakanı Muhammed Hüseyin Seyif Qazi aynı toplantıda şöyle der: "Uzun süren tartışma ve anlaşmazlıklardan, yalanlarla ve Anayasa Hukukunun boş laflarıyla geçen birkaç günlük müzakerelerden sonra, bir anlaşmaya varmadık... Tahran hükümetine göre, Anayasa Hukukunun milletin haklarının ayaklar altına alınması, milletin elinin ve ayağının bağlanması anlamına geldiği, benim için çok açık bir hale gelmiştir... onlar için İran sadece Tahran'dan ibaret."¹³

12 *Kurdistan*, sayı. 50, 27 Mayıs 1946

13 *Kurdistan*, sayı. 50, 27 Mayıs 1946. Kürt liderliğinin, Kürtlere daha iyi davranan ve hükümetindeki bazı üyelerin düşmanca tavırlarının aksine, Kürtlerle bölgesel otonomi taleplerini görüşmeye eğilimli olan başbakan Qawam'a karşı oldukça olumlu bir tutum sergilemesi ilginçtir. Kürt liderler,

Sovyetlerin geri çekilmesinden ve 13 Haziran 1946'da imzalanan Firuz-Pişeveri otonomi antlaşmasından sonra, Kürt sorununun çözümü için hukuki-siyasal çerçeveyi oluşturacak Anayasa Hukukundan daha sık söz edilmeye başlandı. Bu kısmen, 1906 anayasasının, özellikle de Anayasa ile güvence altına alınan Vilayet ve Eyalet Meclisleri oluşturulmasına ilişkin Anayasa maddesinin, Tahran ve Tebriz hükümetleri arasındaki otonomi antlaşmasının hukuki-siyasal temelini oluşturmasından kaynaklanıyordu. Sovyetler Birliği'nin desteğini ve Tudeh Partisi'nin onayını alan bu antlaşma, siyasal ve bölgesel otonomiyi reddederek, Kürt bölgesel otonomi sorununu fiilen Azerilerin öz-yönetimine bağlamış oluyordu.

Bu iki olay, Kürt liderliğinin moralini ve liderliğin, tek taraflı olarak önerdiği bölgesel otonomi planında ilerleme sağlamaktaki kararlılığını olumsuz etkiledi. Bu koşullar altında, liderliğin, tutumunu değiştirmekten ve Firuz-Pişeveri antlaşması çerçevesinde daha da daraltılmış olan idari ve kültürel otonomi doğrultusunda çalışmaktan başka seçeneği yoktu. Kürt liderliğine göre bu tutum değişikliği, sadece Tahran karşısındaki siyasal özerkliğin kaybedilmesi anlamına gelmiyordu; bu, ayrıca, ulusal topraklar olarak tasavvur edilen bölgenin önemli bir kısmının, uzun zaman bu topraklar üzerinde hak iddia etmiş olan özerk Azeri yönetimi kapsamına alınmasıyla kaybedilmesi demekti. Buna rağmen Kürt liderliği, oldukça isteksiz bir şekilde, durumu sorgulaması muhtemel olan halka, bu politika değişikliğini açıklamaya ve haklı göstermeye çabaladı: *Kurdistan*'da yer alan "Kürt Sorunu" adlı başmakalede şöyle deniyordu:

açık bir dille hükümette bölünmeler, ayrılmalar olduğundan söz ederler ve hatta, muhalif unsurların hükümeti düşürme yönündeki komploları hakkında Qawam'ı uyarırlar. Bu bakımdan, Kürt liderliği, hükümetteki görüş ve yetki ayrılığı konusunda Sovyetler-Tudeh ile Azerilerin bakış açısını dil-fendiliyor gibi görünmektedir. Merkezi hükümette anlaşmazlıkların, ayrılıkların ve hizipçiliğin olması bir yana, bu anlaşmazlıklar otonomi müzakereleri sırasında Kürtlerin pozisyonunu olumsuz etkilemek için istismar edilmiş ve abartılmış da olabilir. Ayrıca bkz. aynı (50.) sayıda bulunan Dilşad Resuli'nin *Kurdistan*'ın aynı sayısında yer alan "Tahrikati Ke Davanawe Eran Mahwbetawe" başlıklı yazısı.

Kürt sorununa bir bakalım. Değerli okuyucular, bildiğiniz gibi, Kürt sorunu dünya siyaseti bağlamında korkutucu bir sorundur. Bu nedenle, büyük liderimiz akıllıca bir politikayla Kürdistan'la ilgili işleri Azerbaycan'a bağlamıştır. Ve bizler bununla bir şey kaybetmiyor, kazanıyoruz çünkü Azeri halkı da Kürt halkı gibi sömürgecilik ve Rıza Han'ın diktatörlüğü altında acılar çekti... Bu nedenle, akıllı, değerli liderimiz, böyle bir politikadan kaçınmak için bir neden olmadığını görmekle kalmıyor ayrıca bunu Kürt sorununun çözümü için gerekli bir politika olarak da değerlendiriyor. (*Kurdistan*, Sayı 60, 20 Haziran 1946).

Bu makale, eğer Anayasa Hukuku demokratik ilkelerle uyumlu hale getirilir ve yurttaşlarının etnik kökenlerine bakılmaksızın İran'ın tümünde uygulanırsa, Kürt muhalefetine sona ereceği söylenerek devam ediyor:

Bugüne kadarki tek talihsizliğimiz kendi dilimizde öğrenim görmemek olmuştur. Bizi yönetmek üzere yabancılar gönderiliyordu; bu, Anayasa hukukuna ve demokrasi ilkelerine aykırı bir durumdu. Yine de, eğer Anayasa Hukuku dürüstçe ve tek bir biçimde bütün İran'da uygulanırsa, bu, hem Kermanşah'ta hem de Sena'da eğitimin Kürtçe olacağı ve Vilayet ve Eyalet Meclislerinin doğrudan demokratik bir şekilde halk tarafından seçileceği ve bu meclislerin kendi liderlerini kendilerinin seçeceği anlamına gelir. (age.)

Makale şöyle son buluyor: “Azerbaycan-Tahran antlaşmasında sadece Azeriler değil, Kürtler de var; hatta Ermeniler ve Asuriler bile dahil edilmiştir. ... İran Kürdistanı'ndaki Kürt sorununa bu açıdan bakacak olursak, yıllar yılı süren [mücadelede] çekilen zorlukların boşa gitmemiş olduğu ve amacımıza ulaştığımız kolayca anlaşılır.”¹⁴

Kurdistan'da bu makaleyle, sadece 1906 Anayasasının uygulanmasından değil ayrıca ve daha önemlisi, yetkinin desentralizasyo-

14 Bkz. Aynı makale; *Kurdistan*, Sayı. 60, 20 Haziran 1946

nu ve devletin siyasi ve idari fonksiyonlarının yeniden taksimi de dahil, İran'da siyasal sürecin demokratikleşmesinden de söz edilmektedir. Burada, Vilayet ve Eyalet Meclisleri oluşturulmasının bir ihtiyaç olduğu tekrarlanıyorsa da, Kürtlerin haklarının tanınması talebinin siyasi ve idari ademi-merkeziyetçilikten öte bir anlam taşıdığı açıktır. Aslında, Anayasa Hukukunun tek bir biçimde ve ayırım gözetmeden uygulanması talebi, Anayasadaki yurttaşlık kavramının etnik bir kavram olmaktan çıkarılmasının talep edilmesidir; ama bu talep, kitabın sonuç bölümünde görüleceği üzere, Cumhuriyet'in söyleminde hiçbir zaman açıkça ifade edilen bir talep olmamıştır.

Kurdistan'ın söylemi, 1906 Anayasasındaki yurttaşlık kavramının, özünde demokratik nitelikte olmayan bir kavram olduğunun çok net bir şekilde bilincinde olunduğunu göstermektedir. Birinci Bölümde anlatıldığı üzere, İran'ın anayasal döneminde vatandaşlarla devlet arasındaki ilişkilerin tanımlanması amacıyla gündeme gelen modern İran vatandaşlığı, esasında 'egemen' Fars etnisitesinin unsurlarıyla tanımlandı; böylece Farisî olmayan etnik ilişkiler, vatandaşlık koşullarını belirleyen tanımdan fiilen çıkarılmış oldu. Diğer bir deyişle, böyle bir egemen etnisite, vatandaşların ortak ulusal kimliğini İranlılar olarak tanımladı ve Anayasa hukukuyla güvence altına alınan vatandaşlık haklarından yararlanma koşullarını belirledi. Böylece, anayasal devlet karşısında İran vatandaşlarını güçlendiren vatandaşlık hakları, bu tanımlamayla, ulusal siyaset ve hukuksal alanlarda Fars olmayan etnik kimlikleri inkâr etmiş oluyordu.

Anayasa hukukunun baştan başa anti-demokratik bu çizgisi, siyasi ve idari yetki dağılımını sağlayan koşulları da belirliyordu; önerilen ademi-merkeziyetçi yapı ve yetkinin eyaletlere devri, ulusal ve etnik temelde olmadığı gibi Anayasanın, Vilayet ve Eyalet Meclisleri biçiminde düzenlediği yerel idari özerklik konusundaki hükmünde de, İran toplumunun çokuluslu hatta çok etnikli yapısını tanıyan bir ifade yer almıyordu. 1906 Anayasası, egemen Fars etnisitesi temelinde tanımlanan ulusal kimliğe uymadığı ya da bu kimliği tehdit ettiği düşünülen bütün siyasal, idari ve kültürel süreç ve uygulamaları dışlıyordu. Çünkü bu anayasa, zaten, diğer et-

nisitelerin ve ulusal kimliklerin aleyhine, İranlı ulusal kimliği ile Fars etnisitesi arasında doğrudan ve sabit bir ilişki kurmuştu. Bu nedenle ve bu ilişkinin bir sonucu olarak, Kürt bölgesel otonomisi için hukuksal-siyasal bir çerçeve oluşturacak Vilayet ve Eyalet Meclisleri kurulması talebi, özü yurttaşlık koşullarında değişiklik yapmak olan Anayasa Hukukunun demokratikleştirilmesi talebi ile bir arada olmak zorundaydı. Bu bakımdan, 1906 Anayasasında yer alan 'İran vatandaşlığı' kavramının, etnik içerikten arındırılması zorunluydu; eğer İran toplumunun ve devletinin çok etnikli ve çok kültürlü yapısı tanınacak ve bu yapıya saygı gösterilecekse, vatandaşlık kavramının Fars etnisitesinden koparılması gerekiyordu.

Buradan, Kürt liderliğinin, Azeri demokratların İran Anayasa Hukukunun sağlayabileceğinden çok daha fazlasını istediklerinin farkında olduğu sonucuna varılabilir. Kürt liderliğinin ayrıca, İKDP'nin siyasi programında belirtildiği şekliyle gerçek bir bölgesel otonomi için gereken hukuki-siyasi zemini, Vilayet ve Eyalet Meclislerinin sağlayamayacağının da bilincinde olduğu sonucu çıkar. Ama asıl önemli nokta, Azerilerin taleplerinin belli bir ölçüde karşılanmasını güvence altına alıyor olsa da, Firuz-Pişeveri Antlaşması'nın, Azeri ulusal kimliğinin ifade edilebilmesini sağlayacak hukuki-siyasi bir çerçeve sunmıyor olmasıydı. Azerbaycan'da yapılacak siyasal ve kurumsal düzenlemeler, Fars etnisitesini meydana getiren unsurlarla tanımlanan İranlılık kimliğinin söylemsel ve siyasal düzlemdeki üstün konumunu tehdit veya ihlal etmeyecek şekilde, belirli ölçüler dahilinde kültürel ve idari bir özerkliğin sağlanması anlamına geliyordu.

Firuz-Pişeveri Antlaşması, merkezi hükümetle görüşmeleri sırasında Kürt yönetiminin, otoritesini gitgide daha az kullanabildiğini gösteriyordu. Merkezi hükümet, kendi içindeki siyasi anlaşmazlıklara ve askeri anlamda zayıf olmasına rağmen, Kürt liderliğini fiilen yalnızlaştırarak, Azeri ve Kürt meselelerini İranlılık temelinde birbirinden ayırmayı başarmıştı. Kürt sorunu bir kenara bırakılmış değildi ama Kürtlerin siyasal özerliği inkar edilmişti; bu mesele, Azeri hükümetinin iç hukuku kapsamında değerlendirilecek bir etnik sorun olarak ele alınmıştı. Kürtler böylece, farklı bir etnisite ancak Firuz-Pişeveri Antlaşması'nda belirlenen siyasal ve kültürel

düzenlemelere tabi ve Azerbaycan nüfusunun bir parçasını oluşturan bir etnisite olarak değerlendirilmiş oluyordular.

Firuz-Pişeveri Antlaşması'nın 13. Maddesinde, “[merkezi] hükümet, Azerbaycan'da yaşayan Kürtlerin, bu antlaşmanın sağladığı haklardan yararlanacaklarını kabul eder” ifadesi yer alıyordu. Qazi Muhammed, “bu maddeyle varlığımızı tanımış ve meşruiyetimizi kabul etmiş oluyorlar ama biz kısa zamanda İran'daki bütün Kürtlerin yararlanacağı bu haklardan ve özgürlüklerden bütün Kürdistan'ın yararlanmasını istiyoruz”¹⁵ diyerek, antlaşmayı Kürtler için bir zafer olarak karşıladı. Ama elbette ki bu antlaşma Kürtler için zafer olmaktan çok uzaktı. Qazi, antlaşmanın Kürt kimliğini inkar ettiğini ve böyle bir ihtimal yoksa da, antlaşmanın Kürdistan'ın tümünde uygulanması halinde bile bunun Kürtlerin haklarının ve taleplerinin tanınması anlamına gelmediğini çok iyi biliyordu. ‘Tahran-Tebriz’ antlaşması ciddi bir hamleydi. Kürt liderliğini, gitgide artan bir umutsuzluk ve çaresizlik duygusu sarmaktaydı.

Kürt liderliğini yalnızlaştırmayı başarmış olan İran hükümeti, Kürt ve Azeri yönetimleri arasında toprakla ilgili ve siyasal konularda artan anlaşmazlıkları kullanma niyetiyle, otonomi görüşmelerindeki tutumunu sertleştirdi. Buna karşılık olarak Kürt liderliği, Cumhuriyet'in liderliğine ve siyasal pratiğine yön veren temel ilkenin Cumhuriyet'in bölgesel kimliğinden ziyade ulusal kimliği olduğunu ileri sürerek siyasal zeminde değişiklik yapmayı amaçlayan zayıf bir girişimde bulundu. Qazi Muhammed, Mahabad Cumhuriyeti'nin ulusal bir hükümet olduğunu ileri sürdü:

Biliyorsunuz ki ilk başlarda kesinlikle İran'dan ayrılmayı talep etmedik ve bizim tek amacımız özgürlüğümüze kavuşmak ve [İran'da] demokrasiyi korumaktı. Ama başlangıçta, İranlı yöneticiler bizim taleplerimizi karşılamamakla kalmadılar bu taleplerimizle alay da ettiler. Bu nedenle, bizler kendi ulusal hükümetimizi kurmak ve onlara karşı gücümüzü ortaya koymak mecburiyetinde

15 Bakınız, Qazi Muhammed'in *Kurdistan'da* (sayı 62, 27 Haziran 1946), ‘Tahran-Tebriz’ antlaşmasının içeriğini ve önemini açıkladığı konuşması. Antlaşmanın tam metni için bkz. *Kurdistan*, sayı 6.

kaldık ve askerlerini üstümüze saldıklarında biz de kendi birliğimizle onlara karşı harekete geçirdik. Şimdi geri çekilmeye hazırız, biz de geri çekilmeye hazırız; bize yardım etmeye gelmişler, biz de buna karşılık vereceğiz ve onlara saygılı olacağız.¹⁶

Açıklamanın ağırlığına rağmen, Qazi Muhammed net bir şekilde, bölgesel otonominin Kürt yönetiminin stratejik hedefi olmaya devam ettiğini belirterek, Qavam hükümeti ile otonomi görüşmelerinin yeniden başlaması konusunda açık kapı bırakmaktadır. Dolayısıyla, zemindeki bu somut değişiklik ve sonrasında, Cumhuriyet'in ulusal kimliğine yapılan göndermeler, bir politik duruşun ortaya konması olarak değil, daha çok, Kürtlerin bölgesel otonomi taleplerine önem vermesi gerektiği konusunda merkezi hükümete yönelik ölçülü bir uyarı olarak anlaşılmalıdır.

Kürdistan'da ve genel olarak İran'da siyasi ve askeri bakımdan ortaya çıkan yeni gelişmelerin arka planı dikkate alındığında, bu tür sert uyarıların hiçbir anlamı yoktu. Firuz-Pişeveri Otonomi Antlaşması'na güven duymayan ve Sovyetler Birliği'nin geri çekilmesinden sonra aşiret liderlerinin sergiledikleri tutum nedeniyle cesareti kırılmış olan Qazi Muhammed, Cumhuriyet'in İran hükümeti karşısında giderek daha zayıf bir duruma düştüğünün net olarak farkındaydı. Qazi Muhammed çok geçmeden, kendisinin de

16 *Kurdistan*, sayı. 72, 30 Temmuz 1946. Bununla birlikte, Cumhuriyet'in bağımsız bir Kürt devleti olduğu düşüncesini ifade eden ve zaman zaman açıkça bölgesel otonomi düşüncesini tartışan makalelerle aynı anda çıkan yazılar, *Kurdistan*'ın söylemine hiç de yabancı değildi. Bu popüler ama temeli olmayan düşünce, Rıza Şah yönetiminin Eylül 1941'de yıkılmasının ardından, bölgesel otonominin evrimsel dönüşümü olarak sunuldu. 'Birlik, İsteklerimizi Gerçekleştirmemizi Sağladı' başlıklı yazıda şöyle deniyor: 'Kürdistan başkanı, ekselansları Qazi Muhammed'in liderliğinde, özgür Kürdistan'da dört buçuk yıllık bölgesel otonomiden sonra, şimdi, bağımsızlığın temeli atılmıştır ve kutsal bayrağı yükseltilmiştir ve Kürtler ne istediklerini anlamışlardır... Kürt halkı, kabiliyetini bütün dünyaya göstermiştir ve bundan önceki otonom yapının korunması ve şu andaki bağımsızlık, Kürt halkının kabiliyetinin bir örneğidir... Kürdistan dünyaya, 'kendi işlerini idare etme kabiliyetine sahip her halk bağımsız olma hakkına sahiptir ve hiçbir halk yabancıların yönetimi altında olmamalıdır...' diyen Atlantik Antlaşmasına göre kendilerini yönetebileceklerini göstermişlerdir. *Kurdistan*, Sayı. 11, 6 Şubat 1946.

itiraf ettiği üzere, İran hükümetinin daha önce dikkate almadığı ve reddetmiş olduğu eski pozisyonuna dönmekten başka bir seçeneği olmadığını anladı. Böylece, Kürt yönetimi, eskisinden çok daha zayıf bir pozisyonda, İran Anayasası çerçevesinde bölgesel otonomi taleplerini yeniledi.¹⁷

Tebriz-Tahran ve Tebriz-Mahabad antlaşmalarından sonra, İran hükümetiyle siyasi bir antlaşma yapma umudu günbegün azalırken, otonomi yanlısı söylem *Kurdistan*'da daha fazla dile getirilmeye başlandı. Kültürel anlamdaki Kürt ulusu kavramı, İran ulusunun birliği ile egemenliğine ve İran'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapan yükselişteki anayasalcı söylemin siyasi gereklilikleri karşısında daha da geri planda kaldı. Anayasal devrimin 41. yıldönümünü kutlayan makalelerde bu açıkça görülmektedir. Bu makalelerde, otonomi yanlısı siyasal projenin oluşturulması ve hayata geçirilmesi için ve söz konusu projenin İran Anayasasının demokratik ilkeleriyle bütünlük ve uyum içinde olduğuna haklılık kazandırmak üzere, Kürtlerin statüsü sürekli olarak İran ulusunun bir parçası, Kürdistan ise egemen İran devletinin bir parçası olarak anılıyordu.¹⁸ Kürt ulusu ve Kürt ulusal kimliği kavramları, söylemsel özerkliğini yitirdi ve etnik-milliyetçi ilkeler anayasalcı/otonomist söylemle birlikte büyük oranda marjinalleşti. Somut siyasal hedefler için değil, sadece genel bir retorik olarak Kürt milliyetçiliğinden söz edilir oldu.

Yine de, düzenli bir şekilde olmasa da, otonomist ve milliyetçi Kürt ulusu ve Kürt ulusal kimliği kavramları *Kurdistan*'da kullanılmaya devam etti. Bu kavramların kullanılmaya devam etmesi, Cumhuriyet'in siyasi pratiği ile siyasi söylemi arasında büyüyen açıkta tutarsız bir söylem alanının hüküm sürdüğüne işaret etmektedir. Söz konusu iki farklı ulus ve ulusal kimlik kavramla-

17 Bkz. *Kurdistan*'ın belirtilen sayılarında yer alan, konuyla ilgili makaleler. Sayı 52, 2 Haziran 1946; sayı 65, 2 Temmuz 1946; sayı 66, 9 Temmuz 1946; sayı 67, 14 Temmuz 1946; sayı 69, 21 Temmuz 1946; sayı 72, 30 Temmuz 1946; sayı 73, 4 Ağustos 1946; sayı 79, 22 Ağustos 1946.

18 Bkz. İbrahim Naderi, Muhammed Hamidi ve Muhammed Hüseyin Seyif Qazi'nin *Kurdistan*'da çıkan yazıları (*Kurdistan*, Sayı 74 ve 75, 6 ve 11 Ağustos 1946)

rı, birbiriyle uyumsuz kavramlar olmaktan öte ve daha önemlisi, Farslar açısından 'öteki'nin kim olduğuna ilişkin olarak da iki farklı algılamaya doğurmaktadır. Kendi geleceğini belirleme hakkını ve bağımsızlığı ima eden geniş anlamdaki milliyetçilik kavramı, Kürt ulusunun sınırlarını etnik ilişkilere göre tanımlar. Böylece, etnik farklılıklar sadece Kürt ulusu içindeki sosyo-ekonomik ve siyasi farklılıkların yerini almakla kalmaz; Kürt ulusunu, kendisi için 'öteki' olan Farslardan da net ve kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ayırmış olur. Çünkü etnik farklılıklar milliyetçi söylemlerle inşa edilir ve bu söylemler, söz konusu farklılıklara fiili bir önem atfeder ve onları uzlaştıramaz farklılıklara, kültürel olarak belirlenmiş tarihsel çelişkilere dönüştürür. Bu anlamda etno-milliyetçi farklılıklar, Kürt 'ben' ile 'öteki' konumundaki Fars arasında bir sınır çizgisi işlevi görebilir; belli ölçülerde de bu işleve sahiptir. Bu farklılıklar, *Nıştımın*'ın söyleminde olduğu gibi, Kürt ulusal kimliğinin sınırlarını belirleme potansiyeline de sahiptir. Ancak, *Kurdistan* söylemindeki Kürt ulusal kimliğinin sınırlarının belirlenmesinde etno-milliyetçi farklılıkların gücü, Cumhuriyet yönetiminin gündemini gitgide daha fazla belirleyen otonomi yanlısı projenin siyasal ve söylemsel koşullarıyla ciddi şekilde zayıflamıştır.

Kürt kimliği ile egemen İranlı kimliği arasındaki söylemsel sınırlar kaybolmaya başlarken, siyasal pratik ile retorik arasında büyüyen açıkta oluşan bu söylemsel tutarsızlık alanı da büyümeye devam etmiştir. Az da olsa, Büyük Kürdistan'da yaşayan Kürtler için veya İran egemenliği altındaki Kürtler için bağımsızlık ve self-determinasyon talep eden yazılar ve sözler, ne ideolojik bir zemini ne de siyasi desteği olmadığı için, açıklama yapmaktan öte bir anlam taşımayan bir retoriğe dönüştü. Bu, Kürt kimliğinin iç çekirdeğinin tanımlanmasında rol oynayan etnik-milliyetçi söylemin özgül ideolojik rolünü daha da zayıflatmıştır. Toplumu içten parçalayan ciddi siyasal ve ekonomik farklılıklar ve çelişkileri artmaya başlamışken Cumhuriyet liderliğinin ortak bir Kürt etnisitesine başvurması görmezden gelinmiştir. 'Öteki' konumundaki Farslar karşısında Kürt ulusal kimliğinin sınırlarını belirleyen, etnik farklılıkların milliyetçi inşa biçimleri, süregiden bu söylemsel tutarsızlık karşısında

önemini kaybetmişti. Milliyetçi söylemden ayrılan Kürt etnisitesi, siyasal önemini yitirmişti; bu, Kürt etnisitesinin efsaneye dayalı kültürel bir biçim olmaktan öte bir anlam taşıyamaması demektir. Bu nedenle, *Kurdistan* söyleminde Kürt ulusal kimliği, ya etnik kimlikle birleştirilmiş ya da doğrudan etnik kimliğe indirgenmiştir; zaman zaman bu iki kavram birbirinden hemen hemen hiç ayırt edilemez.

Kurdistan'ın günümüze ulaşan sayılarında görülen bir başka söylem ise, heterojen ve eksik bir yapı arz etse de, önemli siyasal ve kültürel eğilimlere, 1940'ların ve aslında sonraki on yılların milliyetçi entelijensiyasının bakış açısını etkileyecek eğilimlere işaret etmektedir. Temmuz 1946'dan sonra daha fazla dillendirilmeye başlayan bu yeni söylem, genel olarak Kürt hareketini, özel olarak da Mahabad Cumhuriyeti'ni, sömürgeci dünyada savaş sonrası gelişen anti-sömürgeci ve ulusal kurtuluş mücadeleleri arasında ele almaya çalışan bir söylemdir. Bu anti-emperyalist söylemin ortaya çıkışı, savaş sonrası dönemde, Sovyet komünizminin, Kürt liderliği ve milliyetçi entelijensiyası üzerinde artan bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ama, bölgedeki komünist partiler ve ulusal ve yerel örgütler (İran'ın Tudeh Partisi, İran Azerbaycanı Demokratik Partisi ve Irak Komünist Partisi) üzerinden oluşan bu etkilenme, sistematik olmaktan çok, büyük ölçüde retorik düzeyde ve gelişigüzel bir etkilenmedir. Örneğin, Stalin tarafından formüle edilen ulusal soruna Sovyet yaklaşımı *Kurdistan* söyleminde hiç yer almadığı gibi, Lenin'in yazılarında geçen, emperyalizme ve anti-emperyalist burjuva demokratik kurtuluş hareketlerine ilişkin Sovyet-komünist resmi kavramları da hiç yoktur. *Kurdistan* söyleminde, Marksizmin Sovyetik veya başka bir tarzda sistematik ve doktriner bir şekilde incelendiğine ilişkin bir işaret yoktur.¹⁹ Bunun tek is-

19 Benim elimdeki sayılarda, komünizmin kurucuları olarak Marks ve Engels'e ilk açık referans, J. Bestoun'un 'Millati Gawray Rous' (Büyük Rus Milleti) başlıklı yazıda görülmektedir; *Kurdistan*, Sayı 30, 1 Nisan 1946. İkincisi de "İshtiraki chi'a?" (Komünizm Nedir?) başlıklı bir yazıdır; *Kurdistan*, Sayı. 74, 6 Ağustos 1946. Her iki yazıda da Marksizm, özgül kavramsal bir yapısı ve kuramsal bir biçimi olan spesifik bir modern ideoloji olarak değil, Sovyet devletinin resmi ideolojisi olarak algılanmaktadır. 1946 Haziran'ından

tisnası ise, Sovyet Marksizminden etkilendikleri çok açık olan ve Marksizmin doktriner ilkelerine bağlı, İran ve Irak'taki komünist parti ve örgütlerin, genellikle Kürt bazen de Kürt olmayan üyelerince, 'yabancılar' tarafından yazılmış birkaç yazıdır.

Yeni yeni ortaya çıkan bu anti-emperyalist/ulusal kurtuluşçu söylem, biçim ve nitelik bakımından içinde farklılıklar barındıran bir söylemdir. Bu nitelikteki yazıların tek değilse bile başlıca birleştirici faktörü, savaş sonrası dönemde uluslararası siyasal ilişkiler konusundaki Sovyet sistemi ve küresel güçler arası dengedir; bu konular, dünyadaki komünist partiler tarafından popüler hale getirildi ve gelecek on yıllardaki komünist stratejik düşünce ve pratiğinin kavramsal çerçevesini oluşturdu. *Kurdistan*'daki makaleler, dünyanın, ABD ve SSCB'nin temsil ettiği emperyalist ve anti-emperyalist kamplara bölünmesinin ilk izlerini taşıyordu ve emperyalizme karşı, anti-emperyalist tarafta yer almanın gerekliliği üzerine kuruluydu; bu anlayış, sonraları, İran'daki Tudeh Partisi de dahil olmak üzere, dünyanın bütün komünist parti ve örgütlerinin siyasal analizlerinin temelini oluşturdu ve uluslararası komünist düşünce biçiminin en temel unsuru haline geldi.

Herkesçe bilinen Sovyet sistemi, siyasi ve teorik kökleri 1920'lerin başlarındaki Üçüncü Komünist Enternasyonal (Komintern) söylemine dayanan, eski küresel siyaset anlayışının ayrıntılandırılması ve yeniden tanımlanması idi. Sovyet sistemi, sömürge ülkelerdeki milliyetçilik konusunda teorik olarak kendisini haklı gösterecek zemini, Lenin'in emperyalizm üzerine yazdığı yazılarda aradı. Böylece sınıfsal sömürüdeki dikey ilişkileri emperyalist egemenli-

sonra Marksist eğilimde veya sadece sınıfsal kategorilerden söz eden yazılar yavaş yavaş artmaktadır ancak Marksist kuramsal kategoriler, aşiret, aşiretçilik, sosyal reform, toprak reformu vb hayati önemdeki sosyoekonomik ve politik meselelere dokunmamaktadır. Bu kategoriler partinin siyasal programını ya da ideolojik duruşunu tanımlamakta da kullanılmamaktadır. Her ne kadar zaman zaman İKDP hareketinin ideolojik temsiliyetine yeni bir çerçeve kazandırma ve hareketin amaç ve hedeflerini, neredeyse her zaman bir retorik olarak kalan emperyalizme karşı mücadele referansıyla tanımlama yönünde girişimler olsa da, anti-emperyalist söylemin varlığı İKDP'nin çizgisini değiştirmez. Bkz. yukarıda 3. ve 4. Notlarda belirtilen kaynaklar ve Kurdistan'ın 72. (30 Temmuz), 73. (4 Ağustos) ve 74. (6 Ağustos 1946) sayılarında yer alan yazılar.

ğin yatay zinciri ile açıklayarak, sınıf ile ulusal ilişkiler ve kimlikler arasında eskiden beri var olagelen çelişkiyi çözüme kavuşturmuş gibi görünüyordu. Bu şekilde bir emperyalizm kavramı, sömürge düzeninde ulusal sorunun nasıl ele alınacağı konusunda gerekli ekonomik temeli sağlamış oluyordu; ve salt siyasal düzlemde de olsa, anti-emperyalist mücadele, sınıfsal temelde, ulusların kendi kaderini belirlemesi ve bağımsızlığı konusundaki halkçı-demokratik söylem ve uygulamaları meşrulaştırıyordu.²⁰ Savaş sonrası dönemde sömürge ülkelerde anti emperyalist hareketlerin büyük bir dalga halinde yükselmesi, faşizme karşı ezici bir zafer kazanılmasında Sovyetler Birliği'nin çok önemli bir rol oynamış olması nede-

20 Ulus ve sınıf arasındaki ilişkinin teorik olarak kavramsallaştırılması, milliyetçilik ve ulusların kendi kaderini belirlemesi konusunda, Marksist söylemin Aşıl topuğu olmaya devam etti. Marksizmin kurucu babalarından başlayarak çok sayıda Marksist teorisyen, ekonomizm ve indirgemecilik tuzağına düşmeksizin, millet ve milliyetçiliğin sınıfsal karakterini açıklama çabasında başarısız olmuşlardır. Marksist söyleme göre, hem ulusun modernitesi hem de siyasal karakteri, ulusta mevcut olduğu varsayılan sınıf temelinden, modern endüstriyel burjuva temelinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ulusun, modernitenin siyasal bir formunu oluşturduğuna ve ulus-devletin geçici bir durum olduğuna inanılmaktadır. Sınıf temelli öz-cülük ve işçi sınıfı kategorisinin söylemsel olarak üstünlüğü, Marksistlerin, ulusu, ulusal hakları, ulusal mücadeleleri kendi içinde belli bir etkinliği olan özerk hukuki-siyasal kategoriler olarak kavramsallaştırma girişimlerini zayıflatmıştır. Bu kalıbı kırmaya ilk teşebbüs eden Lenin oldu; Lenin, anti-emperyalist ulusal kurtuluş hareketleri bağlamında ulusun ne denli önemli bir statüsü olduğunu açıklamak için, demokratik teoriden, kendi kaderini tayin etme olarak adlandırdığı ulusal haklar doktrinini ödünç aldı. Lenin'in bu söylemi, onun emperyalizm teorisi ile kolaylaşıyordu; bu teoriye göre emperyalizm, sosyal formasyondaki yatay ulusal ilişkiler ile dikey sınıf ilişkilerinin kesişme noktasında ortaya çıkıyordu. Lenin'in Marksist teoride kronik bir krizin önüne geçme potansiyeli taşıyabilecek olan teorisi, onun ideolojik Ortodoksluğu ile sınıf ve sınıfsal ilişkiler kategorisine söylemsel düzeyde öncelik vermeye sıkı sıkıya bağlı olmasından ciddi şekilde zarar görür. Dolayısıyla Lenin, sınıf ilişkilerinin gereklilikleri karşısında ulusal kültür tartışmasını ikincil planda bırakır ve kendi analizinin kuramsal temellerini altüst eden ulusal sorunun ayrı bir sorun olduğunu kabul etmez. Millet ve milliyetçilik konularında yazan Marksist teorisyenlerden Otto Bauer ve Karl Renner, ulusal sorunun ayrı bir sorun olduğunu siyasal olarak kabul etmeye en yakın noktaya varmalarını sağlayan yenilikçi yaklaşımları ile diğer teorisyenlerden ayrılırlar. Bkz. Nimni, E. *Marxism and Nationalism: The Theoretical Origins of a Political Crisis*, Pluto Press 1944, ve James, P. *Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community*, Sage, London, 1996.

niyle sömürge ülkelerde zaten büyük bir popülaritesi olan Sovyet sistemine muazzam bir destek sağladı.

Sovyet sistemi artık küresel çıkarları, emperyalizme ve onun bölgesel müttefiklerine karşı olmakla tanımlanan bir süper gücün siyasi duruşunu temsil ediyordu. Bu sistemin kendine özgü ideolojik yapısı, ezilen halkların kendi geleceklerini belirlemele-
rine destek verileceğinin açıklanmasıyla bir araya geldiğinde, bu, ezilen halklara çok cazip geliyordu ve Marksist-Leninist ideolojik formasyona doktriner temelde bağlılık göstermeseler bile, kendilerini bununla özdeşleştirmeleri kolaylaşıyordu. Her ne kadar ‘popülist’ ve ezici çoğunluğu doktriner olmaktan ve bütünlükten uzak bir tutum sergilense de ve milliyetçi entelijensiya arasında bu bakımdan büyük farklılıklar olsa da, Cumhuriyet yönetiminde de yaşanan tam da buydu.²¹ Cumhuriyet’in liderleri -özellikle Qazi Muhammed- genellikle örtülü ve dolaylı da olsa bir anti-sömürgeci dil kullanıyorlardı. Örneğin Qazi Muhammed 1946 Temmuz ayı sonlarında yaptığı bir konuşmada örtülü ama keskin bir dille, sömürge ülkelerinde ulusal kurtuluş hareketlerinin yükselişine işaret ederek, Kürt hareketine anti-sömürgeci bir nitelik atfeder:

Kürtler sadece haklarını istiyor; kendi dillerinde eğitim görmek, kendi topraklarındaki kaynaklardan yararlanmak, kendi binalarının ve fabrikalarının sahibi olmak istiyor. Kürtler hiçbir ulusun topraklarını almak istemiyor. Bizler, kendimizi, şu anda dünyayı aydınlatan bu ışığın bir parçası olarak görüyoruz. Göz-
lerimizi kapatıp günışığında karanlıkta oturamayız.²²

21 *Kurdistan*’ın bendeki sayılarında genel olarak, Sovyetler Birliği’nin, baskı gören halkların, dolayısıyla Kürtlerin dostu ve destekçisi olduğuna işaret eden bol sayıda yazı var. Sovyetler Birliği’nin tutumundan ve anti-sömürgeci politikalarından genel olarak söz eden bu yazılarda hemen hemen hiç Marksist-Leninist ideolojiye değinilmemiş ya da bu ideolojiden hareket edilmemiş olması ilginçtir. Sadece, Marksist sınıf kategorilerinin etkisinde kalan daha doktriner yazılarda bu tür bir ilişkilendirme vardır. *Kürdistan*’da, Sovyetlerin anti-sömürgeci duruşuna ilişkin görece sistematik ilk yazılar, sırasıyla H. Khalilzadeh, M. Maaroufzadeh ve A. Khosrawi tarafından kaleme alınmıştır ve bu yazılar da “ideolojik olmayan” bir çizgidedirler. Bk. *Kurdistan*, Sayı 9, 2 Şubat 1946.

22 *Kurdistan*, sayı 72, 30 Temmuz 1946. Qazi Muhammed’in Urmiye’ye yap-

Cumhuriyet yönetiminde genellikle ikinci derece pozisyonlarda görevli genç nesil aktif Kürt milliyetçileri, anti-sömürgeci hareketleri, Sovyetler Birliği'nin siyasi duruşuyla ilişkilendirmekte daha az ihtiyatlı idiler; ama bu durumda bile, onların Sovyet politikasına bağlılıkları, genel olarak 'ideolojik olmayan' bir bağlılıktır.²³ Daha önce de değinildiği gibi, bu siyasal düşünceye ilişkin daha doktriner ifadeler, 'yabancılar'dan gelmiştir; onların zaman zaman Arapça veya Farsçadan çevrilen yazılarında Sovyet Marksizminin etkisi açıkça görülmektedir.²⁴

O dönem, *Kurdistan*'ın anti-emperyalist söylemi, siyasi analizler yapmakta başvurulmuş Marksist sınıf kategorileriyle doludur. Ama sınıfsal ilişkiler ve sınıf çelişkileri, neredeyse hiç değişmez şekilde, sömürgeciliğin asıl meselesiyle ilgilidir; bu, fiilen, Kürt hareketine anti-emperyalist bir nitelik atfederek onu ulusal kurtuluş mücadeleleri içinde değerlendirmeye yarar.²⁵ Sovyet siste-

tiği gezi vesilesiyle yaptığı konuşma. Qazi konuşmasına *Kur'an*'dan alıntı yaparak başlar.

23 Bkz. yukarıda, 4. Notta adı geçen makaleler.

24 Örneğin Azeri demokratlar ile ve 3. Notta sözü edilen Iraklı Kürt komünist Abdülkadir Ahmed'in makaleleri bu niteliktedir. Ahmed'in makalesi özellikle böyledir. Bu makalede tek kutuplu bir dünyanın, iki muhalif düşünceyle bloklara; sömürgeci-emperyalist blok ile Sovyetler Birliği'nin öncülük ettiği anti sömürgeci-bağımsızlıkçı bloğa ayrılmış bir dünyanın bakış açısını ve birinciye karşı ikinci blokta yer almanın gerekliliğini tartışır. Öte yandan, Azeri bir demokratın yazdığı bir makalede Azeri ve Kürt hareketleri ulusal kurtuluş hareketleri olarak, dolayısıyla anti-sömürgeci ve anti-emperyalist hareketler olarak tanımlanmaktadır. Her iki makalede de, siyasal aktörler ve onların çıkarları Marksist sınıf kategorilerine göre açıklanmakta; sınıflar arası ilişkiler ve çatışmalar, sömürgeciler ile anti sömürgeciler arasındaki küresel çatışmalarla ilişkilendirilmektedir. Irak Kürdistanı'ndan olan ve komünist Abdülkadir Ahmed, "Yek u Yek Deka Du" (Bir Bir Daha İki Eder) başlıklı makalesinde aynı çizgide bir görüş ortaya koyar; Enver Dilsoz'un "Chman La Taran Dawe" (Tahran'dan ne istiyoruz) başlıklı yazısında olduğu gibi (*Kurdistan*, sayı 56 ve 57, 11 Haziran ve 13 Haziran 1946). Bu bakış açısının İKDP üyeleri üzerinde giderek artan etkisini görmek için bkz. Seyyid Muhammed'in "Kurdistan Xo Radashkene u Besar Hamu Berhalistekda Zaf Dabit" başlıklı makalesi ile Hemîn'in konuşması ve İbrahim Naderî'nin yazıları, *Kurdistan*, sayı 41, 56 ve 57, sırasıyla 29 Nisan, 11 Haziran ve 13 Haziran 1946.

25 Bakınız örneğin, 4. Notta belirtilen yazılar. Benzer şekilde, *Kurdistan*'ın 4 Ağustos 1946 tarihli 73. sayısında, demokrasi kavramı üzerine yazılmış bir makale, kavramın kökenlerine inmeye, sosyal sınıflar açısından evrimini

minin söz dağarcığında açıkça görülen bu yeni anti-empyrialist söylem, milliyetçi ve Marksist kesimlerin çakıştığı temel noktadır. Aslında, Marksizm, *Kurdistan* söyleminde çok net olarak Sovyetler Birliği'nin siyasi duruşu ile özdeşleştirilmektedir; ve Marksist sınıf kategorileri, Sovyetlerin ideolojik sisteminin kavramsal çerçevesi dışında anlamını kaybetmektedir.²⁶ Bu sınıf kategorileri söylemsel bir özgünlükten yoksundurlar ve ister ulusal-demokratik ya da popülist olsun, ister sosyal reformist olsun, Cumhuriyet'in uygulamakta olduğu politika ve programlarını tanımlamakta veya açıklamakta hiç kullanılmazlar.

Niştiman'ın söylemiyle küçük bir karşılaştırma yapmak, *Kurdistan* söylemindeki Marksist sınıf kategorilerinin özgül konumuna ışık tutmakta yardımcı olabilir. *Niştiman*'da Marksist sınıf kategorileri olmasa da, popülist sosyal reformizmin bir unsuru

açıklamaya çalışmaktadır. Ama bu bölümde daha önce işaret edilmiş olduğu üzere, sosyal sınıf analizi ve ekonomik ve politik ilişkilerin açıklanması, Cumhuriyet liderliğinin pozisyonunu ifade etmemektedir. Buna, neredeyse istisnasız bir şekilde tüm yeni nesil Kürt milliyetçilerince başvurulmaktadır ama bu hiçbir zaman tek bir biçime sahip değildir. Genç nesillerin ideolojik eğilimleri büyük ölçüde farklılıklar göstermektedir. Örneğin, Seyyid Muhammed Hamidi'nin *Kurdistan*'ın 85. sayısında (5 Eylül 1946) yer alan, demokrasi ve demokratik yönetim üzerine yazdığı bir başka makalesi ciddi şekilde liberal demokratik bir dille yazılmıştır. Hamidi, liberal demokratik bir yönetim talebini dile getirmektedir ve ifadelerinde Marksist sınıf kategorilerinden hiçbir iz yoktur.

- 26 Aslında, Cumhuriyet'in genç nesil Kürt milliyetçilerinin duruşunun en temel niteliği, Marksizmi ideolojik olarak komünizmle; komünizmi de en genel hatlarıyla Sovyet rejiminin söylemi ve pratiğiyle özdeşleştirmektir. Bu kişilerin yazılarında, sınıf kategorilerinin Marksist karakterinden hemen hemen hiç söz edilmemektedir. Marksizmden veya Marksizm-Leninizmden, özgül bir felsefi ve siyasi söylem olarak da bahsedilmemektedir. Marksizm-Leninizmin ideolojik önemi ve Kürt toplumuyla siyasi olarak ilintilendirilmesi, neredeyse değişmez bir şekilde, bu ideolojinin Sovyet rejimiyle özdeşleştirilmesinden, rejimin başarılarından ve bütün bunların ötesinde, rejimin lideri olan Stalin'in düşünce ve uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Genç nesil Kürt milliyetçilerinin giderek daha fazla radikal-demokratik duruşuyla uyumlu olan bu yaklaşım biçimi, Temmuz 1946'dan sonra daha fazla ve daha somut olarak dillendirilmeye başlar. *Kurdistan*'ın Temmuz sonrasındaki sayılarında, tipik olarak Sovyet rejimi ve onun 'büyük' liderine övgülerle ve zaman zaman insan ırkının kurtarıcısı (!) olarak tanımlanmasıyla biten, sınıf analizi dilinde yazılmış yazılara daha sık rastlanır.

vardı ve bu onun çok radikal keskin bir çizgide olmasını sağlıyordu. *Kurdistan*'da ise tam tersine, *Kurdistan*'ın anti-emperyalist ve ulusal demokratik söylemine somut bir siyasal zemin sağlayabilecek radikal bir sosyal reformist programın yokluğu, Marksist sınıf kategorilerinin sorunları açıklama gücünü zayıflatıyordu. Cumhuriyet'in, egemenliği altındaki bölge geneline siyasal otoritesinin ulaştırılması konusunda yapılması gerekenler ve bunun için Cumhuriyet'in, toprak sahibi sınıfın askeri ve siyasi desteğine bağımlı olması, *Kurdistan*'ın ulusal demokratik ve bağımsızlık yanlısı söylemini zayıflatmıştı. *Kurdistan*'ın söylemi, yazarlarının ve çalışanlarının dinsel düşüncelerinin yoğun etkisinde kalarak popülist bir siyasal retoriğe indirgenmişti.²⁷

27 Entelektüel formasyonda ve milliyetçi entelijensiyanın görünüşünde dinin güçlü etkisi, inkâr edilemez düzeyde yoğun bir etkidir. Sınıf kategorileri ve analizlerine başvuran yazılara çoğunlukla popüler İslami söylem nüfuz etmiştir. Bununla birlikte, hükümet kademelerinde ve partinin örgütsel yapılanmasında yer alan eski ve yeni nesil milliyetçi entelijensiyanın, milliyetçi söylemde dini kullanmaları, dini kural ve kavramları kullanmaları arasında çok net bir fark vardır. Sosyal ve kültürel faktörlerden çok, eğitim ve ideolojik eğilimler bu farklılığı yaratan temel neden gibi görünmektedir. Mele Hüseyin Mecdi, Hacı Baba Şeyh, Ahmed Elahi ve Qazi Muhammed gibi geleneksel eğitim almış olan eski neslin yazılarında İslama ve İslami kural ve kavramlara başvurmaları, milliyetçiliğe ve sınırlı bir demokrasi algısına ve sivil hak ve özgürlükler talebine bulanmış bir siyasal söylemin ayrılmaz bir parçasıdır. Örneğin bkz. liderin *Kurdistan*'da (sayı 7, 26 Ocak 1946) yer alan 'Destachilay Kurdi Pak' başlıklı yazısı. Bu yazıda, Kürtlere tarihsel bir ulusal köken inşa etmede Kur'an'a gönderme yapılmaktadır: 'Kur'an ayetlerinden, peygamber Hz. İbrahim'in Kürt olduğu anlaşılıyor.' Qazi Muhammed'in, tartışmalı üç şehir hakkında Azeri yetkilileriyle görüşmek üzere Urmiye'ye gidişi vesilesiyle yaptığı konuşma da bunun bir başka örneğidir. Qazi konuşmasında, *Kur'an*'dan ayetler okur ve Kürtlerin ulusal haklarının ve özgürlük ve ilerleme taleplerinin meşruiyetinden söz eder (*Kurdistan*, sayı. 72, 30 temmuz 1946). Ayrıca bkz. Ahmed Elahi'nin "Saadati beshar bechiya?" başlıklı yazısı. Ahmed Elahi burada, kişisel çıkarların ve halka karşı görevlerin ve fırsatçı davranarak normalin çok üzerinde para kazanılmasının ahlaki eleştirisini yaparken tekrar tekrar *Kur'an*'a başvurmaktadır. Modern seküler ideolojilere, özellikle de Sovyet Marksizminin çeşitli versiyonlarına daha açık olan ve modern okullarda eğitim görmüş yeni nesil milliyetçi entelijensiya açısından dine başvurulmasının taktik bir amacı vardır ve bu genellikle, solcu popülist bir etiketle tanımlanan bir amaçtır. Bu konuda bkz. Seyyid Muhammad Hamidi, Dilshad Rasuli, Abdullah Dabaghi, Hashem Khalilzadeh, Muhammed Majdie ve Hêmin'in *Kurdistan*'ın, yukarıdaki notlarda sözü edilen sayılarında yer alan yazıları. Bu husus aşağıda daha ayrıntılı ele alınmıştır.

Gelişmemiş de olsa, anti-emperyalist söylemin ortaya çıkışı, sosyal ve siyasal ilişki ve güçlerin yeni bir biçim almasına, dünya ölçeğinde dost ve düşmanın, emperyalizmle gerçek veya farazi ilişkiler çerçevesinde belirlendiği yeni bir algılamaya yol açtı. Bu nedenle, anti-emperyalist söylemin ortaya çıkışı, Kürt ulusal kimliğinin yeniden tanımlanması için yeni bir siyasal zemin yaratabilecek gibi görünüyordu. Dolayısıyla, henüz gelişmemiş bir formda da olsa, Kürt halkı ve İran devleti arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamakta bir tereddüt yaşanmadı; İran devleti, yeni dünya düzeninde 'öteki' kampına, emperyalist kampa yerleştirildi. Ama yeni dünya siyasetinde 'ben' ve 'öteki'nin sınırlarını belirleyen halk-emperyalist karşıtlığı, Kürt ulusal kimliğinin yeniden tanımlanması için gerekli teorik temeli sağlayamazdı. Çünkü bu karşıtlığın İranlılık bağlamında tanımlanması, halk/ulus ve devlet/hükümet arasında net bir kavramsal ve siyasal farklılaşmayı zorunlu kılıyordu. Oysa İran halkı/ulusu kavramı, anti-emperyalist bloku oluşturan bir unsur, etnik ilişkiler bakımından içte farklılık gösteren ama siyasal açıdan homojen bir güç olarak tasarlandı ve sunuldu. İran ulusu bünyesindeki Fars ve Kürt toplumlarının sınırlarını belirleyen bu ilişkiler, halk-emperyalist karşıtlığının gereklilikleri doğrultusunda daha da arka planda kaldı. Bu nedenle, anti-emperyalist söylemle Kürt ve Fars toplumları arasındaki ilişki, sadece etnik bakımdan tanımlanabilir gibi görünüyordu; İran'da halkçı demokratik bir devlet kurmak amacıyla, görünüşte aynı siyasal hedefi paylaşan azınlık ve çoğunluk etnik toplulukları arasındaki bir ilişki olarak tanımlanabilir gibi görünüyordu.

İki toplum arasındaki ilişkilerin bu biçimde ele alınması, *Kurdistan*'ın olgunlaşmamış anti-emperyalist söylemi açısından merkezi bir önemdedir. Oysa, Kürt ve Fars toplumları arasındaki ilişkinin anti-emperyalist söylemde bu şekilde kavramsallaştırılması, bu toplumlar arası ilişkilerin asıl niteliğinin görülmesini ciddi şekilde engellemekte ve böylece, Kürtler ve 'öteki' konumundaki Farslar arası ilişkinin çerçevesini, siyasal zeminden bütünüyle kültürel bir zemine kaydırmış olmaktadır. Ortaya çıkan bu anti-emperyalist söylemde Kürtler, ulusal ya da başka bir siyasal kimliğe

sahip değildir. Kürtlerin kimliği sadece etno-kültürel bakımdan tanımlanmaktadır.

Cumhuriyet'in siyasal söylemi seküler bir söylemdi; milliyetçi entelijensiyanın bakış açısında din önemli bir yer tutuyor olsa da, siyasal otorite ve meşruiyetten, istisnasız bir şekilde, devletçe inkâr edilen ve baskı altına alınan ulusal haklar, sivil ve demokratik özgürlükler temelinde söz ediliyordu. Dinin etkisi, Cumhuriyet'in siyasal retoriğinde, kişisel ve yarı resmi açıklamalarda, başmakale ve diğer tutum belirleyici makalelerde daha fazla önplandaydı. Milliyetçi entelijensiya ulusa seslenirken, ulusal hakların, vatandaşlık haklarının ve demokratik özgürlüklerin tanınması için yürütülen mücadeleye bağlılığını tekrar tekrar dile getirirken ve devleti, yüzyıllardır uyguladığı ulusal baskı ve inkâr nedeniyle kınarken çok sık olarak dine başvuruyordu. İçteki işbirlikçilerin, muhbirlerin ve gerçek veya potansiyel hainlerin uyarılmasında, tehdit edilmesinde, itham edilmesinde ve kınanmasında da dini ve ahlaki ilkelere ve İslamın şartlarına başvuruluyordu. Dinin, Cumhuriyet'in söyleminde bu ölçüde önemli olması, toplumun siyasal örgütlenmesinde gelenekselciliğin ağırlığını ortaya koymakla kalmıyor, Cumhuriyet yönetimi altında Kürt toplumunda yeni yeni gelişmekte olan seküler siyasal kültürün ne denli zayıf olduğunu da ortaya koyuyordu.

Cumhuriyet'in milliyetçi entelijensiyanının katı dinsel görüşleri ve gelenekselciliği, *Kurdistan* söyleminde, radikal sosyal reformist eğilimlerin zayıflamasında ve marjinalleşmesinde kuşkusuz önemli bir faktördü. Milliyetçi entelijensiyanın dinsel görüşleri hiçbir zaman dinsel siyasi görüşler olmamakla birlikte, çok aktif ve zaman zaman *Kurdistan* söyleminde kendini gösteren görüşlerdi. *Kurdistan*'da sık sık Kur'an ayetlerinden ve peygamberin hadislerinden söz edilmiş ve popülist siyasal hedefler için ve her şeyden öte, otoritenin meşrulaştırılması ve birliğin sağlanması için, sürekli olarak dinsel kavramlara, hayali ve etik kurallara başvurulmuştur. Cumhuriyet liderliğinin, geleneksel eğitim almış ve dinsel inançlarını daha fazla dile getiren yaşlı jenerasyonun yanı sıra, modern eğitim almış ve modern bir görünüme sahip genç jenerasyondan milliyetçi entelijensiyanın da zaman zaman İslama başvurması, ço-

ğunluğu derin dinsel inançlara sahip, büyük bir kesimi okuma-yazma bilmeyen ve siyasal otorite, meşruiyet, sadakat ile vatandaşlık ve katılım konularında modern ideolojinin seküler kavramlarına pek de aşina olmayan geniş halk kesimlerine verilen milliyetçi mesajları desteklemek içindir. Bu bakımdan, çoğunluğu geleneksel köylü olan bir toplumdaki büyük sorunlara karşı var olma mücadelesi veren yeni bir milliyetçi hareketin yapısal zayıflığı olarak tanımlanabilecek duruma cevaben düşünülmüş bir tutum olarak algılanmalıdır. Bu konuya örnek olarak bkz. Qazi Muhammed'in Mahabad'daki Cuma namazlarını kıldıran imam Mele Hüseyin Mecdi'ye, Cuma Hutbesi'nin amacı ve içeriği hakkında verdiği yönerge konusundaki İKDP talimatı; parti emri olarak Cuma namazını kıldıracak imama, vaazde şu konular üzerinde durması talimatı vermektedir: 'batıl inançlarla mücadele, hukuka ve dine saygı, sağlık merkezleri ve hastaneler kurulması, anavatanın, eski Kürt uygarlığının geliştirilmesinde güvenliğin ne derece etkili olduğu, kendine güvenin ve ulusal askerlik hizmetinin önemi ve gerekliliği, kadınların toplumda nasıl olmaları gerektiği, anaokullarının hazırlanması, göz hastalıklarının nasıl önleneceği, şövalyelik ruhu, ulusal birlik...'28 Bununla birlikte, dinin siyasi amaçla kullanımı genel olarak programlı değil, daha çok o anlık bir şeydir; bu, milliyetçi entelijansiyanın dine siyasal değil, popülist bir yaklaşım içinde olduğunu gösterir. Cumhuriyet'in üst düzey lider kadrosunda yer alan bazı kişiler geleneksel medrese eğitiminden geçmiş kişilerdi. Fıkıh ve Şeriat, medrese eğitiminin bir parçası idi; bu eğitimi alan az sayıda kişi din hocası olarak eğitiliyordu ama bu eğitimden geçen kişilerin siyasal pozisyonlarının belirlenmesinde ve bu pozisyonun ifadesinde dinin hiçbir zaman herhangi bir rolü olmadı. Bu kişilerin siyasi tutumları tamamıyla seküler bir duruştu. Toplumun siyasal örgütlenmesinde dinin siyasi bir rolünün olabileceği düşüncesi, Cumhuriyet'in söylemine yabancı bir düşünce olarak kaldı.

28 *Kurdistan*, sayı 10, 4 Şubat 1946. Ayrıca bkz. Qazi Muhammed'in, Ramazan ayı sonunda ve bayram (Cejini Ramazan) kutlamalarının sonunda, halkın ibadeti konusundaki talimatları; Evkaf (Dinsel/İslami nitelikli Yardım Vakıfları) müdürü Muhammed Lahicani'nin aktarımıyla, *Kurdistan*, no. 78, 18 Ağustos 1946.

Yine de bu, hükümetin hukuki süreçlerini de içine alacak şekilde değerlendirilemez. Yargı, Cumhuriyet hükümetinin kurumsal yapısında özerk bir alan oluşturmuyordu; daha çok parti mekanizmasına ek bir yapı idi ve böyle bir muameleye tabi idi. Hukuki kurallar ve prosedürler yönetici parti tarafından belirleniyor ve hükümet tarafından uygulanıyordu. Genel olarak İslam, özel olarak da Şeriat, İKDP'nin hukuki meselelere yaklaşımında özel bir ağırlığa sahipti. İKDP merkez komitesinin Savaş Bakanlığı için formüle ettiği (1607 ve 250201 no'lu kararname) Ceza Yasası, Şeriatın etkisini ortaya koymaktadır. Örneğin, yasanın 2. maddesinde, sarhoşça ve ahlaka aykırı davranışlara ilişkin ceza şu şekilde belirlenmiştir: '10 günden 30 güne kadar ağır işte çalıştırılarak hapis cezası ve 50-200 kırbaçlama; her seferinde 50 kırbaçtan fazlası uygulanmayacaktır.'²⁹ Ne var ki, İKDP liderliğinin aynı zamanda, Kürt toplumunda genel olarak yaşanan bazı sosyal geleneklere karşı eleştirel ve uzlaşmaz bir tutum içinde olduğunu not etmek de ilginçtir. Burada sözü edilmesi gereken, 'jin be jin'* uygulamasıdır: bu uygulama, sosyal olarak incitici olduğu düşüncesi ile parti tarafından yasaklandı ama öte yandan Kürdistan'da çokeşlilik uygulamaları konusunda resmi bir sessizlik hüküm sürmekteydi. Partinin çokeşlilik konusunda sessiz kalmasının, dinsel inanıştan çok bunun siyasi olarak işine yaramasından kaynaklanmış olma ihtimali varsa da, Cumhuriyet'in söyleminde, dini kurallar ve öğretiler ile toplumsal gelenekler ve ortak hukuksal ilkeler karşısında farklı farklı tutumlar içinde bulunduğunu gösteren bol miktarda kanıt mevcuttur. Dini kural ve öğretiler eleştirilmiyor ya da bu kural ve öğretilere karşı çıkılmıyordu.

Bu nedenle, özellikle hükümetin icraatlarını ya da Qazi Muhammed'in konumunu meşrulaştırmak amacıyla siyasal ya da hukuki olarak dine başvurulmuş olması, yeni doğan bu siyasi sınıfın derin dinsel inançlara sahip olmasından ziyade, siyasi ve ideolojik bakımdan olgunlaşmamış olduğu anlamına geliyordu. Yüzyılların ekonomik geri kalmışlığının, siyasi anlamda taşralılığın ve kültürel

29 Bkz. Ceza Yasası'nın Onaylanması, *Kurdistan*, sayı. 41, 29 Nisan 1946.

* *Jin bi jin*, kızkardeşlerin evlilik için değiş-tokuş edilmesi -Türkiye'de "berdél" olarak adlandırılmaktadır. (-ç.n.).

yalıtlılmışlığın işareti olan bu siyasi ve ideolojik hamlık onların suçu değildi. Ve ancak, çoğunluğu okur-yazar olmayan, din ve geleneklerle biçimlenmiş bir toplumda modern bir siyasal yönetimi sürdürme göreviyle karşı karşıya kaldıkları zaman bu siyasal gelişmemişliklerinin farkına varmaları da onların suçu değildi. Bu insanlar, kendi milletini başkalarının egemenliğinden ve baskılarından kurtarmak, bu ulusun varlığını koruması için yeni bir siyasal düzenin temellerini atmak ve halkının taleplerinin peşinden gitmek hayalleri olan insanlardı. Şimdi acı gerçeği anlamışlardı; böyle bir misyon üstlenme konusunda özgürce karar vermiş olsalar da, üstesinden gelmek için çaba harcadıkları koşulların doğası bakımından söyleyecek sözleri yoktu. Milliyetçi hayalleri ve bu hayalleri gerçekleştirme projeleri, ciddi bir 'ulusal' kriz döneminde, modern ulus-devlet yapısı içinde güçlerin birleştirilmesi siyasetine feda edildi. Modern bir devlette siyasi iktidarda olması gereken özellikler, Kürt aşiret liderlerini ve toprak sahibi sınıfı bu iktidar yapısına dahil etmeyi zorunlu kıldı; aksi takdirde mevcut devlet yapısı ve bu devletin tek bir ulusu temsil ettiği yönündeki zayıf iddiası sürdürülmüş ve desteklenmiş olurdu. İran'da modern anlamda egemenlik ve meşruiyet talep eden modern ulus devlet fikrinin başarı kazanmasının, Kürdistan'daki geleneksel pre-kapitalist güçlerin ve ilişkilerin aktif desteğini almayı gerektirmesi, İran'da modernitenin kendine özgü biçimlenmesinin en önemli noktasını oluşturan bir paradokstur.³⁰

Siyasal iktidarın askeri örgütlenmesi, bu paradoks altında, Cumhuriyet'in 11 Aralık 1946'da, kabaca 11 ay süren çalkantılı ömrü sona ermeden önce zaten parçalanmıştı. Azeri demokratlar Zencan'daki savunma hattını terk ederken ve İran ordusu 10 Aralık'ta Tebriz'e doğru ilerlemeye devam ederken, Cumhuriyet'in savunma bakımından bağımlı olduğu aşiret ağaları Cumhuriyet sı-

30 Bu konuyu başka çalışmalarımda ayrıntılarıyla ele aldım; örneğin bkz. 'The Kurds and Their Others: Fragmented Identity and Fragmented Politics', *Comparative Studies of the Middle East, Africa and South East Asia* Vol. XVIII, no. 2, 1998 ve 'Genealogies of the Kurds: Constructions of the Nation and National Identity in the Kurdish Nationalist Discourse' Abbas Vali (ed.): *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, Mazda Publishers, Costa Mesa 2003, içinde.

nırlarını çoktan terk etmeye başlamışlardı bile. Şikak ve Herki aşiret liderleri gibi bazı aşiret liderleri İran askeri operasyonunda yer aldılar; eski düzenin geri geleceği beklentisiyle Urmiye ve Tebriz civarındaki kırsal bölgeyi düşmanlardan temizlediler. Mengur ve Mameş Ağa gibi bazıları da monarşiye olan bağlılıklarını tazeleyerek ve Mahabad'a doğru ilerleyen İran ordusu komutanlarına hizmet sunarak durumu memnuniyetle karşılamışlardı.³¹ Geçmişte Cumhuriyet'e bağlılık yemini etmiş olan aşiret ağaları, Tebriz'in 13 Aralık'ta düşmesinden sonra, monarşist düzenden yana tutumlarını açıkça ortaya koydular ve ihtiyatlı bir tutum içinde olmaktan vazgeçtiler. Aşiret ağaları, Kürdistan'da monarşist düzenin yeniden kurulmasında rol alma beklentisiyle, siyasal alanda aktif bir şekilde yeniden konumlanıyorlardı. Niyetleri, sahip oldukları gücü ve statülerini korumak ve bu siyasal dönüşüm sürecinde sahip oldukları imtiyazlarını artırmaktı.

Cumhuriyet yönetimi altındaki en üst düzey askeri birim olan Savaş Konseyi, merkezi hükümetin Azerbaycan'ı ve Kürdistan'ı almak için yakında askeri bir harekâta girişeceği yönündeki haberleri dikkate alarak kendi askeri durumlarını gözden geçirmek üzere 5 Aralık'ta toplandı. Toplantıda, böyle bir durumla karşılaşıldığında

31 Görüldüğü üzere, aşiret ağaları homojen bir siyasi blok oluşturmuyorlardı ve Cumhuriyet'e ve İKDP'ye yönelik tutumları hatırı sayılır farklılıklar gösteriyordu. Herki, Şikak ve Debokri ağalarının bir kısmında olduğu gibi, bazı aşiret ağaları, Cumhuriyet'in kısa tarihi boyunca merkezi hükümetle işbirliği yapmaya devam ettiler. Mengur ve Mameş ağalar gibi bazı ünlü aşiret ağaları da, Kızıl Ordu'nun ayrılmasından sonra ve Tahran'la yapılan başarısız müzakerelerin ardından, Cumhuriyet iktidarının düşmekte olduğunu hissetmeye başladıklarında, taraf değiştirmeye giriştiler. Bu grup, Qazi Muhammed'in hükümet güçlerine teslim olmasından bir gün önce, 14 Aralık'ta Miyandeab'da General Humayuni ile görüşen grupta yer alıyordu. Ama bu aşiret liderlerinden başka, Cumhuriyet'e, liderliğine ve Cumhuriyet fikrine sadık kalan, milliyetçi nitelikleri olan küçük bir aşiret lideri grubu da vardı. Feyzullah Begi ve Gewirk aşiretinden birkaç ağa, Cumhuriyet'e sadık kalan ve bu sadakatlerinin bedelini daha sonra canlarıyla ödeyen ağaların başında geliyorlardı. Bkz. McDowall 1996, age. ve Eagleton 1963, age. Feyzullah Begi liderliğinin Cumhuriyet'ten yana milliyetçiliği konusunda bkz. Nalay Daroun u Hawari Brayani, Fayzolla Bagi u Saqqizi - Rola Azadixozakani Kurdistan' (*Kurdistan*, no. 79, 22 August 1946).

saldırıyı geri püskürtmek ve etkisiz kılmak üzere direnme kararı alındı. Ama Savaş Konseyi dağıldı ve aktif askeri gücünün büyük bir bölümü, İran askeri birliklerinin Kürdistan'ı ele geçirmek amacıyla yola koyulmalarından önce, hükümeti terk etti. Cumhuriyet'e bağlılığın bu şekilde ani bir değişim geçirmesinin siyasi ve etik olarak gerekçelendirilmesi bu şekilde davrananlar açısından pek de gerekli değildi. Aşiret ağalığı, tarihsel olarak oportünizmle beslenmişti; rüzgarın estiği yönde hareket etmek, aşiret siyasetinin temel işleyiş tarzı idi. Aşiret siyasetinin esasını oluşturan soy bağları, ilkel sadakat bağları ve yerel düşünüş tarzı, adı üzerinde, halk ve ulus gibi modern siyasal kimliklere eşlik eden süreç ve uygulamalarla bir arada olamazdı. Aşiret liderliğinin sadakat açısından gösterdiği bu hızlı değişim, Qazi Muhammed ve hükümetteki ve parti bünyesindeki milliyetçi arkadaşlarını hiç de şaşırtmadı. Qazi Muhammed ve arkadaşları, kendi varlıklarını tehlikeye sokan Kürdistan'daki aşiret ağalığının gücü ve statüsünün, bu ağaların modern devlete ve İran'daki resmi milliyetçiliğe muhalif olmalarını da belirlemiş olan tarihi süreç ve uygulamaların bir ürünü olduğunun, uzun zamandır bilincindeydiler. Kürdistan'da aşiretçiliğin gücü ve statüsü ile İran'da modern devletin gelişimi arasındaki bu tarihsel ilişki, söz konusu modernite paradoksunun, yalnızca Pehlevi mutlakiyetçiliğinin ekonomik yapısı ve siyasal örgütlenmesinden değil aynı zamanda Mahabad Cumhuriyeti'nin siyasal iktidar yapısının bizzat kendisinden de kaynaklandığı anlamına geliyordu.

İran modernitesi, daha spesifik olarak da mutlakiyetçi bir devletin tek bir ulus ve ulusal kimlik inşasına ilişkin siyasal ve kültürel süreç ve uygulamaları, hem İran devleti bünyesinde hem de Kürt Cumhuriyetinde, iktidar ve egemenlik yapısının sürdürülmesi bakımından aşiretçiliği vazgeçilmez kılmıştı. İran'daki pre-kapitalist tarımsal ilişkiler ve Kürt Cumhuriyeti'ndeki askeri gücün lojistiği, farklı yöntemlerle de olsa, toprak sahibi sınıfın, siyasal gücün örgütlenmesinde aktif olarak yer almasını hem gerekli kılıyor hem de güvence altına almış oluyordu. Bu paradoks, ekonomik ve siyasal güçler arasındaki ilişki ile her iki oluşumda var olan karmaşık güç ve egemenlik sistemlerindeki ilişkiyi belirlediği sürece, toprak sa-

hibi sınıfın bu pozisyonu mutlak net bir pozisyon olmaya devam ediyordu. Cumhuriyet yönetiminde, partide ve hükümet liderliğinde yer alan milliyetçiler bu paradoksun farkındaydılar ama 13 Aralık'ta Tebriz'in merkezi yönetim tarafından yeniden ele geçirildiği haberini almadan önce, bunun ne denli önemli olduğunun belki de tam olarak bilincinde değillerdi. Şimdi aşiret askerleri, Kürt Cumhuriyeti'ni savunma görevi olan bu askeri güç, devlet tarafından ele geçirilmişti ve en ön saflarda yer alanlar tehditkâr bir üslupla Qazi Muhammed'i ve Mahabad'daki yoldaşlarını işaret ediyorlardı.

Qazi Muhammed, 15 Aralık 1946'da İran ordu komutanıyla görüşmek üzere yola koyulduğunda, bu paradoksun ve nihai tezahürlerinin bilincinde olmuş olmalı. Geleceği belirleyecek bu görüşme Miyandeab yakınlarında gerçekleşti ve Qazi Muhammed, liderinin çok önceden Sovyetler Birliği'ne kaçtığı Azeri Cumhuriyeti'nde yapıldığı gibi, Kürt şehirlerinde halka şiddet gösterilmemesini ve kan dökülmemesini şart koşarak, General Humayuni'ye teslim oldu.³² Bir görgü tanığı, Tebriz'in, işgalci İran ordusu tarafından ele geçirilmesinin bir insanlık felaketi olduğundan ve bunun yarattığı şok dalgasının, Cumhuriyet'in yetki sınırları dahilindeki Kürt şehirlerinde hızla yayıldığından söz etmektedir. Şehirlerde yaşayan Kürtler, en önemlisi de devletin gücüne ve egemenliğine karşı Cumhuriyet'in yönetim yeri ve Kürt isyanının kalesi durumundaki Mahabad'da yaşayan halk, 1941 Eylül'ünden itibaren Kürtlerin yaşadığı yerlerdeki zayıf pozisyonu ve bölge üzerinde hâkimiyet kuramaması nedeniyle küçük düşmüş olan ve şimdi galip gelen İran ordusunun misilleme yapacağı korkusuna kapıldı.

Qazi Muhammed'in, Kürt işbirlikçilerinin şaşkın bakışları altında İran ordusuna teslim oluşu ve daha sonra yargılanıp Mahabad'da idam edilişi, tam anlamıyla modernite paradoksunun rol oynadığı bir olay idi. Bu büyük olayın büyük finali, Qazi'nin halkın gözleri önünde infaz edilmesi idi. Özel bir fotoğrafçının objektifinin kaydettiği fotoğraf, idam sehpasında incecik bir adamı gösteriyor; bu,

32 Bkz. Atabaki, 2000, age. s. 168-178 ve Abrahamian 1982, age.

zerinde Kürt din adamlarının giydiği geleneksel bir kıyafet olan ve modern seküler bir dava uğruna ölen bir adamın resmi. Bu adamın başını idam sehpasına götüren bu paradoksun gücü idi. Ne yazık ki, onun yolunda yürümeyi seçen sonraki nesil Kürt milliyetçileri buradaki ironiyi göremediler.

Kürtler ve devlet aklı

Bu çalışmada modern İran'da Kürt ulusal kimliğinin oluşumu ve gelişimi incelenmektedir. İran'daki Kürt ulusal kimliğinin, özü itibariyle modern bir kimlik olduğu öne sürülmektedir. Kürt ve İranlı ulusal kimlikleri arasında kurulan ben ve öteki ilişkisi, Kürt ulusal kimliğinin kökenini ortaya çıkardı. İranlılık ulusal kimliğini belirleyen unsurlar anayasal dönemde oluşturuldu; bu unsurlar daha sonra, Pehlevi mutlakiyetçi yönetiminin hüküm sürdüğü 1925-41 arasında, devletin formasyonuna ve iktidarın güçlendirilmesine dair süreç ve pratiklerle pekiştirildi. Dolayısıyla 1946'da Kürt Cumhuriyeti'nin oluşumunu sağlamış olan Kürt ulusal kimliğinin belirleyeni, egemenden fark idi. Bu bakımdan Mahabad Kürt Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı sonrası İran'ında kısa bir süreliğine, siyasal alanda Kürt ulusal kimliğinin hem mekanı hem de nesnesi oldu.

Siyasal iktidarın aralarında bağlantı kurduğu Kürtlerin ötekiliği ile İranlı ulusal kimliği arasındaki ilişki, bu çalışmanın değişmez kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Bu çalışma, siyasal iktidar

konusundaki özcü bakış açısının aldatıcı cazibesinin farkında olarak ve ulusal kimliğe ilişkin tarihselci (historicist) kavramsallaştırmaların barındırdığı tuzaklara düşmeden, Kürt ulusal kimliğinin oluşumuna dair açıklamasını, farklılığın kuramsallaştırılması ve bu farklılığın, Kürtlerin ötekiliğinin sınırlarının değişmesinde belirleyici etkileri olduğu üzerine kurmaya çalışmaktadır. Ben ve öteki ilişkisinin kuramsallaştırılmasında farklı olmanın söylemsel düzeyde birinci planda yer alması, Kürt ulusal kimliğinin tek bir kökene işaret etmediği anlamına gelmektedir; bu kimlik, içerden ve dışarıdan politik ve kültürel olarak bölünmüş, yeni oluşan bir kimliğe, bir başlangıca işaret etmektedir. Ben ve öteki arasındaki bu ayrışma, her tanınma ve inkârda, her isyan ve sindirmede var olmuştur; bu 1942'den itibaren İran'daki Kürt toplumunun gelişimine damgasını vurmuştur. Bu ayrılmış ilişki, Kürt toplumu ile modern İran devleti arasında değişen ilişkilere yön veren yeni söylemsel ve siyasal süreç ve pratikler başlatarak, farklılaşmaya ve bunun anlamlandırılmasına dair yeni sistemlerde sürekli olarak yazılan, hep yeniden yazılan bir ilişkidir.

Kürt kimliğinin oluşum süreci, 1905'teki Anayasal Devrim öncesinde, temelde dilsel bir topluluk olan Kürt toplumunun, 1930'larda Pehlevi mutlakıyetçiliği döneminde öncelikle etnik bir topluma dönüşmesiyle desteklenen bir süreç oldu. Bu ciddi dönüşüm, İran'da modern devletin varlığıyla başlayan ve bu modern devletin merkezileşmiş siyasal, hukuksal ve idari bir yapı oluşturma ve tek bir İranlılık kimliği inşa etme çabalarıyla doğrudan bağlantılı bir dönüşümdü. Gelişmekte olan modern devlet ile Kürt toplumunun değişen yapısı arasındaki bu tarihsel ilişki, 1941-42'de Mahabad şehrinde doğan ve sonraki yıllarda bölgede yaygınlaşmaya devam eden Kürt milliyetçi hareketinin dinamikleri bakımından temel gücü.

Kürt milliyetçi hareketinin dinamikleri ilişkisel idi; bu hareket, siyasal alanda var olan ve egemen/yargısal iktidarın Kürt toplumunun sınırlarının değişmesine çeşitli şekillerde etki etmesini sağlayan güçlerin birbiriyle ilişkisi temelinde gelişen bir hareketti. Bu nedenle egemen iktidar, Kürt toplumunun 'belirleyici dışsal'ı

(*constitutive outside*) olarak algılandı. Egemen iktidarla Kürt toplumunun karşı karşıya gelişleri, Kürtleri kendilerinin dışında kalan daha geniş Kürt-olmayan topluluktan ayıran sınırdaki değişimi belirledi. Bu bakımdan, dilsel-kültürel bir toplumdan etnik-dilsel bir topluma dönüşüm, egemen gücün gelişim seyrine bağlı olarak şekillendi; bu aynı zamanda egemen farkın gelişim seyrine bağlı olarak “öteki” konumundaki Kürtlerle ilişkilerinin de değişmesi anlamına geliyordu. Bu ise, Kürt milliyetçi hareketinin dinamiklerinin, bu hareketin yakın veya uzak geçmişteki oluşum koşullarına indirgenerek -yani, ulusal kimliğin tarihselci okumalarında yaygın bir söylemsel strateji olarak, İran’ın egemen gücü ile Kürt toplumunun ilk ‘gerçek’ karşı karşıya gelişine indirgenerek- açıklanamayacağı anlamına gelir. Egemen farkın kurucu rolüne ve egemenin farklı farklı zamanlarda Kürt toplumuyla kültürel, siyasal ve askeri olarak karşı karşıya gelişinin anlamının değişmesine gönderme yapılması, egemen gücün, devletle özdeşleşen ve bunun hukuksal sonuçlarıyla ifadesini bulan tek tip bir hâkimiyet yapısı olarak algılandığı özcü anlayışlardan kaçınmak bakımından da önem taşımaktadır. Bu konuya bu bölümde yeniden döneceğim.

Her ne kadar tek tip bir İranlılık ulusal kimliğini oluşturacak unsurlar 1906 Anayasa hukukunda zaten tanımlanmış idiyse de, bu unsurlar, devletin siyasal ve hukuksal süreçlerinde etkin olacak bir anlamlandırma gücünden yoksundu. Yeni ‘ulusal’ egemenin kimliğine ilişkin anayasa maddeleri etkisiz maddelerdi; bu maddeler ‘farklılığı’ dışlayacak, onu ‘yasaklayacak’, siyasal alandan çıkaracak, etnik, dilsel ve dinsel sınırları olan resmi bir siyasal süreç yaratamadı. Yeni ulusal egemen açısından “farklı” olmaya devam eden kimlikler, siyasal iktidarın modernite öncesi merkezileşmemiş yapısı içinde, sağlam bir zemin üzerinde, güç ve imtiyaz sahibi gruplar olarak siyasal alanda varlık göstermeyi sürdürdüler. Egemen konumda olmayan farklılıkları dışlama ve bastırma yönünde siyasi bir aciliyet de yoktu. Yeni ulusal egemen güç, egemen konumda olmayan kendi ‘öteki’siyle, siyasal ve hukuksal yönetim sürecinde henüz karşı karşıya gelmemişti. Yeni ulusal egemenin ikizi olarak aynı anda doğmuş olsa da, yeni yeni büyüyen ve egemen konumda

olmayan öteki ise gelişmekte olan ulusal siyasal alandaki yeni konumunun hemen hemen hiç farkında değildi. Kürtlerin, yeni egemenin ötekisi olduklarının bilincinde olmayışı, onların anayasal dönemde, siyasal olarak olgunlaşmamışlıklarında kendini açıkça ortaya koydu. Bu, yeni bir yüzyıla girerken, Kürt toplumunun hemen göze çarpan, siyasi geri kalmışlığını ve kültürel olarak tecrit edilmişliğini gözler önüne seren bir çarpıklıktı.

Dolayısıyla, her ne kadar Anayasa ile yeni bir egemen gücün ortaya çıkışı ilan edilmiş olsa da bu sadece ismen yeni olan bir egemendi. Egemen iradenin uygulayıcısı olan meşruti hükümet, Anayasa'nın egemene atfettiği tek irade olma konumunun, ülkenin coğrafi sınırları dahilinde her yerde icra edilmesini sağlama gücünden yoksundu. 'Ulusal' siyasal alanda egemen iradenin siyasal etkinliğini ciddi ölçüde baltalayan bu durum, hukuksal gücün yapısal formasyonunda büyüyen ve hukuk ile iktidar arasında var olan bağlantısızlığı sürekli olarak yeniden üreten bir anomali idi. Egemen kimliğin sıkıntılı olduğu dönemde, 1908'de Çarist iktidarın desteklediği ve tahttan indirilmiş Kaçar hükümdarının önderlik ettiği askeri darbe ile söz konusu egemen kimliğin varlığı ciddi bir tehdit altında iken, bu anomali en açık biçimde ortaya çıktı. Bir yıl sonra Anayasal devlet bu karşı devrimin üstesinden geldi ve Tahran yeniden anayasal güçlerin eline geçti ancak egemen gücün yapısal zayıflığı Birinci Dünya Savaşı boyunca devam etti ve hatta 1920'lere kadar da sürdü.

Pehlevi mutlakıyetçiliğinin yükselişi, anayasal devlette hukuksal/egemen gücün krizde olmasının bir sonucuydu. 1921 darbesi ile sonuçlanan olaylar, hukuksal iktidar yapısını, anayasal olarak tanımlanmış hedeflerinden uzaklaştırmak suretiyle hukuk ile iktidar arasındaki açığı genişleterek hukuksal yapıdaki mevcut kopukluğu iyice artırmıştı. Böylece yeni egemen gücün kimliği büyük ölçüde yasalaştırılmış olsa da, Derrida'nın ifadesini kullanacak olursak, bu yasa halen 'yasa olmaktan başka' hiçbir şey değildi ve yasayı hayata geçirmek ve yasanın ulusal-teritoryal siyasette ve hukuksal alanlarda bir anlam ifade etmesini sağlamak için gerekli 'güç' henüz oluşmamıştı. Siyasal güç halen eski temeller üzerinde yükseliyordu ve

bu, resmi hukukun yürürlüğe girmesi için gerek duyulan rasyonel hukuksal süreç ve pratiklere bir hayli aykırıydı (Derrida 1992).

Anayasal devrim ile Pehlevi mutlakıyetçiliğinin yükselişe geçtiği dönem arasındaki önemli yıllara, İran'da siyasal iktidar krizi damgasını vurdu. Anayasal devlet, mevcut kurumlarını merkezde bir araya getirmeyi başaramadı ve dolayısıyla devletin merkezileşmiş fonksiyonları, eyaletlerdeki, yönetimin elinin erişmediği alanlara pek ulaşamadı. Eyaletlerin işlevsel olarak merkezden bağımsız konumları, ekonomik güçlerin ve ilişkilerin az gelişmiş olduğu koşullarda devam ediyordu; bu bir yandan, devletin güçlendirilmesinde askeri güce baskın bir rol yüklemiş oluyor öte yandan, lojistik yetersizlik, teknolojik geri kalmışlık ile birleştiğinde devletin gücünü zayıflatmış oluyordu. Siyasal iktidar yapısında, ekonomik yapı ile askeri yapının bu karmaşık ve paradoksal birbirine eklemeliş biçimi, Pehlevi mutlakıyetçiliği döneminde devam etti. Bu, iktidar ve hukuk arasındaki kopukluğa son veren gücün dinamiklerini belirledi; böylece egemen/hukuksal iktidarın, kamusal ifade biçimleri, mutlakıyetçi hükümdarın iradesi ile özdeşleştirilen hâkimiyet ve yönetim yapısı olarak bir anlam ifade edebilmesi ve sonuç doğurabilmesi sağlanmış oldu. Pehlevi mutlakıyetçiliğinin ortaya çıkışı, hukuksal iktidar krizinin çözüme kavuşturulması anlamına geliyordu ve buna göre, anayasal/ulusal egemenliğin yeni ekonomik-askeri temeller üzerinde yeniden oluşturulması öngörülüyordu. Pehlevi hükümdar artık mutlakıyetçi bir egemendi ve onun kararları sadece yasayla eşdeğer olmakla kalmıyor çoğu zaman, tüm yasalar üzerinde bir yasa olarak görülüyordu. Egemenliğin bu şekilde yeniden düzenlenmesi, ulusal siyasal alanı ve dolayısıyla Kürtlerin iktidarla karşı karşıya geldiği siyasal ve kültürel zeminleri temelden değiştirdi.

Rıza Şah yönetimi altında devlet iktidarının güçlendirilmesi, bir yandan toprak ağalarının, özellikle Şah'ın merkezileştirmeyi hedefleyen askeri tedbirlerinin temel hedefi olan aşiret ağalarının askeri örgütlenmesi ortadan kaldırılarak, bir yandan da büyük toprak sahiplerinin desteklenmesi ile başarıldı. İran'ın kırsal kesiminin devletin kontrolü altına girmesini sağlayan teritoryal merkezîyet-

çilik siyaseti, yasama meclisinde ciddi şekilde temsil edilen ve yeniden düzenlenen mutlakıyetçi yönetimin yürütme organlarında yüksek mevkiler elde eden büyük toprak sahiplerinin rızasını almıştı. Aslında yeniden yapılandırılan bu mutlakıyetçi rejim büyük toprak sahiplerinin rejimiydi: tarımsal mülkiyete ağırlık verilmesi ve tarım ürünlerindeki, özellikle ticari tarım ürünlerindeki yüksek tekel fiyatları, mutlakıyetçi monarşi ile olan aktif ittifakın temelini oluşturmaktaydı. Mutlakıyetçi devlet, aşiretlerin muhalefetine boyun eğdirmiş ve yukarıdan aşağıya modernleşme politikasını uygulamaya geçmeden önce, büyük toprak sahiplerini siyasal iktidar yapısına yeniden dahil etmişti. Arazilerin kayıt altına alınması ve tarımsal mülkiyetin alım ve satımı için belirli hukuksal sınırları olan bir pazarın ortaya çıkışı ve böylece, üretim ve ürün tahsisatı konusunda kapitalizm öncesi ilişkiler düzeninin hüküm sürdüğü koşullarda, toprağın modern anlamda özel mülkiyet haline gelmesi, toprak sahiplerinin bu rejiminin ve devlet iktidarının temelini oluşturunuyordu. Bu rejim, toprak sahibi sınıfın güç ve ayrıcalıklarını güvence altına almakla kalmadı ayrıca, Pehlevi monarşisinin, ülke kırsalını, askeri olarak kontrolü altına almasını ve buralarda hâkimiyet kurmasını da sağladı.

Devletin askeri anlamda güçlendirilmesi sürecinin ardından gelen modernleşme çabası, siyasal iktidarın nasıl bir sosyal yapısı olduğunu ortaya koyuyordu. Mutlakıyetçi rejimin yukarıdan aşağıya başlattığı ve yürüttüğü modernleşme, karakteristik olarak otoriter ve muhafazakâr bir modernleşme idi. Bu modernleşme, modern bir devlet yapısında var olan kurumsal temellere sahipti ama siyasal iktidar meselesi ve siyasal iktidarın niteliğinin ve sınırlarının ne olması gerektiği göz ardı ediliyordu. Oysa 30 yıl önceki meşruti hareketin temel hedefi bu mesele olmuştu. Üzerindeki anayasal sınırlamalara giderek daha fazla karşı çıkan mutlakıyetçi hükümdar tarafından sıkı sıkıya denetim altında tutulan merkezileşmiş iktidar yapısının sürüyor olması, modernleşme sürecinin sivil toplumla çok yüzeysel bir ilişki içinde olduğu anlamına geliyordu. Modernleşme sürecini destekleyen otoriter iktidar, sivil toplumun sınırlarını neredeyse anayasal dönemden önceki düzeyine çekerek,

sivil toplumun haklarına giderek daha fazla el uzatıyordu. Canlı ama yine de özü itibariyle uysal bu kırılğan sivil toplum, seküler bir eğitim almış ve modern bir görünümüne sahip, Avrupa çizgisinde bir modernleşme ve gelişmeden yana olan ve yeni yeni hayat bulan modern kentli orta sınıfın oluşturduğu bir sivil toplumdur. Modern orta sınıf devletle iki şekilde ilişki kurdu. Modern orta sınıf, bir yandan mutlakîyetçi devlete, yönetimin yürütme ve yargısal organlarında görevlendirilecek modern elit kesimden personel sağlıyordu bir yandan da, bu modern elitin çeşitli kesimleri, mutlakîyetçi egemene karşı siyasal ve kültürel alanlarda sürdürülen seküler muhalefeti destekliyordu. Modern orta sınıf, siyasal ve ideolojik olarak bir hayli farklı kesimlerden oluşuyordu.

Modern orta sınıf ciddi bir yapısal bütünlük ve sosyal homojenlikten yoksun olmakla birlikte bu sınıfın çeşitli kesimleri arasındaki en önemli fark siyasal farklılıktı; bu, mutlakîyetçi devletle, özellikle de hükümdarın kendisiyle kurdukları ilişki düzeyine bağlı olarak değişiyordu. Yönetim elitinin mutlakîyetçi devlete olan ilgisi ve hükümdarla gergin ilişkiler içinde olmasının nedeni, toplumun orta sınıf muhaliflerinin hükümdarın despotik yönetimine genel anlamda muhalefet etmelerinde de olduğu gibi, ekonomik olmaktan ziyade siyasal ve ideolojiktir. Hükümdarla ilişki kurmak öncelikle ekonomik güç ve imtiyazlar elde etmek demek ise de, yönetici elit mutlakîyetçiliği temel olarak siyasal ve kültürel nedenlerle destekliyordu. Daha açık söylemek gerekirse, mutlakîyetçi hükümdarın modernizm anlayışı sivil ve demokratik hak ve özgürlüklere saygıyı içermiyor olsa da, yönetici elit, hükümdarın modern, seküler ve rasyonel şekilde örgütlenmiş bir toplumsal ve siyasal düzen konusundaki vizyonuna katılıyor; geleneklere, batıl inançlara ve gerici dinsel otoriteye karşı olan bakış açısını paylaşıyordu. Hükümdarın bireysel, sivil ve demokratik haklar ve özgürlükler konusundaki her kavrama kesinlikle düşman oluşu ve halkın katılımına ve demokratik bir hükümete karşı çıkışı, bu yeni siyasal eliti, en azından gözden düşmeden, güç ve ayrıcalıklarını kaybetmeden önce, rahatsız etmişe benzemiyordu. Merkezi, seküler bir düzen kurulmasıyla yaşanan bu gelişmenin modern olarak tanımlanması, bu kesimin,

bireysel özgürlüklerden ve demokratik haklardan yoksun kalmanın ve otoriter yönetime itaat etmenin, modernleşen mutlakîyetçi bir yönetim için ödenen küçük bir bedel olduğuna inanmalarından kaynaklanıyordu. Modern mutlakîyetçi yönetim, düzeni ve istikrarı koruyabiliyor ve birliği sağanmış bir ülkede sosyal ve ekonomik ilerleme vaat ediyordu.

Bununla birlikte yönetici elitin bu düşüncesi, yönetsel süreç ve kurumların dışında olan ve Anayasal devrimin ideallerine büyük ölçüde sadık kalmış orta sınıf muhaliflerin paylaştığı bir görüş değildi. Her ne kadar bu muhaliflerin sayıları 1930'ların son yıllarında azaldıysa da, seküler politikalar ve Batı tarzı eğitim ve kültürel düzenlemeler egemen iktidarın halka dönük yüzü halini aldığı anda, onlar, mutlak iktidarın, adı üstünde anayasaya aykırı olduğu yönündeki temel inançlarına bağlılıklarını sürdürdüler. Bu kesim, mutlak iktidarın, halk egemenliği ilkesine ve İran'ın tebaa-vatandaşlarının demokratik hak ve özgürlüklerine -her ne kadar bu hak ve özgürlükler anayasada zayıf bir biçimde tanımlanmış olsa da- aykırı olduğu temel düşüncesini korudu. Ancak hükümdar, muhalif ve aykırı sesleri susturmayı başardı ve bu sesler artık duyulmaz oldu; hükümdar, giderek daha fazla kendi kişisel gücüyle özdeşleşen devlet iktidarının merkezileşmesi konusunda dur durak bilmeksizin ilerleme kaydetti. Mutlakîyetçi yönetime karşı yürütülen sivil ve demokratik muhalefetin, siyasal ve entelektüel çevrelerle sınırlı kalmış olması ve bu muhalefetin devletin hukuksal ve hukuk dışı uygulamalarıyla ciddi şekilde bastırılması, Pehlevi mutlakîyetçi yönetimi altında laik orta sınıfın siyasal ve kültürel varoluş koşullarının ne olduğunu ortaya koyuyordu. Mutlakîyetçi egemenin pençesinde aşırı kan kaybına uğrayan az gelişmiş bir sivil toplum ve baskı altına alınan, susturulan bir kamusal alan, seküler orta sınıf muhaliflerin egemene muhalefet etmelerine zemin hazırlayacak ve bu muhalefeti örgütleyecek ve yaygınlaştıracak araçlarla hiçbir şekilde donatılmış değildi. Dolayısıyla bu kesimlerin muhalefeti yerel, en iyimser tabirle dar bir çevreyle sınırlı kaldı.

Siyasal iktidarın toplumsal yapısında toprak sahibi sınıfın üstün bir konumda olması ve modern orta sınıfın devletin kurumsal ya-

pısında hatırı sayılır bir önem arz etmesi, Pehlevi mutlakıyetçiliği yönetimi altında siyasal iktidarın, yapısı ve karakterindeki iki başlığa işaret etmektedir. Siyasal iktidarın yapısı ve karakterindeki bu çok açık ikilik, kuramsal olarak incelenecek olursa, mutlakıyetçi bir rejimle yönetilen devletin işlevsel özerkliğini bir ölçüde açıklamaya yarayabilir; bu, günümüzün bilim insanlarınca genellikle gözlemlenen ama pek ifade edilmeyen bir konudur. Siyasal iktidarın analiz edilmesinde bu şekilde bir kavramsal ayrıma gitmek önemli ise de, bu, iktidarın, Pehlevi mutlakıyetçi rejimi altında istibdat yönetimine dönüşmesine -yani iktidarın, siyasal düzeni güvence altına almak amacıyla hâkimiyet kurmak, itaati ve boyun eğdirmeyi sağlamak üzere kullanıldığı yönetim tarzı- ilişkin hayati süreci açıklamakta yeterli değildir. Ele almış olduğumuz üzere bu mesele, Pehlevi mutlakıyetçi yönetimi altında, egemen iktidar ile Kürtler arasındaki ilişkinin analiz edilmesi bakımından kilit önemi olan bir meseledir. Kürt toplumunun dilsel bir topluluktan etnik bir topluluğa dönüşme koşullarını dolayısıyla aslında Kürt kimliğinin var olma koşullarını belirlemektedir.

Bu meselenin ele alınması, Kürtlerin egemen iktidarla, tüm güçlerin üstünde olan egemen güçle karşı karşıya gelmesi sorununu gündeme getirdi. 20. yüzyılın ilk yirmi yılında var olan Kaçar devletin aksine, Pehlevi yönetimi altındaki İran'da egemen iktidar, sadece karar alma mercii değildi: bu kararlarını anayasal siyasal sürecin dahilinde ya da dışında uygulama gücüne, yani hem yasalar aracılığıyla ve resmi hukuksal süreçlerle hem de devletin zorlayıcı ve güvenlik gerekçeli aygıtlarının uyguladığı şiddet yoluyla uygulama gücüne de sahipti. İran'da Pehlevi yönetimindeki mutlakıyetçi iktidar, yasalara nadiren bağlı kalıyordu ve kararların uygulanması için şiddete başvurduğunda nadiren anayasal bir yaptırımla karşılaşıyordu; zaten Anayasa, eğer fiilen askıya alınmış değilse, sürekli olarak ihlal ediliyor ya da görmezden geliniyordu. Bu, şiddet kullanımının hemen her zaman hukuk dışı olduğu anlamına geliyordu ve bu hukuk dışılık, sadece devletin yapısını belirleyen yasal normlarla değil, mutlakıyetçi iktidarın iradesiyle de onaylanan bir durumdu. Bu, Carl Schmitt'in 'olağan dışı hal' kavramıyla ifade ettiği

duruma benziyor (Schmitt 1986). Her ne kadar Schmitt'in söyleminde egemen, her zaman, devletin temellerini tehdit eden siyasal bir kriz ve karışıklık nedeniyle devletin anayasasını askıya almaya karar veriyor olsa da, Pehlevi yönetiminde böyle bir kriz söz konusu değildir. Siyasal bir krizin olmadığı böylesi koşullarda, anayasanın fiilen askıya alınması ve hukuk dışı şiddetin sürüyor olması, mutlakıyetçi yönetim altında 'olağan dışı hal'in hüküm sürmesinden başka bir şey değildi.

Pehlevi mutlakıyetçiliği altında, egemenin kararlarının hukuksal bir zeminde olması da öngörülüyordu. Mutlakıyetçi hükümdar, kararlarını uygulamaya koymak için anayasayı askıya alma gereği duymuyordu. Hükümdar, anayasayı siyasal sürecin dışında bırakarak zaten fiilen ortadan kaldırmıştı. Bu durumun, Pehlevi mutlakıyetçi yönetimi altındaki devletin ve siyasal iktidarın niteliği bakımından iki önemli sonucu oldu. Birincisi, anayasanın fiilen ortadan kaldırılması, devlet yönetiminde olağan dışı hallerle normal halleri birbirinden ayıracak hukuksal normların olmadığı ve dolayısıyla hukuksal olanla egemenin uyguladığı şiddetin hukuk dışılığını birbirinden ayırt edecek bir kriterin olmadığı anlamına geliyordu. İkincisi, anayasal olarak düzenlenmiş hukuksal normların olmayışı, egemen iktidar ile egemen kişiyi (hükümdarı) birbirinden ayıran bir hukuksal ölçütün olmadığı anlamına geliyordu; sıkıyönetime ve diktatörlük yönetimlerine özgü bir durum. Bu ise, İran'da, *eşi benzeri olmayan* mutlakıyetçi hükümdarın, egemen iktidarın cisimleşmiş hali değil, iktidarın ta kendisi olduğu anlamına geliyordu.

Pehlevi yönetimindeki İran'da başka hiçbir yer, egemen iktidarı belirleyen özelliklerin İran'da oynadığı rolü Kürdistan kadar açık ve etkileyici bir biçimde ortaya koyamazdı. Kürdistan'da bir düzenin olması orada hâkimiyet kurmuş olmak anlamına geliyordu. Düzenin varlığına dair işaretler, inkâr ve baskı zemininde kurulan hâkimiyetin göstergesiydi. Bir düzen kurulması, devletin Kürt toplumuna boyun eğdirmesini gerektiriyordu ve bu, sonuç olarak, Kürt toplumu üzerinde ancak boyun eğdirilerek hâkimiyet kurulabileceği ve Kürtlerin egemen güce boyun eğmesini sağlayan

mekanizmaların, bu gücün hâkim güce dönüşmesini de güvence altına alacağı anlamına geliyordu. Günümüzün teorik diliyle söylemek gerekirse, Kürt toplumu egemen iktidarın sadece nesnesi değil aynı zamanda öznesiydi de; Kürt toplumu, Kürdistan'da egemen düzenin var olmasını sağlayan, hâkimiyet ve itaatin kesiştiği bir düğüm noktasıydı.

Egemen iktidarın, egemenin hâkimiyet kurması sonucunda oluştuğu argümanı, Pehlevi yönetimi altındaki Kürt toplumunun boyun eğmesini sağlayan araçları ve koşulları, araştırmanın odak noktası haline getirmektedir. Egemen güç, boyun eğdirmek için hem hukuki hem de hukuki olmayan araçlara başvurdu ama sonuç hep aynı oldu: Kürt toplumunun ve kimliğinin inkârı ve baskı altına alınması, her zaman Kürtlerin muhalefeti, direnişi ve mücadelesi ile karşılık buldu. Dolayısıyla, hâkimiyet-düzen eksenini her zaman boyun eğdirmenin mümkün olup olmamasına bağlı idi ve düzenin sağlanabilmesi, inkar-baskı ile muhalefet-direniş ikilisi arasındaki çekişme arasında kendine yer bulan şiddete dayanıyordu. Bu çekişmenin iki kutbunun birbirini dışladığı gerçeği, her iki kutbun da birbirlerine karşıt olmaktan dolayı var oldukları anlamına geliyordu. Şiddetle sürdürülen inkâr ve direniş arasındaki diyalektiğin çekirdeğini bu karşıtlık oluşturuyordu; bu karşıtlıktan doğan şiddet, egemenin, düzeni sağlamak için başvurduğu hukuki ve hukuki olmayan mekanizmalarla devam ettiğinde bu karşıtlık da devam ediyordu.

Egemenin hâkimiyetini sağlamak için başvurulacak hukuki ya da hukuki olmayan araç ve mekanizmalar, her zaman mutlakiyetçi devletin merkezileşmiş fonksiyonları içinde yer aldı ve devlet için modern bir altyapı oluşturma stratejik hedefi ile yakından ilişkili oldu. Bu anlamda ve bu nedenle, 1930'lar boyunca mutlakiyetçi devlet tarafından acımasızca sürdürülen teritoryal merkezileşme siyaseti, egemenin hâkimiyet sağlamasını otoriter modernleşme projesi üzerine kurdu ve Kürt toplumunun egemen iktidara boyun eğmesi, siyasal alanda ortaya çıkan 'hâkimiyet kurma' modern projesinin olmazsa olmazı haline geldi. Siyasal güçlerin Kürt toplumu üzerinde hâkimiyet kurması, 'devlet aklı'yla bağlı olarak iktidarın

güçlendirilmesini amaçlayan daha geniş çaplı projenin bir parçası olsa da, bu projenin siyasi mantığı, egemen iktidar, Kürdistan'da kültürel ve dilsel farklılığı hedef almaya başladığında, bu projenin siyasi mantığı şiddet uygulamalarıyla çözüldü.

Kürdistan'da devlet iktidarının güçlendirilmesinin ilk safhası, aşiret ağalığının mutlakıyetçi devlet yapısına entegre edilmesi ve ülke kırsalının siyasal olarak kontrol altına alınmasıyla son buldu. Büyük toprak mülkiyeti üzerinde devlet iktidarının yeniden tesisini güvence altına alan süreç ve pratikler, Kürtlerin yaşadığı kırsal kesimlerde toprak ağalarının siyasal örgütlenme gücünü kırmayı hedef alıyordu. Siyasal alanda hâkimiyet kurulurken kültürel ve dilsel farklılıklar hedef alınmadı çünkü soy bağlarının ve ilksel ilişkilerin egemen olduğu bir siyasal ve kültürel ortamda kültürel ve dilsel farklılıkların bir önemi yoktu. Bununla birlikte, Kürt toplumuna boyun eğdirmenin yolları, toprak sahipleri rejiminin güçlendirilmesinden sonra ciddi şekilde değişti. Büyük toprak sahiplerinin desteğini alan ve yeniden organize edilen devlet, öncelikli hedefi siyasal iktidar için modern bir kurumsal sistem oluşturmak olan bir modernleşme projesine girdi. Merkezileşmiş bir sivil ve askeri yönetimin oluşması, nüfusun ve mülkiyetin kayıt altına alınmasını sağlayan mekanizmaların ve mali yönetimin uygulanması, askerliğin zorunlu hale getirilmesi ve zorunlu, seküler temel eğitime geçilmesi, otoriter modernleşme projesinin farklı veçheleriydi. Tüm bunlar, daha önce ele aldığımız üzere, Kürt kent merkezlerinde, maaşlı, modern bir orta sınıfın oluşmasına yol açtı. Egemen iktidarın hâkimiyet kurma strateji ve araçları, Kürt etnisitesini ve dilini hedef almaya başladığında, bu modern sınıfın çeşitli kesimleri, Kürt milliyetçiliğinin temel dayanak noktası haline geldi.

Modern yönetsel süreç ve pratiklerin gelişmesi, egemen iktidarın Kürdistan'daki stratejik konumu ve hedefleri bakımından bir değişime işaret ediyordu. Egemen iktidarın merkezinin kentlere kayması ve hâkimiyet sağlayabilme koşulları, etnik, kültürel ve dilsel farklılığı hedef alan süreç ve pratiklerin hayata geçirilmesini gerekli kıldı. Etnik, dilsel ve kültürel farklılığın baskı altına alınması ve inkâr edilmesi ve bunun egemen iktidarca hukuk olarak benim-

senmesi, egemen iktidarın Kürdistan'da sürdürülmesinin koşullarını oluşturunuyordu. Egemen güç, hâkimiyetin ve boyun eğdirmenin birbirine eklemelenmesiyle diyalektik olarak oluşan kesişme noktasında bir duruş sergiliyordu ve bu fiilen, siyasal alanda hâkimiyet kurmanın, tek başına, Kürt toplumuna askeri olarak boyun eğdirmekle sağlanamayacağı, ayrıca, Kürt etnisitesi ve dilinin hukuksal-siyasal inkârını da gerektirdiği anlamına geliyordu.

Devletin hukuksal-siyasal sisteminde ve kültürel süreç ve pratiklerinde bu çifte bileşenli eklemleme-itaat yapısını yeniden üreten egemen iktidar, Kürt etnik toplumunu oluşturan güçtü. Egemen iktidar, etnik ve dilsel farklılığı hedef alarak ve bu farklılıkları baskı altına alarak, Kürt toplumunun kültürel-dilsel bir topluluktan etnik bir topluluğa dönüşmesine zemin hazırladı ve bu dönüşüme yol açtı. Kürt etnisitesi, topluluk kimliğinin tanımlayıcı unsuru olarak, Kürtleri Şii Fars ve Azeri toplumlarından ayıran Kürt dilinin ve Sünniliğin yerine geçti. Ancak buradan, Kürt etnik topluluğunun, mutlakıyetçi yönetimin egemen iktidarının icat ettiği ya da uydurduğu bir şey olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Bu daha çok, baskıya ve kültürel ve dilsel farklılığın inkârına Kürt toplumu genelinde bir muhalefetin geliştiği süreçte, Kürt etnisitesinin siyasal bir temel (farklı olmanın ve kendini öteki üzerinden tanımlamanın bir aracı) oluşturmadığı anlamına gelir. Egemen iktidar, kültürel ve dilsel farklılığın baskı altına alınmasını ve inkârını, hukuksal bir zemine oturtulan ve bu zeminde 'ulusal' meşruiyet söylemiyle desteklenen bir devlet politikası olarak uyguluyordu. Bunun bir devlet politikası olarak uygulanıyor olması, Kürt etnisitesine ve bu etnisitenin, baskı ve inkâr politikasına karşı büyüyen muhalefeti ve direnişindeki söylemsel temsil biçimlerine, Kürt toplumu nezdinde siyasal bir meşruiyet kazandırdı. Kürt etnisitesinin siyasallaşması ve bu etnisitenin, topluluk düzeyinde egemene karşı çıkmanın meşruiyet kaynağı olarak söylemsel temsil biçimleri, sonraki yıllarda İran Kürdistanı'nda Kürt ulusal kimliğinin oluşumu bakımından hayati bir önem taşıyordu.

1930'larda Kürt etnisitesinin siyasallaşması ve bu etnisitenin egemen iktidara karşı büyüyen muhalefette Kürt toplumunun siyasal

meşruiyetinin temeli olarak temsil edilmesi, 1940'ların başlarında, Kürt ulusal kimliğinin oluşmasına zemin hazırladı. Kürt ulusal kimliğinin, Kürtlerin etnik ve dil hakları için mücadelesini, egemenin şiddet uygulamalarıyla sürdürdüğü inkâr ve direniş diyalektiğinin kesişme noktasında temellendirmiş olduğu, Komeley JK'nın 1940'ların başlarındaki söyleminde açıkça görülüyordu. Kürtlerin egemenle karşı karşıya gelişlerinin söylemsel temsilinde, politikleşmiş olan Kürt etnisitesi, egemenin kimliğinin belirleyici dışsalı haline geldi; Kürt toplumunu boyunduruk altında tutan egemen iktidarın kimliğini ve bu kimliğin siyasal ve kültürel anlamlarını tanımlayan farklılıkların temel taşı haline geldi. Egemenin, hâkimiyet kurmak ve bu hâkimiyeti yeniden üretmek üzere başvurduğu söylem ve pratikler, aynı zamanda etnik ve dilsel farklılıkların da bastırılmasına ve böylece, Kürtlerin öteki konumunda olmasına yol açtı. Bu anlamda ve bu nedenle, egemenin hâkimiyet kurabilmesi, Kürtlerin siyasal ve kültürel alanlarda ötekileşmesini gerektiriyordu.

Kürt etnisitesinin ve dilinin politikleşmesini sağlayan siyasi ve kültürel süreç ve pratikler, Kürt toplumunu yeni temeller üzerinde tanımlayarak aynı zamanda bu toplumun sınırlarını da değiştirmiş oldu. Bu çalışmada ifade edilen farklılıktan kaynaklı kimlik (identity in difference) kavramı, egemen kimliğin ve Kürt kimliğinin inşasında farklılığın belirleyici rolü anlamında kullanılmıştır. Ancak Fars ve Kürt etnisiteleri, Kürt ve İranlı kimliklerini belirleyen farklılıklar, egemen iktidarın Kürt toplumu üzerinde hâkimiyet kurmak üzere başvurduğu siyasal ve kültürel süreç ve pratiklerle ortaya çıkan inkâr-tanıma, baskı-direniş ilişkisi üzerinde konumlandırıldı. Fars etnisitesi ve dilinin siyasal ve kültürel anlamlarının, Kürt toplumunun egemen iktidara boyun eğmesine bağlı oluşu, hem Kürt kimliğinin kurucu dışsalının hem de Kürtlere boyun eğdirilmesini sağlayan gücün egemen iktidar olduğu anlamına geliyordu. Her ikisi de, egemen gücün, Kürdistan'da hâkimiyet kurmak için geçirdiği dönüşümün yarattığı söylem ve pratiklerin sonucuydu.

Egemen iktidarın hem Kürt kimliğinin hem de Kürt toplumunun belirleyeni olması, her ikisinin de aynı özü paylaştıkları anlamına

geliyordu ve bu öz, Kürt kimliğinin ve Kürt toplumunun sonraki yıllarda egemen kimlikle gitgide daha karmaşık hale gelen ilişkileri sırasında nasıl bir gelişim göstereceklerini belirledi. Maaşlı orta tabaka dahil olmak üzere, Kürt orta sınıfı, sadece egemen kimliğe karşı çıkan temel güç olmakla kalmıyor aynı zamanda, Pehlevi mutlakiyetçiliğinin yıkılmasından sonra Kürdistan'da ortaya çıkan sivil toplumun da belkemiğini oluşturuyordu. Serpilip gelişen Kürt kimliğinin, hem Kürdistan diye adlandırılan farklı bir ulusal oluşumun vatandaşlarının ulusal hakları biçiminde, hem de İran'ın egemen konumda olmayan vatandaşlarının sivil ve demokratik hakları biçiminde ifade edilmesi, 1941 Eylül'ünden sonraki dönemde, milliyetçi söylemde Kürt toplumuna ilişkin iki farklı kavramın iki farklı şekilde dile getirilmesinin bir sonucuydu. Büyük Kürdistan'ı tanımlayan, ayrı bir Kürt ulusal oluşumunun kopmaz bir parçası olarak Kürt toplumu kavramı ile İran devleti dahilindeki hukuki-siyasal oluşumun kopmaz bir parçası olarak, etnik-dilsel bir topluluk anlamında Kürt toplumu kavramı, aynı anda var olan kavramlardı. Kürt toplumuna dair bu iki farklı algılama, haklar bakımından iki farklı -ulusal haklar ile sivil ve demokratik haklar- hak kavramını ve dolayısıyla bu hakların elde edilmesinde iki farklı süreç gerektiriyordu; bu da milliyetçi söylemde Kürt kimliğinin inşası bakımından farklı biçimlerde ifadesini buldu.

Bu konu üzerinde durulması, ulusal kimlik yapıları ile demokratik ve sivil haklar arasında nasıl bir ilişki olduğu ve bu kimliğin ve hakların milliyetçi söylemde siyasal olarak elde edilebilme koşullarının ne olduğu sorusunu gündeme getirir. Bu çalışmada, Komeley JK'nın söyleminde ulusların kendi kaderini belirleme hakkı demokratik doktrini üzerine kurulu bir ulusal haklar kavramının benimsendiği ortaya konmuştur. Komela'nın söylemi, Kürt ulusal kimliği kavramıyla doğrudan ilişkili bir söylemdi ve bu kimliğin elde edilme koşulları, büyük çapta, İran Kürdistanı'nın sınırlarını aşarak, daha geniş anlamda Büyük Kürdistan'da yaşayan Kürt toplumu ile ilgiliydi. Komeley JK'nın siyasi retoriğinde, milliyetçi programının gereği olarak kendi geleceğini belirlemeye ilgili ulusal hakların elde edilmesi konusundaki kararlılık tekrarlanmışsa da, örgütün siyasal ve

kültürel söylemi ve pratiği, ufak tefek bazı istisnalar haricinde, İran Kürdistanı'ndaki otoritesini güçlendirmek ve yaygınlaştırmakla ilgili konulara odaklı, temelde bölgesel bir söylem ve pratikti. Komela'nın siyasal ve kültürel söylem ve pratiği, Büyük Kürdistan'da, Kürt toplumuna Kürt ulusal haklarını sağlamayı amaçlayan milliyetçi bir program için somut bir temel oluşturmaktan çok uzaktı. Örgütün milliyetçi retoriği ile siyasal ve kültürel pratiği arasında gitgide büyüyen açık, sadece örgütün kırsal popülist söyleminin radikalleşmesine neden oldu; örgütü, milliyetçi siyasal temeller oluşturma arayışında, etnik ve kültürel farklılıklar üzerinden şekillenen, ulusal hakların daha romantik bir savunucusu olmaya itti.

Ulusal hakların romantik bir zeminde ifadesi, İKDP'nin söyleminde de vardı ama bu çoğu zaman, Anayasadaki egemen konumda olmayan kimliklerin temsili meselesiyle gevşek bir şekilde ilişkilendirilen ve öz-yönetim konusundaki etnik/bölgesel haklar söylemiyle beraber var olan bir söylemdi. Daha önce de ifade edilmiş olduğu üzere, 1906 Anayasası kapsamında, egemen konumda olmayan kimliklerin vatandaşlık kavramıyla ilişkisi, yerel/bölgesel temele sıkı sıkıya bağlı olarak, etnik ve dilsel azınlık kavramı üzerinden kurulan bir ilişki idi. Komeley JK'nın söyleminde de görüldüğü üzere, ulusal haklar retoriğinin kendi geleceğini belirleme demokratik doktrini ile ilişkilendirilmesinin siyasal bir zeminini yoktu; İKDP'nin söylem ve pratiği bunu somut siyasal temeller üzerine inşa edemedi. Ulusal haklar retoriği, Cumhuriyet'in kısa tarihi boyunca, romantik milliyetçilik ile siyasal popülizm arasında giderek daha da büyüyen açıklıkta bocalayan İKDP'nin söyleminde, temeli olmayan bir retorik olarak kaldı. Retorikteki bu istikrarsızlık, ulusal hakların temelde siyasal bir karakteri olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Bu, ulusal hakların iktidara bağımlı olma olduğunu ve iktidarın, ulusal hakları milliyetçi bir söyleme oturtmakla kalmadığını ayrıca bu haklara hayat verdiğini ve siyasal alanda etkin olabilmeleri için bu haklara anlam ve güç kazandırıldığını en net biçimiyle ortaya koyan bir durumdu. Güç, ulusal hakların ruhudur, güç sahibi olmadan ulusal haklar kendi gerçek özlerine yabancı kalırlar; konuşmayan bir ses, anlam ifade etmeyen bir güç

olurlar. Hakların kendi gerçek özlere yabancı kalmaları ve siyasal alanda bir varlık gösteremeyen sessizlikleri, iktidarın, ulusal hakların siyasal alanda hem belirleyici unsuru hem de harekete geçirici gücü olarak ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca iktidarın, hem etnik hem ulusal bakımdan milliyetçi siyasal alanda hakların ve kimliğin birbiriyle ilişkisini kuran bir araç olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, 1906 tarihli İran Anayasası'nda yer alan yerel etnik ve dilsel azınlık kavramı aracılığıyla dillendirilen ve vatandaşlık kavramıyla bir arada anılan haklar söylemi, nitelik ve uygulama bakımından çok farklıydı. Her ne kadar egemen konumda olmayan kimlikler, egemen kimlikle ilişkilendirilen kültürel genelleştirmelerin katmanları altına gömülmüş idiyse de, yerel etnik ve dilsel azınlık kavramının siyasal ve hukuksal önkoşulları, bu kavramın temel özelliklerini ortaya koyacak kadar açıktı; bu özellikler, Anayasada öngörülen Eyalet ve Bölge Meclisleri'ni belirleyen unsurlar üzerinden tanımlanmıştı. Bu bakımdan, yerel etnik ve dilsel azınlık kavramı, egemen etnisite/Fars etnisitesi ve dili ile egemen iktidar arasında anayasal olarak belirlenen siyasal ilişkiyi negatif yönden tanımlayan bir kavramdı. Ele almış olduğumuz üzere bu ilişki, sadece, Fars kimliğinin İranlı ulusal kimliğine dönüştürülmesinde etkili olmakla kalmıyor aynı zamanda Anayasadaki İranlı tebaa-vatandaşların hukuksal ve siyasal varoluş koşullarını da tanımlamış oluyordu. Diğer bir deyişle, tebaa-vatandaşlık hakları, Fars etnisitesi, dili ve tarihi ile On iki İmam Şiiliği -Anayasa'da tanımlanan haklardan yararlanmanın hukuki-olmayan koşullarını oluşturan ilişkiler- üzerinden belirlenen haklardı. Bu, egemen konumda olmayanların etnik ve dil haklarına Anayasada yer verilmesinin tek aracı olan Vilayet ve Eyalet Meclislerinin, tebaa-vatandaş kavramının, egemen etnisiteyi/Fars etnisitesini, dilini ve tarihini oluşturan unsurlar üzerinden tanımlanması sonucunda var oldukları anlamına geliyordu. Vilayet ve Eyalet Meclisleri, Anayasadaki İranlılık ulusal kimliği yapısı içinde birbirini tamamlayacak şekilde, egemen iktidar tarafından oluşturulmuştu.

Egemen iktidar ve baskın Fars etnisitesi ve dili arasındaki söy-

lemsel ilişkinin dikkate alınması, sadece İranlı tebaa-vatandaş kavramının etnik kimliğini gözler önüne sermekle kalmıyor ayrıca bu kavramın Vilayet ve Eyalet Meclisleri ile olan kurumsal ilişkisini de gözler önüne seriyor. Bu ilişki, ülkedeki 'yerel ve eyalet düzeyindeki etnik-dilsel azınlıklar'ın ihtiyaçlarına cevap olması amaçlanan bu meclislerin aslında, Fars etnisitesi ve dilini üstün tutacak şekilde tanımlanan vatandaşlık kavramının var olmasının bir koşulu olduğunu göstermektedir. Vilayet ve Eyalet Meclisleri ile vatandaşlık kavramı salt birbirleriyle ilişkili kavramlar değillerdi, siyasal ve hukuksal olarak birbirlerine ihtiyaçları da vardı. Bu bakımdan, anayasada öngörülen Vilayet ve Eyalet Meclisleri oluşturma fikrini destekleyen 'etnik azınlık' kavramı, İranlı tebaa-vatandaş kavramını söylemsel düzeyde tamamlıyordu. Etnik azınlık kavramı, ulusal kimlik kavramı ile Fars etnisitesi arasında bağ kurulmuş olmasının bir ürünüydü ve bu nedenle Anayasadaki İranlı tebaa-vatandaş kavramının tanımlanmasında etnik, dilsel, kültürel ve bölgesel farkların dikkat çekici yokluğunu telafi etmek ve bu eksikliği gidermek için başvurulmuş bir kavramdı. Bu eksiklik, daha önce ifade edildiği üzere, egemen iktidarın, İran egemenliği ile Fars etnisitesi arasındaki hayati bağlantıyı yeniden yapılandırmak ve sürdürmek için zora başvurduğu Pehlevi mutlakiyetçiliği yönetimi döneminde tam bir inkâra dönüştü. Bununla birlikte, egemen iktidarın etnik/Fars İranlı ulusal kimliğine siyasal bağlılığı ve egemen konumda olmayan tüm etnisite, dil ve kültürlerin şiddetle bastırılması ve inkârı, resmi ve yarı-resmi söylemde etnik azınlık kavramının kullanılmasına son vermedi. Bu kavram, egemen gücün egemen-olmayanlar üzerinde hâkim olmasının aracı olarak kullanılmaya devam etti; ve bu, egemen olmayanın haklar alanından dışlanması ve hukukun değil de şiddetin hüküm sürdüğü iktidarın nüfuz alanına itilmesi anlamına geliyordu. Bu, egemen olmayanlara dayatılan 'hukuki yasak' (Jean Luc Nancy'nin söylediğini bir başka şekilde ifade etmek gerekirse) kavramının açık bir göstergesiydi; egemen olmayanları sivil ve demokratik haklar alanından dışlıyor ve onları egemenin şiddetinin olduğu alana dahil ediyordu (Agamben 1998).

1946'da, Kürt liderlerin, Anayasa'nın uygulanmasını talep etme

koşulları ve sonuçlarının bilincinde olmadıkları bir gerçek. Onlar için, 1946'nın ikinci yarısında Cumhuriyet'in söyleminde sıkça üzerinde durulan Kürdistan'da Vilayet ve Eyalet Meclisleri kurulması tartışması, etnik ve dilsel azınlıkların sivil ve demokratik haklarının yeniden düzenlenmesi yönünde bir adım olmaktan öte bir anlam taşımıyordu. Etnik azınlık kavramının, Kürt kimliğinin temsilindeki olumsuz hukuki-siyasal sonuçlarının ve Kürt kimliğinin anayasal siyasal alandan dışlandığının farkında değillerdi. Egemen iktidar ile Fars etnisitesi arasında kurulan söylemsel ilişkinin siyasal sonuçlarının ve dolayısıyla egemenin kimliğinin Fars-etnik kimliği üzerinden tanımlanmasının, 1906 Anayasasının demokratik talepleri bakımından doğuracağı siyasal sonuçların da hiç farkında değillerdi. Basitçe söylemek gerekirse, bu tür meseleler, Kürtlerin o dönemdeki siyasal ve kültürel vizyonlarını aşan meselelerdi. Kürt liderliği açısından demokrasi, saygı duyulacak kutsal bir siyasal düşünce idi ve Anayasanın eksiklikleri, özellikle de egemen-olmayan tebaa-vatandaşların statüsüyle ilgili eksiklikler, bu siyasal düşüncenin kuramsal ve felsefi yapısıyla ilişkilendirilemezdi.

Kürt liderler, bu dar algılamaya, kuramsal dille söylenecek olursa, demokrasi ve halk yönetimine ilişkin bu özcü algılamaya saygı gösterirken hiç de yalnız değillerdi. Anayasanın yeniden düzenlenmesi ve uygulanması konusunda iyimser bir arayış içinde olan demokratik muhalefet kesimindeki tek örgüt de İKDP değildi. Tam tersine, bu dar, özcü demokrasi anlayışı, Pehlevi yönetimi boyunca ve sonrasında İran muhalefetine de paylaştığı bir anlayıştı. İran muhalefeti, 1906 Anayasasına gerçek bir demokratik belge olarak hayranlık duymaktan hiç vazgeçmedi (halen de öyledir); muhalefet, Rıza Şah'ın mutlakıyetçi yönetiminin yıkılmasından sonraki karışık yıllardan başlayarak 1979 İran devrimine kadar, bu anayasanın uygulanması talebini sürdürdü. Velayet-i Fakih himayesinde 30 yıl boyunca sivil ve demokratik özgürlüklerin baskı altına alınması ve yok edilmesi de, İran muhalefetine, bu özcü demokrasi algısı ile beraberindeki çoğulculuk ve vatandaşlık algısının zarar verici eksikliklerinin farkına varmasına yetmedi. Sonuçlarından bihaber, Fars etnisitesi, dili ve kültürü arasında bağ kuran bir anayasa teme-

linde demokratik bir düzen kurulabileceğine hâlâ inanıyorlar. Her şekil ve görünümdeki İran demokratik muhalefeti, siyasal ve kültürel süreçte farklılıkların dikkate alınmasına bütünüyle karşıdır.

Aslında, 53 yıllık Pehlevi yönetimi boyunca dile getirilen anayasal bir hükümet kurulması ve siyasal çoğulculuk konusunda ortaya konan demokratik talepler içinde, egemen konumda olmayan farklılıkların, farklı kimliklerin ve bu kimliklerin haklarının tanınması ve saygı gösterilmesi talebi hiçbir zaman yer almadı. On iki İmam Şiiliği'nin, anayasal olarak ülkenin resmi dini statüsünde olduğu bir ortamda, dinsel farklılıklara saygı gösterilmesine ilişkin olarak yapılan tuhaf bazı açıklamaların ise Sünni Müslüman ya da Müslüman olmayan toplumlara çok yetersiz düzeyde bazı haklar tanınmasından başka bir anlamı yoktu. Muhalefet, Anayasanın restorasyonu talebini dile getirirken, eleştirmek ya da reddetmek bir yana, egemen kimlik ve tebaa-vatandaş kavramına ilişkin anayasal düzenlemenin etnik temelde bir düzenleme olduğunu farketmedi. Fars etnisitesi ve dilinin söylemsel üstünlüğünün, Anayasadaki İranlılık/ulusal egemenlik tanımlarına etkisi bakımından siyasal ve hukuksal sonuçları, merkez sağdan sosyalist sola kadar İran muhalefetini oluşturan bütün siyasal ve ideolojik inanç gruplarından ya da demokratik yönetim talebinin liderliğini yapan insanlar tarafından hiçbir zaman dillendirilmedi (halen de öyledir). 1946'da, siyasal alandaki demokratik güçler, 1906 Anayasasına şartsız saygı gösterilmesi ve hiç eleştirmeden kabul edilmesi konusunda hemfikir diler; bu demokratik güçlerin çoğu, Anayasanın uygulanmasını talep ediyordu ve bu talep, siyasal gündemlerinde değilse bile, partilerinin siyasal programında yer alıyordu. Örneğin Tudeh Partisi'nin, demokratik yönetimin niteliği ve kapitalist sömürü ve burjuva egemenliği ile olan esas ilişkisi bakımından demokrasinin sosyal sınıf yapısını Sovyet-Marksist açıdan eleştirmesi, 50 küsur yıllık Pehlevi yönetimi boyunca partinin yayın organı olan *Mardom*'da sık sık dile getirilmiştir ancak Anayasa'ya, Anayasa'daki anomalilere ve tutarsızlıklara hiçbir zaman değinilmemiştir. Tudeh Partisi, 1979 İran Devrimi'nden önceki siyasi hayatı boyunca, 1906 Anayasasının ruhuna ve lafzına bağlı kaldı.

1946'da Kürt liderliği, Anayasa'nın uygulanması yönündeki talebinin siyasal alandaki İran solundan ve merkez-sol güçlerden destek göreceğini samimiyetle umut etmiş gibi görünüyor. Kürt liderliği, hükümetin ve muhalefetin, Vilayet ve Eyalet Meclislerine ilişkin anayasa hükmü gereğince azınlık haklarının uygulanmasını desteklemeyi reddetmeleri için mantıklı herhangi bir sebep göremiyordu. Bu nedenle, Kürt liderlerinin, Anayasa'da zaten yer alan azınlık haklarının uygulanmasını talep etmelerinin hükümetçe reddedilmesine şaşkınlıkları ve umutsuzluğa kapılmaları hiç de sürpriz sayılmaz. Tahran'la otonomi görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra, muhalif güçlerce yürütülen ya da bu güçlerle özdeşleştirilen basın, Kürtlerin içinde bulundukları durum hakkında acımasızca gerçekdışı haberler yapmasına ve anayasal haklarının tanınması konusundaki demokratik taleplerinin bayağılaştırılarak sunulmasına tanık olduklarında Kürt liderlerinin bu umutsuzluk duygusu şahsi bir üzüntü ve hatta kederle daha da büyüdü.

Kürt sorununun gerçeğe aykırı bir şekilde aktarımı, hiçbir şekilde yeni ya da benzeri görülmemiş bir durum değildi; bunun, 1880-82'de Şeyh Ubeydullah hareketine ve 20. yüzyılın ilk on yıllarındaki Simko isyanına kadar uzanan bir tarihi vardı. Bununla birlikte, Kürt Cumhuriyeti'nin son dönemlerinde, Kürtlerin anayasal haklarını elde etme mücadelesi, İran rejiminin demokratikleşmesine ilişkin talepleri, daha da önemlisi, Fars muhalefetinin merkezi hükümetin demokratikliğine olan güvenini doğrudan etkilemeye başladığında, Kürtlerin mücadelesinin ve bu mücadelenin stratejik hedeflerinin çarpıtılabilmesi için farklı tarihsel ve söylemsel şartlara başvurulması gereği doğdu. Kürt sorununun ne olduğu, özellikle de Cumhuriyet'in ve onun köklerinin ve hedeflerinin ne olduğu konusunda ortaya atılan yalan haberlerde kullanılan söylem biçimleri, siyaset alanına farklı bir siyasal rasyonalite kavramının hakim olduğunu gösteriyordu; bu yeni kavram, devlet akli ve devletin güvenliği kavramı idi. Egemen iktidarın yeni işleyiş biçimlerini destekleyen bu rasyonalite matrisi, farklı biçimlerde de olsa, soğuk savaş döneminin bitmesinden sonraki dönemlere kadar da, egemen olmayan ötekilerin ve onların tarihinin, siyasetinin ve kültürünün yanlış aktarımını belirlemeye devam etti.

Geçmişteki Kürt isyanları, çoğu kez hükümetin, Kürt bölgesini (sayıları azalmakta olan Kürt prensliklerinin resmi otorite tarafından tanınmış olan toprakları ya da güçlü Kürt aşiret beylerinin sahip oldukları aşiret toprakları) merkezileştirme çabası ve böylece buralarda doğrudan yönetim ve denetimi sağlama konusundaki dayatmaları nedeniyle çıkan isyanlardı. Bu isyanların amacı, Kürt prensliklerinin idari ve mali özerkliğini muhafaza etmekte; daha sonraları, 20. yüzyılın başlarında ise amaç, aşiret liderliğinin, merkezleşmemiş kapitalizm öncesi devlet yapısı çerçevesinde sahip olduğu güç ve ayrıcalıkların temelini oluşturan aşiret bölgesini, aşiret topraklarını ve bu topraklardan elde edilen geliri korumaktı. Kürt Cumhuriyeti'nin kuruluşundan önce, devlete karşı sürdürülen geleneksel Kürt muhalefeti, özü itibarıyla bölgesel nitelikli olmakla sınırlı kalan mücadelesine meşruiyet kazandırmak için Kürt halkının otoritesine, kimliğine ve haklarına, hemen hemen hiç başvurmamıştı. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki Kürt hareketleri, aşiret bağları ve büyük toprak mülkiyetine dayalı hareketlerdi ve bu hareketlere asıl olarak, siyasal ve askeri birliği olmayan bir devlette yaşamak eğilimi hâkimdi. Bir yandan, merkezde modern anlamda bir egemen iktidarın olmayışı, öte yandan Kürt toplumunun tek bir etnik kimlikten oluşmaması, Kürt isyanlarının, ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, her şeyden önce bölgesel/yerel otonomi ve nüfuz elde etmek için yapılan özel bir pazarlık biçiminden ibaret oldukları anlamına geliyordu. Bu isyanlar ne egemen iktidarın siyasal birliğini hedef almışlardı ne de bu iktidarın kimliğini sorguluyor veya bu kimliğe bir tehdit oluşturluyorlardı.

Pehlevi yönetimi altında 25 yıllık teritoryal merkezîyetçilik ve otoriter modernleşme, İran'da iktidarın yapısını ve işleyişini değiştirdi. Birlik ve bütünlüğünü, devletin hukuksal birliğinde ifadesini bulan 'egemen irade'den alan modern bir devletin oluşması, iktidarın işlemesi için, hâkimiyet kurmaya ve yönetmeye ilişkin yeni algı biçimlerinin ve mekanizmaların gerekli olduğu anlamına geliyordu. Siyasal hesaplar ve alınan kararlar, soğuk savaşın stratejik ve ideolojik gereklilikleri üzerine kurulu ve abartılı bir ulusal güvenlik bakışı ve güçler dengesi ile birleştirilmiş olarak, genellikle devlet

aklıyla belirleniyordu. Bu bakımdan yeni ulusal egemenin resmi söyleminde, ulusal siyaset alanında devlet aklına vurgu yapan ve bir rasyonalite matrisi oluşturan gerçek veya hayali amaç ve hedeflerin varlığı çok önemli idi. Bu, ulus-devletin hukuksal-siyasal çerçevesi dahilinde devlet aklına dair bütün kavramların ulusal çıkar kavramlarıyla tıpatıp aynı anlama gelmesi demektir. Devletin kimliği, ulusal egemenlik kavramına gönderme yapan ve resmi milliyetçi söylemin temelini oluşturan devlet aklı kavramının yeniden tanımlanmasıyla oluşan bir kimlikti.

Devlet aklı ile ulusal çıkarın, ulus-devletin hukuki-siyasal çerçevesi içinde bu şekilde birbiriyle özdeşleştirilmesinin, İran savaşı sonrasında Kürt sorununun yanlış aktarılması bakımından geniş kapsamlı sonuçları oldu. Bu çalışmada çeşitli şekillerde ifade edilen, egemen iktidarın kimliğinin etnik temelde tanımlanmasında ısrar edilmesi, İran'da modern devlet yapısının, etnik temelde tanımlanan bir ulusal çıkar kavramına ihtiyaç duyduğu anlamına geliyordu. Bu şekilde tanımlanan bir ulusal çıkar kavramına eşlik eden devlet aklı kavramı ise, doğası gereği, egemen etnik-Fars kimliği ile çatışma halinde olan kimlikleri dışlayarak yeni rasyonalite biçimlerini ve rasyonel siyasal hesaplar yapmayı ve kararlar almayı gerektiriyordu. Ulusal çıkar ile devlet aklının etnik temelde tanımlanması, Kürt sorununun, yabancıların-kışkırttığı ve ulus-devletin egemenliğine ve bütünlüğüne yönelik bir komplo olduğu biçiminde yanlış aktarılmasını sağlamakla kalmadı, müzakereler sırasında ve sonrasında Kürt Cumhuriyeti'nin amaç ve emelleri karşısında, merkezi hükümetle demokratik muhalefetin söylemsel bir ittifak içine girmesini de sağladı. Bu iki kesimi birleştiren asıl ortak nokta, etnik Fars milliyetçiliğine olan bağlılıklarıydı. Her iki kesim de, modern İran tarihinde demokratik mücadelenin çok özel bir önem atfettiği belge olan Anayasa metninde yer aldığı biçimiyle etnik milliyetçilik kavramı konusunda hemfıkirdiler. Anayasal İran'da demokrasi, çok-uluslu, çok-etnikli toplumların tümünde olduğu gibi, etnisiteye ve etnik kimliğe bağlılığın kurbanı oldu. Demokrasi ve demokratik yönetim konusundaki bütün modern teorilerin temel dayanağı olan halk egemenliği kavramı, devlet aklı ve ulusal

güvenliğin gerektirdikleri doğrultusunda sınırlandırıldığında doğru bir şekilde yürümedi. Halk egemenliği demokratik doktrininin ve bunun hukuki-siyasal temsilinin, boş bir jestten; halkın, en üst otorite ve meşruiyet kaynağı olduğuna dair etik bir bağlılığın ifadesinden öte bir şey olmadığı ve bunun siyasal alanda bir temelinin ve gücünün olmadığı kanıtlanmış oldu. Ulus-devlette siyasal rasyonalitenin etnik temellere dayandırılması, demokratik çoğulculuğa ilişkin özcü düşüncelerin siyasal etkinliğini azalttı ve demokratik çoğulculuk düşüncesini, başarısız siyasi rejimlerin ulaşamamış oldukları heveslerinin bir anıtı haline getirdi.

Kürtler için ve genel olarak İran'daki demokratik siyaset için Cumhuriyet'ten çıkarılacak dersler neydi? Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılması ile bölgenin askeri olarak ele geçirilmesini, egemen iktidarın ve egemenin kimliğinin yeniden dayatılması izledi. Devlet iktidarı, sadece egemenin otoritesini yeniden kurmakla kalmadı, ayrıca egemenin kimliğini mağluplara yeniden dayattı. Kürt kimliği, dili ve kültürü, eşi benzeri görülmemiş bir kuvvetle ve şiddetle bastırıldı. Ama Kürdistan'da egemenin iktidarının ve kimliğinin yeniden dayatılmasının, her iki hedefe ulaşmak için kullanılan (özellikle güvenlik ve nüfusun gözetim ve yönetimi alanlarındaki) özel güç teknolojileriyle birlikte, Kürt kimliğinin ve dilinin şiddetle bastırılmasını gerektirmesi, İran toplumunun ve yönetim yapısının Meşrutiyet Devrimi'nden itibaren dönüşmekte olduğunun bir belirtisiydi. Bu, her şeyden önce, peş peşe otorite krizlerine maruz kalmış olsa da, İran devletinin, hâkimiyet kurmanın ve yönetmenin modern bir aygıtı haline gelme sürecinde az da olsa yol aldığını gösteriyordu. Ayrıca, İran'ın Kürt sorununun, İran siyasetinin kültürel periferisinde kalan bir azınlığın hoşnutsuzluğunu ifade etmesinden öte bir anlam taşıdığını da gösteriyordu; bu sorun gerçekte, bir nabız gibi sürekli atan, egemen iktidarın siyasal birliğini ve etnik kimliğini sorgulayan ve İran siyasetinin sessiz merkezini oluşturan bir sorundu. Ayrıca, 20. yüzyılın başlarındaki oluşumundan bugüne kadar, baskı altında olan bir farklılığın, modern İran'da giderek daha karmaşık bir hal alan iktidar labirentlerinde her yolu deneyen, siyasal bir form kazandığını da gösteriyordu.

Aslında, İran'da bir Kürt sorununun oluşması ve bu sorunun Cumhuriyet'in yıkılmasından bugüne halen devam ediyor olması, seküler ve İslamcı İran entelijensiyasının çeşitli şekillerde, mevcut teokratik-askeri diktatörlüğe alternatif olarak algıladığı ve sunduğu, günümüzün en rağbet edilen özcü demokrasi kuramlarına yönelik çok büyük bir eleştiridir. Egemen olmayan farklılıkların varlığını sürdürüyor olması, çoğulculuk konusundaki bütün demokratik taleplerin altını oymaktadır; bu demokratik talepler şu veya bu şekilde kimliğin bir mevcudiyet olduğunu varsaymaktadır, bu ise, egemen olmayan kimliklerin özü demek olan farklılığın tanınmaması ve bu farklılıklara saygı gösterilmemesi demektir. Bu durum, gerçek bir çoğulculuğun sağlanabilmesinin farklılıktan geçtiğini ve bunun, çoğulculuğun etkinlik düzeyini ve aynı zamanda demokratik siyasal süreçteki sınırlarını belirlediğini gösterir. İran gibi çok-uluslu çok kültürlü bir toplumda, egemen iktidarın etnik tanımı ve kimliğinden kaynaklanan temel siyasal, hukuksal ve kültürel problemlerin üstesinden gelmek için farklılıkların tanınması ve buradan hareketle sivil ve demokratik hakların demokratik bir düzlemde sağlanması zorunludur. Fransa örneğinde olduğu gibi, özcü demokrasi kuramları üzerinde şekillenen Cumhuriyetçi demokrasi, İran'da Kürt sorununu besleyen ve yeniden üreten siyasal, hukuksal ve kültürel sorunlara cevap olamaz. Egemen kimlikle baskın konumdaki etnisite ve kültür arasında sıkı sıkıya bir bağ kuran kuramsal ve hukuki-siyasal ilişki koparılmadığı sürece Kürt sorunu devam edecektir. Bu ilişkinin kopması, sadece bu meşum ilişkinin sona ermesi bile, İran'da Kürt sorununun demokratik çözüm yolunun ne olduğunu gösterebilir.

Öte yandan Kürtler açısından, Cumhuriyet'in yıkılması, Kürtlere tarihi bir ders olmaktan öte bir anlam taşır. Bu, Kürtler için sadece geçmişte yaşanmış bir olay değildir, bugünde de yaşayan bir şeydir; sadece anıları canlandırmakla kalmaz ayrıca bugünü şekillendiren söylem ve pratikleri de canlandırır. Kürtler bu olayla kendi geçmişleri hakkında düşünürler, bugünleri ile yüz yüze gelirler ve geleceklerini hayal ederler. Kürt Cumhuriyeti, bu Cumhuriyet çatısı altında direniş ve mücadeleyle geçmiş hayatlarının bir delilidir. Hayatları

boyunca var olan, Kürt toplumunun birliğini sağlayan ve Kürt tarihine bütünlük kazandıran ortak bağ bu mücadele ve direniştir. Kürtlerin mücadelesinin sürüyor olması, özgürlük taleplerinin gerçekleşmediğinin ifadesidir. Bu mücadelenin, gerçekleşmemiş bir özgürlük arzusu olarak hikâye edilmesi, özgürlük için muktedir olmanın gerekliliğini ortaya koyar. Bu, özgürlüğün esasının iktidar olduğunu gösterir, özgürlük ancak iktidar ile donatılmış tarihsel pratiklerle elde edilebilir. Kürtlerin özgürlük arayışlarına anlam kazandıran bugün içinde bulundukları koşullardır; kimliklerinin inkârı ve baskı altına alınmasıdır. Özgürlük birbirine karşıt bu ilişkiden doğar ve her zaman iktidarla donatılmıştır. İktidarın olmadığı yerde özgürlük olmaz. Kürtler, buradan çıkardıkları dersin ifade ettiği gerçeğin geçip gitmesine bir kez daha izin vermemelidirler. Kürtler, demokratik bir İran'da seslerinin duyulmasını istiyorlarsa güç sahibi olmalıdırlar.

Yayımlanmamış kaynaklar

Official Great Britain Unpublished: Public Record Office, London (Büyük Britanya Yayımlanmamış Resmi Belgeler: Devlet Kayıt Ofisi, Londra)
Series FO 248, FO 371 (Diplomatic Reports and Correspondence) 1921-1940, 1941-1947 [Seriler (FO:Foreign Office-Dışişleri Bakanlığı) FO 248, FO 371(Diplomatik Raporlar ve Yazışmalar) 1921-1940, 1941-1947]
FO 248 No : 1224, 1225, 1226, 1246, 1278, 1331, 1400, 1405, 1410,
FO 371 No: 3858, 4147, 4192, 4930, 5067, 6347, 6348, 6434, 6442, 7781, 7802, 7803, 7805, 7806, 7807, 7808, 7824, 7826, 7827, 7835, 7844, 9009, 9010, 9018, 10097, 10098, 10128, 10158, 10833, 10481, 10842, 11484, 11491, 12264, 12265, 12288, 12291, 13027, 13760, 13781, 16063, 16076, 17912, 17915, 18987, 20037, 23261
FO 371 No: 42582, 27080, 27155, 27244, 27245, 31351, 31388, 31390, 31391, 31394, 31402, 31414, 34940, 35057, 35071, 35072, 35092, 35093, 40219, 40038, 40041, 40173, 40177, 40178, 45340, 45346, 45440, 45447, 45448, 45450, 45459, 45462, 45488, 45503, 52369, 52667, 52698, 52702, 61678, 61986

Kürtçe kaynaklar

1. Gazete ve dergiler

Niştiman: Temmuz 1943-Aralık 1944 arasında yayımlanmış 1-9. sayılar, ve *Nebez*'de yeniden yayımlanan 1-6. sayılar, *Nebez*, J. Gowari *Nishtman*:

Zimani Hali Komalai J. K.(Nıştîman Dergisi:Komela J.K.'nın Dili)
Stockholm 1985; özel koleksiyonlardan 7-9. sayılar

Kurdistan: Aralık 1945-Aralık 1946 arasında Mahabad'da yayımlanan sayılardan bugüne ulaşan 82 sayı, Saleh, R. and Saleh, S. (eds): *Rojnamay Kurdistan: Mahabad, 1324-1325*(Kürdistan Gazetesi: mahabad, 1324-1325) içinde, yeniden basım, Süleymaniye 2007
Gzing, 13. ve 14. sayılar, Stockholm 1977

2. Kitaplar ve makaleler

Ahmad, Kemal Mazher, 'Komari Mahabad u Kitebakay Eagleton' (Mahabad Cumhuriyeti ve Eagleton'ın Kitabı), *Beyan* no.5, Şubat 1971

- *Chand Laparek la Mejuy Gali Kurd* (Kürt Tarihinden Birkaç Sayfa), Cilt I, Bağdat 1985

- *Kurd u Mejuy* (Kürtler ve Tarih), Bağdat 1983

- *Tegayishtni Rasti: Sheweni la Rozhnamanusi Kurdi* (Doğruyu Anlamak: Kürt Gazeteciliğinin İzinde), Bağdat 1978

Ali, K., *Soviet u Bzutnawey Nishtimani Kurd* (Sovyetler ve Kürt Ulusal Hareketi), Salzburg 1986

Awlia, Chalabi, *Kurd la Mejuy Drawsekanida, Sayahat Namay Awlia Chalabi* (Bölge Tarihinde Kürtler, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde), Bağdat 1979

Ayubzadeh, A., *Chap le Rojhelati Kurdistan: Komala u Dozi Nasionali Kurd* (Doğu Kürdistan'da Sol: Komela ve Kürt Ulusal Davası), kitabın yayımlandığı yer belirtilmemiştir; yayımlanma tarihi: 2002.

Blurian, G. Alekok, *Be Sar Hatekani Siyasi Jiyanim* (Siyasi Hayatımda Başımdan Geçenler), Stockholm 1997

Emin, N. M., *Hokumati Kurdistan* (Rebandani 1324/1946-Sermawazi 1325/1946): *Kurd La Gamaey Soviet Da* [Kürdistan Hükümeti (Ocak 1324/1946-Aralık 1325/1946): Kürtlerin Sovyetlerle İlişkileri], Utrecht 1993

Gaftan, S., *Mejuy Nataway Kurd* (Kürt Ulusal Tarihi), Bağdat 1969

Ghassemlou, A. R., *Chil Sal Khabat la Penawi Azadi; Kurtayek la Mejuy Hizbi Demokrati Kurdistan* İran(Özgürlük Yolunda 40 Yıllık Emek; İran Kürdistan Demokrat Partisi'nin Kısa Tarihi), Vol. I, 1985, kitabın yayımlandığı yer belirtilmemiştir.

Gohary, H., *Komalay Jiyanawai Kurdistan* (Kürdistan Diriliş Örgütü), Stockholm 1999

Jabari, A. M., *Mejuy Rozhnamagari Kurdi* (Kürt Basın Tarihi), Süleymaniye 1970

Jalil, J., *Hinde Simay Jiyanî Komalayati we Kulturi Kurd La Kotayî Saday Nozda u Saretay Saday Bistemda* (19. Yüzyılın Sonu 20. Yüzyılın Başlarında Kürt Toplum ve Kültür Hayatından Birkaç Portre), Stockholm 1993

Hawar, M. R., *Shaikh Mahmoudi Garaman we Dawlatekay Khwaraway*

- Kurdistan (*Kahraman Şeyh Mahmud ve Güney Kurdistandaki Devleti*), Londra 1990
- *Ismail Aghay Shokak u Bezutnaway Kurd* (İsmail Ağa Şikak ve Kürt Ulusal Hareketi) Londra 1997
- Hemin (M. A. Shaikh Al-Islami), *Tarik u Roun* (Tarih ve Aydınlik), Bağdat 1974
- Hussami, K., *Kómár-í Demokrát-í Kurdistán yá Khud-mukhtári?* (Demokratik Kurdistan Cumhuriyeti mi Otonomi mi?) Stockholm 1986 (2. baskı)
- *Le Bireweriyekanim* (Anılarım), 11 cilt., Stockholm 1990- 2001
- *Peda Chuneve: Bezutnevey Nishtimani Kurd la Kurdistani Eran 1947-1978* (İran Kurdistanındaki Kürt Ulusal Hareketi Üzerine, 1947-1978), II. Cilt, Stockholm 1997
- Karimi, A., *Jiyan u Besarhati Abdulrahman Zabihi* (Momosta Ulema), [Abdülrahman Zabihi'nin Hayatı ve Başından Geçenler], Göteborg 1999
- Kurdo, Q., *Tarixa Edebiyata Kurdi* (Kürt Edebiyatı Tarihi), Stockholm 1983
- *Hendek Biru Bawari Hala la Baray Zeman u Mejuy Kurdi* (Kürt Tarihi ve Diliyle İlgili Bazı Yaklaşımlar), Bağdat 1974
- Lazariyev, M. S., *Keshay Kurd (1896-1917)* [Kürt Sorunu (1896-1917)], 2 cilt, Bağdat 1989
- Mala Sahib, M. B., *Peshawa Ghazi Muhammad vu Komari Mahabad* (Başkan Kadı Muhammed ve Mahabad Cumhuriyeti), Süleymaniye 1971
- Mulla Izzat, M., *Komari Milli Mahabad* (Ulusal Mahabad Cumhuriyeti), Stockholm 1986
- *Dawleti Jumhoori Kurdistan* (Kürdistan Cumhuriyeti Devleti) , 2 cilt, Stockholm 1992, 1995
- Mukriani, H. H., *Kurdistani Mukrian ya Atropatiyan* (Atropatiya Mukriyan .Kurdistanı), Rawanduz 1938
- Nebaz, J., *Biry Natawayi Kurdi* (Kürt Ulusal Bilinci), Stockholm 1984
- *Kurdistan we Shoreshakany* (Kurdistan ve Devrimleri), Stockholm 1985
- *Gowari Nishtiman* (Niştiman Dergisi), Stockholm 1985
- Sabir, R., *Kultur u Nasionalism* (Kültür ve Milliyetçilik), Stockholm, 2003
- Sajjadie, A., *Mejuy Adabi Kurdi* (Kürt Edebiyat Tarihi), Bağdat 1971
- *Shoreshakani Kurdo Komari Iraq* (Kürt İsyanları ve Irak Cumhuriyeti) Bağdat 1959
- 'Roushanbiri Kewn u Neu la Kurdistanda u Pelay aw Roushanbiray la Derawe' 'Kurdistan'ın Yeni-Eski Aydınları ve Diğer Aydınlarla Göre Gelişmişlikleri' *Gowari Kori Zanyari Kurd* (Kürt Bilim Kurulu Dergisi) no. 4, 1976
- Samadi, S. M. (ed.), *Komalay J. K. Chi bu, Chi Dawis, u Chi lé Ba-Sarhát?* (Komela J.K. Örgütü Ne İdi, Ne İstiyordu ve Başına Neler Geldi?), Mahabad 1981
- Shamzini, A., *Julaneway Rizgari Nishtimani Kurdistan* (Kürt Ulusunun Kurtuluş Mücadelesi), Süleymaniye 1998

Vasiliyeva, I. E., *Kurdistanî Xareway Rojhelat La Saday Hevda ta Saretay Saday Nozda (17.Yüzyıldan 19. Yüzyılın Başına Kadar Güneydoğu Kurdistan)*, Hewlêr-Erbil 1997
Zaki, M. A., *Tarikhi Kurd û Kurdistan (Kürt ve Kürdistan Tarihi)*, Bağdat 1936

Farsça kaynaklar

- Adamiyyat, F. *Fekr-e Demokrasi-ye Ejtemai dar Nahzat-e Mashrutiyyat-e Iran* (Meşrutiyet Hareketinde Sosyal Demokrasi Düşüncesi), Tehran, 1354/1975
Andisheh-ye Taraghiva Hokumat-e Ghanun (İlerleme ve Hukukun Üstünlüğü Düşüncesi), Tehran, 1351/1973
Majlis-e Awwal va Bohran-e Azadi (Birinci Meclis ve Özgürlük Krizi), Tehran, 1370/1992
Ideology-ye Nahzat-e Mashrutiyyat-e Iran (İran'da Meşrutiyet Hareketinin İdeolojisi, Tehran), 1354/1975
Adl, Mustafa (Mansur al-.Saltaneh), *Huquq-e Asasi ya Osul-e Mashrutiyyat* (Meşrutiyetin Temel Yasaları ve Prensipleri), Tehran, 1327/1948
Ahmadi, H. *Gowmiyyat ve Gowmgerai dar Iran, Az Afsaneh ta Wageiyyat* (İran'da Etnisite ve Etnisitecilik: Efsaneden Gerçeğe), Tehran 1378/2000
Ardalan, M. *Lob al-Tawarikh* (Lob al-Tawarikh), Tehran 1356/1978
Asnad-i Tarikhi-ye Junbesh-ye Kargari, Susyal-Dimukrasi va Kumunisiti-ye Iran (İran'da İşçi, Sosyal Demokrat ve Komünist Hareketlere İlişkin Belgeler), 5 vols. Florence, Mazdak Pbls, 1353/1974
Badal, S. *Tarikhche-ye Junbeshha-ye Melli-ye Kurd* (Kürt Ulusal Hareketlerinin Kısa bir Tarihi), KDPI Publications(İKDP Yayını), 1363/1985
Bahar, Muhammad Taqi (Malek ush-Shu'ara). 'Hezb-e Dimokrat-e Azerbaijan (Azerbaycan Demokratik Partisi), *Iran-e Ma*, 16 Eylül 1945/1324.
Tarikh-e Mukhtasar-e Ahzab-e Siyasi: Inqiraz-e Qajariyyeh (Siyasal Partilerin Kısa Bir Tarihi: Kaçarların Dağılması) Tehran, 1. Baskı 1322/1944, Yeniden Basım, 1356/1978.
Bedlisi, Amir Sharaf Khan, *Sharafnama: Tarikh-e Mofasal-e Kurdistan* (Şerefname:Kürdistan'ın Ayrıntılı Tarihi), Tehran 1344/1965
Behrami, A. *Tarikh-e Siyasi va Ejtemai-ye Iran Az Zaman-e Naseraddin Shah ta akhar-e Selseleh-ye Qajariyyeh* (Nasreddin Şah'ın Hükümdarlığından Kaçar Hanedanı'nın Son Bulmasına Kadar İran'ın Siyasal ve Toplumsal Tarihi), Tehran 1344/1966
Behnam, J. *Iraniyan va Andisheh-ye Tajadod* (İranlılar ve Modernite Düşüncesi), Tehran, 1375/1997
Berard, V. *Enghelabat-e Iran* (İran Devrimleri), Tehran, 1356/ 1977
Etehadıyyeh, M. *Peydayesh va Tahawol-e Ahzab-e Siyasi-ye Mashrutiyyat*

- (Dowreh-ye Awwal va Dowom-e Majlis-e Shora-ye Melli) [Meşrutiyet döneminde Siyasal partilerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (Ulusal Danışma Meclisi'nin Birinci ve İkinci Oturumları)]
- Tehran, 1361/1983
- Iransky, S. et al. *Enghelab-e Mashrutiyyat-e Iran va Rishehayeh Ejtemai va Eghtesadi-ye An* (İran Meşrutiyet Devrimi, Anayasal Devrimi ve Toplumsal ve Siyasal Kökenleri), Tehran 1330/1951
- Iskandar Beg-e Monshi, *Tarikh-e Alam Aray-eyh Abbasi* (Şah Abbas Dönemi Tarihi), 2Vols. Tehran 1955 and 1956
- Jalaiepoor, H. R. *Kurdistan, Ellal-e tadawom-e Bohran pas az Ingilab-e Islami* (Kürdistan: İslam Devriminden Sonra Ortaya Çıkan ve Devam Eden Krizin Nedenleri), Tehran, 1372/1994
- Kambakhsh, Abd us-Samad. *Nazari be Junbesh-e Kargari va Kumunisti dar Iran* (İran'da İşçi Hareketi ve Komünist Hareketlere Bir Bakış), 2 Vols. Stockholm, 1351-53/1972-4.
- Kasravi, A. *Tarikh-e Hizhdah Sale-yeh Azarbaijan* (Azerbaycan Tarihinin 18 Yılı), Tehran 1340/1961
- Kasravi, A. *Tarikh-e Mashruteh-ye Iran* (İran Meşrutiyet Tarihi), Tehran, 1340/1961
- Kuhi-yi Kirmani, H. *As Shahrivar-e 1320 ta Fajî'eh-ye Azerbaijan va Zanjan* (1941 Eylülünden Azerbaycan ve Zencan Felaketine) Vols. Tehran, tarihsiz.
- Malekzadeh, M. *Tarikh-e Engalab-e Mashrutiyyat-e Iran* (İran Meşrutiyet Devrimi Tarihi), 3 Vols, 1363/1985
- Nazem ul- Eslam-e Kermani, M. *Tarikh-e Bidari-ye Iranian* (İranlıların Uyanış Tarihi), Tehran, 1361
- Mardukh, A. *Ghiyam-e Shaikh Ubaidallah-e Shamzini dar Kordestan* (Kürdistan'da Şemzinanlı Şey Ubeydullah Başkaldırısı), Tehran 2536
- Mahdawi, A., *Târih-e Rawâbit-e Khâridjî-e Irân: Az Ibtidâ-e Dawrân-e Safavieh tá Pâyân-e Jang-e Duham-e Jihâni* (İran Dışilişkileri Tarihi: Safeviler Döneminden II: Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar), Tehran, 1990.
- Majd ul-Eslam Kermani, *Tarikh-e Enhetat-e Majlis* (Meclis'in Güç Kaybetmesinin Tarihi), Esfahan, 1356/1978
- Mastoreh Kurdistanî (Mah Sharaf Khanım Gaderi), *Tarikh-e Ardalan* (Ardelan Tarihi), Tehran 1343/1965
- Melikov, A. S. *Esteghrar-e Diktatori-ye Reza Khan dar Iran* (İran'da Rıza Şah Diktatörlüğü'nün Kurulması), Tehran 1358/1981
- Mirza Shokrallah Sanandaji, *Tohfeh-ye Naseri* (Tohfeyh Naseri), Tehran 1366/1988
- Mohit-e Tabatabai, M. *Tarikh-e Tahlili-ye Matbua'at-e Iran* (An Analytical History of Iranian Press), İran Basımının Analitik Tarihi 1366/1988
- Molla Muhammad Sharif Ghazi. *Zobd al-Tawarikh, Sanandaj dar Tarikh-e Kurdistan* (Kürdistan Tarihinde Senendej), Tehran, 1379/2001
- Pesyan, N. G.. *Marg bud Bazgasht ham bud* (Hem Ölümdü hem de Dönüş), Tehran, 1326/1947.

- Pesiyan, N. G. *Az Karaneha-yeh Aras ta Mahabad-e Khoonin* (Aras Nehri Kıyılarından Kanlı Mahabad'a), Tehran 1327/1948
- Samadi, S. M. *Neghi Digar be Komala-e J. K. (Komela J.K.'ya Farklı Bir Bakış)*, Mahabad 1984
- Samadi, S. M. *Tarikhche-yeh Mahabad* (Mahabad'ın Kısa Tarihi), Mahabad 1984.
- Shaji'i, Zahra. *Namayandigan-e Majlis-e Shaura-ye Milli dar bist-u-yik Daurih-ye Ghanunguzari* (Yasama Toplantısının 21. Oturumunda Ulusal Danışma Meclisi Üyeleri), Tehran, 1344/1965
- Vizarat va Vaziran dar Iran (İran'da Bakanlıklar ve Bakanlar), Vol. 1. Tehran, 1976.
- Sharifi, A. *Ashayer-e Shikak ve Sharhe Zendeghi-ye Anha be Rehbari Ismail Agha Semko* (Şikak Aşiretleri ve İsmail Ağa Simko Liderliğindeki Yaşamları), Tehran 1348
- Sepehr, A. A. (Muvarekh al-Dauleh). 'Qiyam-e Pishehvare' ('Pişevare Başkaldırısı'), *Salnamih-ye Dunya* XIV 1337/1958
- Tabari, E. *Jameh-ye Iran dar Douran-e Reza Shah* (Rıza Şah Hükümdarlığı Döneminde İran Toplumu), Tudeh Yayınları, 1356/ 1978
- Yasami, R. *Kurd ve Rishe-yeh Najadi Uo* (Kürtler ve İrksal Kökenleri), Tehran, 1334/1956
- Yazdani, S. *Sour-e Esrafil: Nameh-ye Azadi* (İsrafil Suru: Özgürlük Mesajı), Tehran, 1386/1908

İngilizce kaynaklar (kitaplar ve makaleler)

- Abrahamian, Ervand. 'The crowd in Iranian politics 1905-1953', *Past and Present* XLI, Aralık 1968
- 'Communism and communalism in Iran: the Tudeh and the Firqah-i Dimokrat', *International Journal of Middle Eastern Studies*, I, 4, Ekim 1970
 - 'Factionalism in Iran: political groups in the 14th Parliament (1944-6)', *Middle Eastern Studies* XIV, 1, Ocak 1978
 - 'The strength and weaknesses of the labour movement in Iran in 1941-53', *Continuity and Change in Modern Iran*, içinde, eds. Michael Bonine and Nikkie Keddie, Albany 1981
 - *Iran Between Two Revolutions*, Princeton 1982
- Acheson, D., *Present at the Creation: My Years in the State Department*, New York 1969
- Afary, J., *The Constitutional Revolution in Iran, 1906-1909*, New York 1996
- Agamben, G. *Homo Sacer: Sovereign Power and the Bare Life*, Chicago, 1998
- *State of Exception*, Chicago, 2005
- Aghajanian, A., 'Ethnic Inequality in Iran: An Overview', *International Journal of Middle East Studies*, no. 15, 1983
- Alaolmalki, N., 'The New Iranian Left', *Middle East Journal*, vol. 41 no. 2, 1987

- Alexander, Yonah and Nanes, Allan (eds), *The United States and Iran: a Documentary History*, Frederick MD 1980.
- Algar, Hamid, *Mirza Malkum Khan: A Study in the History of Iranian Modernism*, Berkeley ve Los Angeles 1973.
- *Religion and State in Iran, 1785-1906*, Berkeley ve Los Angeles 1969
- Allouche, A. *The Origins and the Development of the Ottoman-Safavid Conflict (906-906/1500-1555)*, Berlin 1983
- Amirarjomand, S. 'The Constitutional Law' in Yarshater, E. *Encyclopaedia Iranica*, Vol. VI, Costa Mesa, 1993
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: reflections on the origins and spread of nationalism*, Londra 1984
- Arfa, Hassan, *The Kurds: A Historical and Political Study*, Londra 1966
- Atteridge, A. et al. (eds), *Post-Structuralism and the Question of History*, Cambridge 1988
- Avery, P., *Modern Iran*, Londra 1965.
- Avery, P. W. and Simmons, J. B., 'Persia on a Cross of Silver 1880-1890', *Middle Eastern Studies*, vol. X no. 3, 1974
- Azimi, F., *Iran: The Crisis of Democracy in Iran*, New York 1989
- Banani, Amin, *The Modernization of Iran, 1921-1941*, Stanford 1961
- 'Modernization and reform from above: the case of Iran', *Journal of Politics* XXXII, 1970
- Baram, P., *The Department of State in the Middle East, 1919-1945*, Philadelphia 1978
- Barth, Fredrik, *Principles of Social Organization of Southern Kurdistan*, Oslo 1953
- *Nomads of South Persia: the Basseri Tribe of the Khamseh Confederacy*, Oslo 1961
- Batatu, H. 'Of the Diversity of Iraqis, the Incohesiveness of their Society and their Progress in the Monarchist Period Towards a Consolidated Political Structure', Hourani, A. et al (eds.) içinde , *The Modern Middle East*, Londra 1993
- Bayat, M., *Iran's First Constitutional Revolution: Shi'ism and the Constitutional Revolution of 1905-1909*, Londra 1991
- Beetham, D., *Max Weber and the Theory of Modern Politics*, Polity 1987
- Beiner, R. (ed.), *Theorizing Nationalism*, Albany, New York 1999
- Benhabib, S., *Democracy and Difference*, New York 2001
- Benjamin, W. 'Critique of Violence', in *Reflections*, New York, 1968
- Bhabha, Homi, *Nations and Nationalism*, Londra 1990
- Bharier, Julian, *Economic Development in Iran, 1900-1970*, Londra 1971
- Bill, James A., *The Eagle and the Lion: the tragedy of American-Iranian relations*, New Haven 1988
- Binder, Leonard, *Iran: Political Development in a Changing Society*, Berkeley and Los Angeles 1962
- Bishop, I. L. B. [Isabella Bird], *Journeys in Persia and Kurdistan*, 2 vols., Londra 1891

- Bois, T., 'Kurds and Kurdistan: History from 1920 to the Present' Bosworth, C. E. et al. (eds), *Encyclopaedia of Islam*, içinde, Leiden 1986
- Bonine, Michael and Nikki R. Keddie, eds., *Modern Iran: The Dialectics of Continuity and Change* (paperback edition: *Continuity and Change in Modern Iran*), Albany 1981
- Bosworth, C. E. ed., *Iran and Islam: In Memory of the Late Vladimir Minorsky*, Edinburgh 1971
- Breiner, P., *Max Weber and Democratic Politics*, Ithaca 1996
- Browne, E. G., *The Persian Revolution of 1905-1909*, Cambridge 1910.
- Bruinessen, Martin van, 'The Kurds Between Iran and Iraq', *Middle East Report*, no. 41. 1980
- 'Popular Islam, Kurdish Nationalism and Rural Revolt: The rebellion of Sheikh Said in Turkey', Bak, J. M. and Beneche, G. (eds.), *Religion and Rural Revolt*, içinde, Manchester 1984
 - 'The Ethnic Identity of the Kurds', Andrews, P. A. (ed.), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, içinde, Wiesbaden 1989
 - *Agha, Sheikh and the State: On the Social and Political Structures of Kurdistan*, Londra 1992
- Buci-Glucksmann, Christine, *Gramsci and the State*, Londra 1980
- Bullard, Sir Reader, *Britain and the Middle East: From the Earliest Times to 1950*, Londra 1951
- *The Camels Must Go: An Autobiography*, Londra 1961
 - 'Persia in the Two World Wars', *Journal of the Royal Central Asian Society*, 50, 1963
- Bullock, J. and Morris, H., *No Friends But the Mountains: The Tragic History of the Kurds*, Londra 1992
- Burton, H., "The Kurds," in *The Journal of the Central Asian Society*, Vol. XXXI, part 1, Ocak 1944.
- Chaliand, G. (ed.): *People without a Country: The Kurds and Kurdistan*, Londra, 1980
- Chatterjee, Partha, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?*, Londra 1988
- Coan, F. G. *Yesterday in Persia and Kurdistan*, California 1939
- Connor, W., *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*, Princeton 1984
- Cottam, Richard, *Nationalism in Iran*, Pittsburgh 1964.
- 'The United States, Iran and the cold war', *Iranian Studies* III, 1 (Winter 1970), 2-22.
 - *Nationalism in Iran: Updated through 1978*, 2nd ed., Pittsburgh 1979
 - *Iran and the United States: A Cold War Case Study*, Londra, 1988
- Cruickshank, A. 'International Aspects of the Kurdish Question', *International Relations*, Vol. 3 no. 6, 1969 (control et!!!!)
- Curzon, George N., *Persia and the Persian Question*, 2 vols., Londra 1969.
- Dean, M., *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, Londra 1999

- *Critical and Effective Histories: Foucault's Methods and Historical Sociology*, Londra 1994
- Derrida, J. 'Force of Law: The Mythical Foundations of Authority', Cornell, P. et al (eds.): *Deconstruction and the Possibility of Justice*, içinde, Londra, 1992
- Douglas, W. O., *Strange Lands and Friendly People*, New York 1951
- Driver, G. R., 'The Name Kurd and its Philological Foundations', *Journal of the Royal Asiatic Society*, vol. VIII, 1921
- Eagleton, W. Jr., *The Kurdish Republic of 1946*, Londra 1963
- Edmonds, C. J., *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq 1919-1925*, Londra 1957
- 'Kurdish Nationalism', *Journal of Contemporary History* vol. 6 no. 1, 1971
- Elphinston, W., 'The Kurdish Question', *International Affairs* vol. XXII, no. 1, January 1946
- Elwell-Sutton, L. P., 'Political Parties in Iran: 1941-1948', *Middle East Journal* vol.3, no. 1, 1949
- 'The Iranian Press, 1941-1947', *Iran* VI, 1968
- Emerson, R., *From Empire to Nation: The Rise to Self-Determination of Asian and African People*, Cambridge MA 1960
- Entesar, N., 'The Kurdish mosaic of discord', *Third World Quarterly*, vol. 11 no. 4, Ekim 1989
- *Kurdish Ethnonationalism*, Boulder 1992
- Entner, Marvin L., *Russo-Persian Commercial Relations, 1828-1914*, Gainesville 1965.
- Esman, M. J. and Rabinovich, I (eds), *Ethnicity, Pluralism and the State in the Middle East*, Ithaca 1988
- Eskandar, Beg Monshi, *History of Shah Abbas the Great*, Boulder 1978
- Fateh, M. *The Economic Conditions of Persia*, Londra, 1926
- Fatemi, Faramarz, *The U.S.S.R. in Iran: The Background History of Russian and Anglo-American Conflict in Iran, Its Effects on Iranian Nationalism, and the Fall of the Shah*, Londra 1980
- Fatemi, Nasrullah, *Diplomatic History of Persia, 1917-1923*, New York 1952.
- *Oil Diplomacy: Powder keg in Iran*, New York 1954
- Fawcett, Louise, 'The Struggle for Persia: The Azerbaijan Crisis of 1946', yayımlanmamış doktora tezi, University of Oxford, 1988
- "Invitation to the Cold War: British Policy in Iran, 1941-1947," Ann Deighton (ed.) *Britain and the First Cold War*, içinde, Londra 1990
- Fishman, J. A. et al., *Language Problems of Developing Nations*, New York 1968
- Forbes-Leith, F. A. C., *Checkmate: Fighting Tradition in Central Persia*, Londra 1927.
- Foucault, Michel, *The Order of Things*, Londra 1974
- *Discipline and Punish: the Birth of the Prison*, Londra 1977
- *The History of Sexuality*, Vol. 1 Londra 1979
- *Society Must be Defended*, Londra 2003

- Fox, R. G. (ed.), *Nationalist Ideologies and the Production of National Culture*, Washington DC 1990
- Gavan, S. S., *Kurdistan: Divided Nation of the Middle East*, Londra 1958
- Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford 1986
- Ghassemlou, A., *Kurdistan and the Kurds*, Londra 1965
- Ghods, M. R., *Iran in the Twentieth Century: a Political History*, Londra 1989
- 'The Iranian Communist Movement Under Reza Shah', *Middle East Studies*, vol. 26 no. 4, October 1993
- Gokalp, Ziya, *Turkish Nationalism and Western Civilisation*, Londra 1959
- Goode, J. F. *The United States and Iran 1946-51*, Londra 1989
- Gramsci, Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, Londra 1971
- Gupta, Raj Narain, *Iran: An Economic Study*, New Delhi 1947
- Hackforth, J. C., 'The Kurds and Their Future', *World Affairs* vol. 12, 1964
- Haddad, W. and Ochsenwald, W. (eds), *Nationalism in a Non-National State: The Dissolution of the Ottoman Empire*, Columbus, Ohio 1977
- Hamilton, A. M., *Road Through Kurdistan*, Londra 1937
- Hamzavi, A. H., 'Iran and the Tehran Conference', *International Affairs* XX, 2, Nisan 1944
- 'The Constitutional Laws of Persia: an outline of their origin and development', *The Middle East Journal* XIII, 4, Sonbahar 1958
- Harris, G., 'Ethnic Conflict and the Kurds', *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, no. 433, 1977
- Hassanpour, A. *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985*, San Francisco, 1992
- 'Kurdish Studies: Orientalist, Positivist and Critical Approaches', *Middle East Journal*, vol. 47 no.1, 1993
- Hassanpour, A. *Iran a Century of Revolution: Social Movements in Iran*, John Foran(ed.), Minneapolis, 1994, içinde, 'National Movements in Azerbaijan and Kurdistan'
- Hay, W. R., *Two Years in Kurdistan: Experiences of a Political Officer*, Londra 1921
- Hayman, A., *Elusive Kurdistan: The Struggle for Recognition*, Londra 1988
- Hazen, W., 'Minorities in Revolt: The Kurds of Iran, Iraq, Syria, and Turkey', R. D. McLaurin (ed.) *The Political Role of Minority Groups in the Middle East*, içinde, New York 1979.
- Hesse, G. R., 'The Iranian Crisis of 1945-6 and the Cold War', *Political Science Quarterly*, LXXXIX, I. 1974
- Helfgott, L. M., 'The Structural Foundations of the National Minority Problems in Revolutionary Iran', *Iranian Studies* XIII, 1-4, 1980
- Heyd, U., *Foundations of Turkish Nationalism: The Life of Ziya Gokalp*, London 1950
- Higgins, P. J., 'Minority-State Relations in Contemporary Iran', *Iranian Studies* XVII, 1, 1984
- Hobsbawm, Eric, *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge 1990

- Hourani, Albert, *Minorities in the Arab World*, Oxford 1947
- Howell, W. 'Soviet Policy and the Kurds: A Study of National Minority Problems in Soviet Policy', Yayınlanmamış doktora tezi, University of Virginia, 1965
- Hurewitz, J., *Middle East Dilemmas: The Background of United States Policy*, New York, vols 1 & 2, 1953
- *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record, 1914-1956*, Princeton, vols 1 & 2, 1956.
- Irani, R., *American Diplomacy: An Option Analysis of the Azerbaijan Crisis, 1945-1946*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1978.
- Issawi, Charles, ed., *The Economic History of Iran: 1800-1914*, Chicago 1971.
- Jabar, F. A. and Dawod, H. (eds.), *The Kurds: Nationalism and Politics*, Londra, 2006
- James, P., *Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Communities*, Londra 1996
- Jwaideh, W., *The Kurdish National Movement: Its Origins and Development*, Syracuse 2006
- Karpat, K. H. *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman Empire*, New Jersey 1973
- Keddie, Nikki R., *Religion and Rebellion in Iran: The Tobacco Protest of 1891-1892*, Londra 1966
- *An Islamic Response to Imperialism: Political and Religious Writings of Sayyid Jamal ad -Din "al-Afghani"*. Berkeley and Los Angeles 1968 XXXX
 - *The Historical Obstacle to the Agrarian Change in Iran*, Claremont, 1960
 - 'The Iranian Village Before and After the Land Reform', *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, no. 3, 1963
 - *Roots of Revolution*, New Haven, 1981
- Kedourie, E. (ed.), *Nationalism in Asia and Africa*, New York 1970
- Kellas, J., *The Politics of Nationalism*, Londra 1991.
- Kinnane, D., *The Kurds and Kurdistan*, Londra 1964
- Koohi-Kamali Dehkordi, F., 'The Republic of Kurdistan: Its Rise and Fall', Yayınlanmamış master tezi, University of Oxford, 1986.
- Kohn, H., *The Idea of Nationalism*, New York 1967
- Kolko, G. & Kolko, J., *The Limits of Power: The World and United States Foreign Policy, 1945-1954*, New York 1972.
- Kreyenbroek, P. G. and Sperl, S (eds.), *The Kurds: A Contemporary Overview*, Londra, 1992
- Kritzman, L. (ed.), *Michel Foucault : Politics, Philosophy and Culture*, Londra 1988
- Kushner, D., *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908* , Londra 1977
- La Feber, W., *America, Russia and the Cold War in Iran 1945-1984*, New York 1985
- Ladjevardi, H., "The Origins of U.S. Support for an Autocratic Iran," in *International Journal of Middle East Studies* no. 15, 1983

- Lambton, A. K. S., 'Iran in the Middle East: A Political and Economic Survey', Royal Institute of International Affairs, Londra 1950
- *Landlord and Peasant in Iran*, Oxford, 1953
- Lassman, P. & Speir, R. (eds.), *Weber : Political Writings*, Cambridge 1994
- Lenczowski, G., *Russia and the West in Iran 1918-1948: A Study in Big Power Rivalry*, Ithaca 1949
- Llobera, J. R., *The God of Modernity: the Development of Nationalism in Western Europe*, Oxford, 1994
- Lytle, M. H., *The Origins of the Iranian-American Alliance*, Londra 1987
- McCrone, David, *The Sociology of Nationalism: tomorrow's ancestors*, Londra 1998
- McDaniel, Robert A., *The Shuster Mission and the Persian Constitutional Revolution*, Minneapolis and Chicago 1974.
- McDowall, D. *A Modern History of the Kurds*, Londra, 1994
- Machalski, Francis, 'Political parties in Iran in the years 1941-1946', *Folia Orientalia* III, 1-2 (1961)
- Maier, C. S. (ed.), *Changing Boundaries of the Political: Essays on the Evolving balance Between the State and Society, Public and Private in Europe*, Cambridge 1987
- Malcolm, Sir John, *The History of Persia*, 2 vols., Londra 1815.
- Marshal, T. H., *Citizenship and Social Class*, Cambridge 1950
- Martin, James, *Gramsci's Political Analysis: A Critical Introduction*, Basingstoke 1998
- Meinecke, F., *Cosmopolitanism and the National State*, New Jersey 1970
- Mobley, R. A.' A Study of the Relations Between the Mahabad Republic and Azerbaijan Democrat Republic: Turbulent Alliance and its Impact Upon The Mahabad Republic of 1946', 'Modernisation in the Islamic World/ İslam Dünyasında Modernleşme' kursunun bir parçası olarak hazırlanan seminer tebliği , Georgetown University, Washington DC, 1979
- Mouffe, Chantal (ed.), *The Challenge of Carl Schmitt*, Londra 1999
- Natali, D. *The Kurds and the State: An Evolving National Identity in Iraq, Turkey, and Iran*, Syracuse 2005
- Nimni, E. *Marxism and Nationalism: The Theoretical Origins of a Political Crisis*, Londra, 1994
- O'Brien, Conor Cruise, *Godland: Reflections on Religion and Nationalism*, Cambridge, MA 1988
- Olson, R., *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion 1880-1925*, Austin 1989
- 'Five Stages of Kurdish Nationalism: 1880-1990', *Journal of the Institute of Muslim Minority Affairs*, vol. 12, no. 2, Temmuz 1991
- *Kurdish Nationalist Movement in the 1990's*, Lexington, 1996
- *The Goat and the Butcher*, New York, 2005
- Periwal, S. (ed.), *Notions of Nationalism*, Budapest 1995
- Perry, J. R., 'Forced Migration in Iran During the 17th and 18th Centuries', *Iranian Studies*, vol. 8 no. 4, 1975

- Ramazani, R, 'The Autonomous Republic of Azerbaijan and the Kurdish People's Republic: Their Rise and Fall' *Studies on the Soviet Union* (West Germany), vol. 11, no. 4, 1971
- *Iran's Foreign Policy 1941-1973: A Study of Foreign Policy in Modernizing Nations*, Charlottesville 1975
 - 'The Republic of Azerbaijan and the Kurdish Peoples' Republic' in Hammond, T. (ed.), *The Anatomy of Communist Takeover*, New York 1975
- Rezun, M., *The Soviet Union and Iran: Soviet Policy in Iran from the Beginning of the Pahlavi Dynasty until the Soviet Invasion in 1941*, Cenevre 1981.
- Roosevelt, A. Jr., 'The Kurdish Republic of Mahabad,' *The Middle East Journal*, vol. 1 no. 3, July 1947; reprinted in Chaliand G. (ed.), *People Without a Country*, Londra 1980
- Rossow, Robert Jr., 'The Battle of Azerbaijan, 1946,' *The Middle East Journal*, Vol. X, No. 1, Kış 1956
- Rothschild, J., *Ethnopolitics: A Conceptual Framework*, New York 1981
- Rubin, B., *Paved With Good Intentions*, New York 1980
- *The Great Powers in the Middle East, 1941-1947: The Road to the Cold War*, Londra 1980
- Safrastian, A., *Kurds and Kurdistan*, Londra, 1948
- Schmidt, D. A., *Journey Among Brave Men*, Boston 1964
- Schmitt, Carl, *Crisis of Parliamentary Democracy*, Cambridge, MA 1985
- *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, Cambridge, MA 1986
 - *Concept of the Political*, Chicago 1996
- Seton-Watson, H., *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and Politics of Nationalism*, Boulder 1977.
- Shuster, William Morgan, *The Strangling of Persia*, New York 1912.
- Sicker, M., *The Bear and the Lion: Soviet Imperialism and Iran*, New York 1988
- Smith, A., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford 1988
- Strohmeier, M. *Crucial Images in the Presentation of a Kurdish National Identity*, Leiden, 2003
- Sykes, P., 'Persia and Azarbaijan,' *Soundings*, 1947
- Tapper, R. (ed.), *The Conflict of Tribe and State in Iran and Afghanistan*, Londra 1983
- Taylor, Charles, *The Sources of the Self: The Making of Modern Identity*, Cambridge 1989.
- Teich, M. and Porter, R., *The National Question in Europe in Historical Context*, Cambridge 1993
- Thompson, Rt. Rev. W. J., 'Iran, 1947, Conditions of Daily Life,' *Journal of the Royal Central Asian Society*, vols. 35-6, iii-iv (1948-49)
- Tilly, C. (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton 1975
- Tivey, L. (ed.), *The Nation State: the formation of modern politics*, Oxford 1981

- Upton, Joseph M., *The History of Modern Iran: An Interpretation*. Harvard Middle Eastern Monographs 2. Cambridge MA 1960.
- US Department of State, *Foreign Relations of the United States*, Washington, DC: Government Printing Office, 1941-53
- Vali, A , *Pre-Capitalist Iran, A Theoretical History*, Londra, 1993
- 'Genese et structure du nationalisme kurde en Iran', *Peoples Mediterraneens*, Sayı: 68-69, 1994
 - 'The Making of Kurdish Identity in Iran', *Journal for Critical Studies of the Middle East (Critique)*, no. 7, 1995
 - 'Nationalism and Kurdish Historical Writing', *New Perspectives on Turkey*, no 14, 1996
 - 'Kurdish Nationalism in Iran: The Formative Period, 1942-1947', *The Journal of Kurdish Studies*, Vol. II, 1997
 - 'The Kurds and Their Others: Fragmented Identity, Fragmented Politics', *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol. IVII, no. 2, 1998
 - (ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, Costa Mesa, 2003
- Wilber, Donald, *Iran: Past and Present*, Princeton 1948; gözden geçirilmiş 8. baskı, 978.
- Westermann, A., 'Kurdish Independence and Russian Expansion', *Foreign Affairs* XXIV no. 4, 1946

Bu çalışmada, modern İran'da Kürt ulusal kimliğinin, Anayasal dönemde ortaya çıkışından başlayarak, Pehlevi mutlakiyetçi yönetimi altındaki gelişimine ve 1946'da kurulan Mahabad merkezli Kürt Cumhuriyeti ile olgunlaşmasına kadar olan süreçteki oluşumu ve gelişimi incelenmektedir.

İran'daki Kürt ulusal kimliğinin, özü itibarıyla modern bir kimlik olduğu öne sürülmektedir. Kürt ve İranlı ulusal kimlikleri arasında kurulan ben ve öteki ilişkisi, Kürt ulusal kimliğinin kökenini ortaya çıkardı. İranlılık ulusal kimliğini belirleyen unsurlar anayasal dönemde oluşturuldu; bu unsurlar daha sonra, Pehlevi mutlakiyetçi yönetiminin hüküm sürdüğü 1925-41 arasında, devletin formasyonuna ve iktidarın güçlendirilmesine dair süreç ve pratiklerle pekiştirildi. Dolayısıyla 1946'da Kürt Cumhuriyeti'nin oluşumunu sağlamış olan Kürt ulusal kimliğinin belirleyeni, egemenden farklı oluşu idi. Bu bakımdan Mahabad Kürt Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı sonrası İran'ında kısa bir süreliğine, siyasal alanda Kürt ulusal kimliğinin hem mekanı hem de nesnesi oldu.

Siyasal iktidarın aralarında bağlantı kurduğu Kürtlerin ötekiliği ile İranlı ulusal kimliği arasındaki ilişki, bu çalışmanın değişmez kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Bu çalışma, siyasal iktidar konusundaki özcü bakış açısının aldatıcı cazibesinin farkında olarak ve ulusal kimliğe ilişkin tarihselci kavramsallaştırmaların barındırdığı tuzaklara düşmeden, Kürt ulusal kimliğinin oluşumuna dair açıklamasını, farklılığın kuramsallaştırılması ve bu farklılığın, Kürtlerin ötekiliğinin sınırlarının değişmesinde belirleyici etkileri olduğu üzerine kurmaya çalışmaktadır.

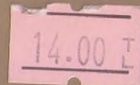


www.avestakitap.com

ISBN 978-605-5585-43-3



9786055585433



avesta